BUNGE LA TANZANIA

MAJADILIANO YA BUNGE

MKUTANO WA KUMI NA TISA

Kikao cha Arobaini na Mbili – Tarehe 10 Juni, 2020

(Bunge Lilianza Saa Nane Mchana)

D U A

Naibu Spika (Mhe. Dkt. Tulia Ackson) Alisoma Dua

NAIBU SPIKA: Waheshimiwa tukae.

Katibu!

NDG. RAMADHAN ISSA ABDALLAH - KATIBU MEZANI:

HATI ZILIZOWASILISHWA MEZANI

Hati Zifuatazo Ziliwasilishwa Mezani na:-

WAZIRI WA NCHI, OFISI YA WAZIRI MKUU, SERA, BUNGE, KAZI, AJIRA, VIJANA NA WENYE ULEMAVU:

Taarifa ya hati ya Dawa za Kulevya ya Mwaka 2019.

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI:

Maelezo ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali kuhusu Muswada waSheria ya Marekebisho ya Sheria mbalimbali (Na. 3) wa Mwaka 2020 *[The Written Laws (Miscellaneous Amendments) (No. 3) Bill, 2020]*

MHE. MOHAMED O. MCHENGERWA - MWENYEKITI WA KAMATI YA KUDUMU YA BUNGE YA KATIBA NA SHEIA:

Maoni ya Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Katiba na Sheria Kuhusu Muswada wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na. 3) wa Mwaka 2020 *[The Written Laws (Miscellaneous Amendments) (Na. 3) Bill, 2020].*

MHE. SALOME W. MAKAMBA - MSEMAJI MKUU WA KAMBI RASMI YA UPINZANI BUNGENI KWA WIZARA YA KATIBA NA SHERIA:

Maoni ya Kambi Rasmi ya Upinzani Bungeni kuhusu Muswada wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na.3) wa Mwaka 2020 *[The Written laws (Miscellaneous Amendments)(No.3) Bill,* 2020.

MASWALI NA MAJIBU

(Maswali yafuatayo yameulizwa na kujibiwa kwa njia ya mtandao)

Na.397

Uhitaji wa Kituo cha Afya Jimbo la Mbozi

MHE. PASCAL Y. HAONGA aliuliza:-

Jimbo la Mbozi lina Vituo vya Afya viwili tu Kituo cha Isansa na Itaka vyenye huduma isiyoridhisha kwa kukosa wataalam na vifaa muhimu vya tiba.

Je, Serikali haioni ni wakati muafaka wa kuongeza Vituo vingine na kuboresha vilivyopo?

WAZIRI WA NCHI, OFISI YA RAIS, TAWALA ZA MIKOA NA SERIKALI ZA MITAA alijibu:-

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba kujibu swali la Mheshimiwa Pascal Yohana Haonga, Mbunge wa Mbozi, kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Naibu Spika, katika mwaka wa fedha 2017/18, Serikali iliipatia Halmashauri ya Wilaya ya Mbozi Shillingi milioni 900 kwa ajili ya ukarabati, ujenzi na upanuzi wa vituo vya afya vya Iyula na Isanza. Ujenzi na aupanuzi huo umekamilika na vituo vinatoa huduma.Katika mwaka wa fedha 2019/20 Serikali imekipatia Kituo cha Afya Itaka Shilingi milioni 50 kwa ajili ya ukarabati ambapo jingo la wagonjwa wa nje *(OPD)* lipo katika hatua za umaliziaji.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika mwaka wa fedha 2020/21 Serikali imetenga Shilingi milioni 200 kwa ajili ya kukamilisha maboma ya zahanati nne za Isowezya,Mtunduru,Hasanga na Mlowo. Serikali itaendelea kutenga fedha kwa ajili ya ukarabati, ujenzi na upanuzi wa vituo vya kutolea huduma za afya Wilaya ya Mbozi kwa kadri ya upatikanaji wa fedha.

Na. 398

Wazee wanaopata Matibabu kwenye dirisha lao Nyangh'wale

MHE. HUSSEIN N. AMAR aliuliza:-

Wazee waliotambulika ili kupata huduma za matibabu katika dirisha dirisha lao kwenye Jimbo la Nyang'wale ni Wazee 100 tu kati ya Wazee 6,000 wanaotambuliwa na wataalam.

Je, Serikali ina mpango gani wa kuwasaidia Wazee 5,900 waliobaki ili nao kupata huduma za matibabu katika dirisha lao?

WAZIRI WA NCHI, OFISI YA RAIS, TAWALA ZA MIKOA NA SERIKALI ZA MITAA alijibu:-

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba kujibu swali la Mheshimiwa Hussein Nassor Amar, Mbunge wa Nyang'wale kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Naibu Spika, Halmashauri ya Wilaya ya Nyangh'wale imeweka utaratibu wa kuwatambua wazee kuanzia ngazi ya Kitongoji. Tayari wazee wote wameshatambuliwa na kupewa namba. Kazi inayoendelea sasa ni kuhakikisha wazee wote wanapatiwa vitambulisho. Hata hivyo, halmashauri imeweka utaratibu ambao unawawezesha wazee ambao bado hawajapatiwa vitambulisho kutumia namba zao za utambulisho kupata matibabu kwenye vituo vya kutolea afya.

Na. 399

Kukamilisha Mradi wa Maji Kata ya Mtwango

MHE. MENDRAD L. KIGOLA aliuliza:-

Mradi wa maji katika Kata ya Mtwango iliyopo Jimbo la Mufindi Kusini bado haujakamilika mpaka sasa.

Je, ni lini Serikali itakamilisha mradi huo ili wananchi waweze kuondokana na tatizo la maji?

WAZIRI WA MAJI alijibu:-

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba kujibu swali la Mheshimiwa Mendrad Lutengano Kigola Mbunge wa Jimbo la Mufindi Kusini kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Naibu Spika, Jimbo la Mufindi Kusini lina wakazi wapatao 148,156 na mahitaji ya maji kwa sasa ni jumla ya lita 5,926,240 kwa siku ikilinganishwa na kiasi cha maji kinachozalishwa ambacho ni jumla ya lita 3,645,000 kwa siku. Hivyo, wananchi wanaopata huduma ya maji kwa sasa ni takribani asilimia 62.

Mheshimiwa Naibu Spika, Serikali inaendelea na utekelezaji wa mradi wa maji katika Kata ya Mtwango kwa kutumia Wataalam wake wa ndani kutoka chanzo cha Sawala. Kijiji cha Sawala kitaanza kupata maji mara baada ya ujenzi wa nyumba ya pampu kukamilika. Aidha, ujenzi

wa mradi huu utafikisha huduma ya maji katika vijiji vya Mtwango, Lufuna na Kibao katika mwaka wa fedha 2020/ 2021.

Na.400

Upatikanaji wa Majisafi na Salama

MHE. SHAMSA A. MTAMBA aliuliza:-

Majisafi na salama ni muhimu kwa afya za Watanzania wote:-

Je, Serikali ina mpango gani wa kuhakikisha kuwa Watanzania wote wanapata majisafi na salama?

WAZIRI WA MAJI alijibu:-

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba kujibu swali la Mheshimiwa Shamsa Aziz Mtamba Mbunge wa Viti Maalum kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Naibu Spika, katika kuhakikisha huduma ya maji inawafikia wananchi wote imeendelea kutekeleza miradi mbalimbali katika maeneo ya vijijini na mijini. Utekelezaji wa miradi hiyo umesaidia hadi mwezi Aprili, 2020 huduma ya maji kufikia asilimia 70.1 kwa wananchi waishio vijijini na asilimia 84 kwa wananchi wa mijini. Lengo ni kufikia asilimia 85 kwa maeneo ya vijijini na asilimia 90 kwa mijini ifikapo 2020 kama ilivyoainishwa kwenye Ilani ya Uchaguzi ya CCM ya mwaka 2015.

Mheshimiwa Naibu Spika, ili kufanikisha malengo hayo, katika mwaka 2020/2021, Wizara itaendelea kukamilisha miradi ya maji vijijini inayoendelea kutekelezwa na miradi mipya katika maeneo mbalimbali nchini. Jumla ya shilingi bilioni 235.96 zimetengwa kwa ajili ya kutekeleza miradi hiyo ambapo fedha za ndani ni shilingi bilioni 124.16 na fedha za nje ni shilingi bilioni 111.8. kwa upande wa mijini jumla ya shilingi bilioni 558.63 zimetengwa ambapo fedha za

ndani ni shilingi bilioni 280.93 na fedha za nje ni shilingi bilioni 277.7.

Mheshimiwa Naibu Spika, Serikali itaendelea kutenga na kutoa fedha mwaka hadi mwaka kwa ajili ya utekelezaji wa miradi ya maji nchini ili wananchi wote waweze kunufaika na huduma hiyo.

Na. 401

Kutangaza Utalii kanda ya Kusini

MHE. HAWA A. GHASIA aliuliza:-

Je, Serikali ina mkakati gani wa kutangaza utalii wa Kanda ya Kusini Mashariki hasa fukwe za bahari za Msimbati na Mji Mkongwe wa Mikindani?

WAZIRI WA MALIASILI NA UTALII alijibu:-

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba kujibu swali la Mheshimiwa Hawa Abdulrahman Ghasia, Mbunge wa Mtwara Vijijini, kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Naibu Spika, Serikali ya Awamu ya Tano imeendelea na kazi yakutanua wigo wa mazao ya utalii kijiografia nchini. Katika jitihada hizo, Serikali inaendelea kutekeleza mikakati mbalimbali ya kuendeleza na kukuza mazao mapya ya utalii katika maeneo mbalimbali nchini ikiwemo maeneo ya fukwe za bahari na Mji Mkongwe wa Mikindani. Katika kuendeleza juhudi hizo, Wizara kwa kushirikiana na sekta binafsi ilikarabati baadhi ya majengo yanayopatikana katika Mji Mkongwe wa Mikindani sambamba na kufungua Kituo cha Mambo Kale kwa ajili ya kusimamia shughuli za uhifadhi na uendelezaji wa utalii katika eneo hilo.

Mheshimiwa Naibu Spika, sambamba na hilo, Wizara imeendelea kushirikiana na sekta binafsi pamoja na Mamlaka ya eneo la Mji Mkongwe katika ufanikisha Tamasha la

Utamaduni la Mikindani linalofanyika kila mwaka. Tamasha hilo kwa kiasi kikubwa limeendelea kuvutia wageni na watalii kutoka ndani na nje ya nchi kutembelea Mji Mkongwe wa Mikindani na maeneo ya jirani.

Vilevile katika kuhakikisha utalii wa fukwe unaendelezwa nchini pamoja na kuhamasisha uwekezaji wa shughuli za utalii katika maeneo hayo, Wizara imekamilisha kazi ya kuainisha eneo lote la fukwe za mwambao wa Bahari ya Hindi wenye urefu wa kilomita 1,423 kwa ajili ya uendelezaji wa shughuli za utalii wa ufukweni nchini.

Mheshimiwa Naibu Spika, aidha, Wizara kupitia Bodi ya Utalii Tanzania *(TTB)* imekuwa ikitangaza utalii kwa ujumla ikiwemo maeneo yote ya fukwe na vivutio vya mambo ya kale kupitia njia mbalimbali za utangazaji kama vile; tovuti maalumu ya kutangaza utalii wa Tanzania *(Tourism Destination Portal)* na *Mobile App,* ambazo zinaainisha maeneo yote ya kitalii nchini Tanzania. Kupitia njia hizo za utangazaji, maeneo ya fukwe ikiwemo yanayopatikana Kanda ya Kusini Mashariki pamoja na maeneo ya mambo kale ikiwemo Mji Mkongwe wa Mikindani yamekuwa yakitangazwa.

Na. 402

Uhaba wa Nyumba za Askari Polisi

MHE. MOSHI S. KAKOSO aliuliza:-

Kuna uhaba mkubwa wa nyumba za polisi katika wilaya mpya ya Tanganyika.

Je, Serikali ina mpango gani wa kujenga nyumba za Askari Polisi katika vituo vya Karema, Ikola, Mwese, Mishamo na makao makuu ya wilaya ya majalila?

WAZIRI WA MAMBO YA NDANI YANCHI alijibu:-

Mheshimiwa Spika, napenda kujibu swali la Mheshimiwa Moshi Suleman Kakoso, Mbunge wa Mpanda Vijijini kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Naibu Spika, Serikali inafahamu tatizo la uhaba wa nyumba za makazi kwa ajili ya askari na Wilaya ya Tanganyika ikiwa mojawapo. Serikali ina mpango wa ujenzi wa nyumba za makazi hadi ngazi ya tarafa/jimbo na kata/ shehia. Mpango huu utatekelezwa kwa awamu kulingana na uwezo wa kifedha utakavyoruhusu.

Mheshimiwa Naibu Spika, nichukue fursa hii kumshukuru Mheshimiwa Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania Dkt. John Pombe Magufuli kwa kuliwezesha Jeshi la Polisi kwa kiasi cha fedha shilingi bilioni 10 ambazo zimewezesha ujenzi wa nyumba za askari 450 kwa ajili ya makazi nchi nzima,ambapo kwa wilaya ya Tanganyika zimejengwa nyumba nne (4) makao makuu ya wilaya, kati ya nyumba ishirini (20) zilizojengwa mkoa wa Katavi kwa ajili ya kuishi Askari. Hivyo tatizo hili la uhaba wa nyumba za kuishi Askari litaendelea kupungua kadri fedha za bajeti ya ujenzi zitakavyokuwa zinapatikana.

Na. 403

Hitaji la vituo vya Polisi – Kilindi

MHE. OMARI M. KIGUA aliuliza:-

Ni muda mrefu sasa tangu Wilaya ya Kilindi ianzishwe na imejitokeza mara kwa mara matukio mengi ya wananchi kuvamiwa, kupigwa na hata kuuwawa, hali hii imetokana na Wilaya kuwa na Jiografia ngumu yenye milima na mabonde na kuwa na vijiji vingi takribani 102 na kata 21.

(a) Je, ni lini Serikali itajenga kituo kipya cha Polisi na cha kisasa katika makao makuu ya Wilaya?

(b) Je, Serikali ipo tayari kujenga nyumba za mkuu wa kituo na askari wengine kwani kwa sasa hakuna nyumba hata moja?

(c) Je, Serikali ipo tayari kushirikiana na wananchi wa Kilindi kujenga vituo vidogo vya Polisi katika kata zote?

WAZIRI WA MAMBO YA NDANI YA NCHI alijibu:-

Mheshimiwa Naibu Spika, napenda kujibu swali la Mheshimiwa Omary Mohamed Kigua, Mbunge wa Kilindi lenye sehemu (a), (b) na (c) kama ifuatavyo:-

(a) Mheshimiwa Naibu Spika, Serikali ina mpango wa kujenga Vituo vya Polisi kwenye Wilaya zote mpya zilizo anzishwa hapa nchini yaani Wilaya za kiserikali na Wilaya za Kipolisi ikiwemo Wilaya ya Kilindi ambapo ujenzi huu kwa kutumia raslimali zilizopo ndani Wizara yangu.

(b) Mheshimiwa Naibu Spika, Serikali ipo tayari kujenga nyumba ya Mkuu wa Kituo na nyumba za kuishi askari kwa kutumia fursa zilizopo.

(c) Mheshimiwa Naibu Spika, Serikali ipo tayari kushirikiana na wananchi hao wenye moyo wa kizalendo kama ambavyo imefanyika katika maeneo mengine hapa nchini.

Na. 404

Hitaji la Gati ziwa Nyasa

MHE. DEOGRATIUS F. NGALAWA aliuliza:-

Je, ni lini Serikali itajenga gati katika Bandari na vituo vya kupakia na kushusha abiria na mizigo vya Manda, Lupingu, Lumbila, Makonde, Yigha, Nsisi, Nsele, Chanjale na Nkanda katika Ziwa Nyasa?

WAZIRI WA UJENZI, UCHUKUZI NA MAWASILIANO alijibu:-

Mheshimiwa Naibu Spika, napenda kujibu swali la Mheshimiwa Deogratius Francis Ngalawa, Mbunge wa Ludewa kama ifuatavyo:

Mheshimiwa Naibu Spika, Serikali kupitia Mamlaka ya Usimamizi wa Bandari Tanzania *(TPA)* imetenga kiasi cha shilingi bilioni 4.0 katika mwaka wa fedha 2019/2020 ili kugharamia ujenzi wa gati ndogondogo katika Ziwa Nyasa kwa lengo la kusogeza karibu huduma za usafiri wa abiria na usafirishaji wa mizigo.

Mheshimiwa Naibu Spika, hata hivyo, Serikali kupitia *TPA* ilianza ujenzi wa gati la Ndumbi tarehe 4 Disemba, 2019 na unatarajiwa kukamilika Oktoba, 2021. Aidha, Serikali kupitia *TPA* imemwajiri Mshauri Mwelekezi (*M/S Royal Hoskoning DHV* toka nchini Uholanzi) kufanya Upembuzi Yakinifu na Usanifu wa kina katika mwambao wa Ziwa Nyasa ili kuboresha huduma za usafiri wa abiria na mizigo kwa kujenga magati mengine katika Ziwa hili.

Mheshimiwa Naibu Spika, kazi ya upembuzi yakinifu imekwishaanza tangu tarehe 2 Oktoba, 2019, ambapo Mhandisi Mshauri amewasilisha taarifa ya Awali *(Inception Report)* tarehe 14 Novemba, 2019, na Taarifa ya mwisho *(Final Report)* yenye mapendekezo ya namna ya kuboresha gati zilizopo na kujenga gati mpya, inatarajiwa kuwasilishwa tarehe 5 Juni, 2020.

Baada ya kukamilika kwa Upembuzi Yakinifu na Usanifu wa Kina, TPA kwa niaba ya Serikali, itaanza taratibu za manunuzi ili kuwapata Wakandarasi mahiri kwa ajili ya kuanza ujenzi wa magati hayo katika vituo husika.

Mheheshimiwa Naibu Spika, ni matarajio ya Serikali kuwa kazi za ujenzi zitaanza katika mwaka wa fedha 2020/2021, kuzingatia mapendekezo ya taarifa ya Mtaalamu Mwelekezi.

Na. 405

Fidia kwa wananchi waliopisha Ujenzi wa barabara ya TAMCO – Mpinga

MHE. MARY D. MURO aliuliza:-

Je, ni lini wananchi wa Kibaha waliopisha ujenzi wa barabara *TAMCO* – Mpinga watalipwa fidia?

WAZIRI WA UJENZI, UCHUKUZI NA MAWASILIANO alijibu:-

Mheshimiwa Naibu Spika, napenda kujibu swali la Mheshimiwa Mary Deo Muro, Mbunge Viti Maalum, kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Naibu Spika, Barabara ya *TAMCO* kupitia Vikawe hadi Mapinga ina jumla ya urefu wa kilomita 23 ambapo kilometa 22 zimejengwa kwa kiwango cha changarawe na kilomita moja imejengwa kwa kiwanga cha lami. Barabara hii ni kiungo muhimu cha barabara kuu ya Morogoro na ile ya kutoka Dar es Salaam kwenda Bagamoyo kwani hutumika Zaidi kukwepa msongamano wa magari kwa watumiaji wa barabara watokao Dar es Salaam na Bagamyo bila kupita Ubungo.

Mheshimiwa Naibu Spika, upembuzi yakinifu na usanifu wa kina kwa ajili ya ujenzi wa barabara hii kwa kiwango cha lami pamoja na uhakiki wa fidia kwa maeneo na mali zitakazoathirika na ujenzi huo umekamilika. Hadi sasa kilometa moja imekamilika kujengwa kutokea Kibaha kwenye eneo ambalo halihitaji kufidiwa.

Mheshimiwa Naibu Spika, fidia katika barabara hii ina jumla ya shilingi 8,951,776,571.00 ambayo italipwa kwa awamu katika maeneo ambayo kazi ya ujenzi inafanyika ili kupisha ujenzi huo. Jumla ya shilingi milioni 989.863 zilizotengwa kwa ajili ya fidia ya km 5 za mwanzo zimeshapokelewa na utaratibu wa kuwalipa wananchi fidia

unaendelea na kiasi cha shilingi milioni 32.068 kimelipwa kwa wananchi ili kupisha eneo la ujenzi *(Construction Corridor)* kwa km 2.0 zilizoanza kujengwa katika mwaka wa fedha 2018/2019 na kazi zinaendelea.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika mwaka wa fedha 2019/2020 jumla ya mita 610 zimepangwa kujengwa kwa kiwango cha lami ambapo kazi ya ujenzi iko kwenye hatua ya manunuzi (kupata msamaha wa kodi ya ongezeko la thamani). Maeneo na mali zote zitakazoathrika wakati wa ujenzi katika kipande cha 610 kinachotarajiwa kujengwa katika mwaka huu wa fedha, zitafidiwa kabla ya ujenzi huo kuanza.

NAIBU SPIKA: Katibu.

NDG. RAMADHAN ISSA ABDALLAH - KATIBU MEZANI:

MISWADA YA SHERIA YA SERIKALI

Muswada wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na.3) wa Mwaka 2020 *[The Written Laws (Miscellaneous Amendments) (No. 3) Bill, 2020].*

(Kusomwa Mara ya Pili)

NAIBU SPIKA: Waheshimiwa Wabunge, nimwite sasa Mwanasheria Mkuu wa Serikali ili aweze kuwasilisha.

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Naibu Spika, naomba kutoa maelezo ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali kuhusu Muswada wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na. 3) wa Mwaka 2020 *(The Written Laws (Miscellaneous Amendments) (No.3) Act, 2020)* katika Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

Mheshimiwa Naibu Spika, awali ya yote, naomba kabla ya kutoa maelezo kuhusu Muswada huu, nichukue nafasi hii kumshukuru Mwenyezi Mungu kwa kuniwezesha kusimama mbele ya Bunge lako Tukufu kuwasilisha Muswada

huu wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na.3) wa Mwaka 2020 *(The Written Laws (Miscellaneous Amendments) (No.3) Act, 2020).*

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba nitumie nafasi hii kumpongeza Mheshimiwa Dkt. John Pombe Joseph Magufuli, Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa kuendelea kuiongoza nchi kwa malengo, ujasiri na uzalendo wa hali ya juu. Aidha, nawapongeza Mheshimiwa Samia Suluhu Hassan, Makamu wa Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania; Mheshimiwa Dkt. Ally Mohamed Shein, Rais wa Zanzibar na Mwenyekiti wa Baraza la Mapinduzi; Mheshimiwa Kassim Majaliwa Majaliwa, Waziri Mkuu wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania; na Mawaziri wote kwa kazi kubwa wanayoifanya katika kuwaletea maendeleo Watanzania wote katika Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, napenda kuchukua nafasi hii kukupongeza Mheshimiwa Spika na wewe mwenyewe, pamoja na Waheshimiwa Wenyeviti wa Bunge na Wabunge wote kwa kuongoza na kusimamia vikao na mijadala ndani ya Bunge letu kwa umahiri na kwa kuzingatia Sheria na Kanuni zinazoliongoza Bunge hili. Aidha, nawapongeza Waheshimiwa Wabunge kwa kuendelea kutekeleza ipasavyo wajibu wao wa Kikatiba wa kutunga sheria pamoja na kuisimamia Serikali. Naishukuru Ofisi ya Bunge na Wabunge wote kwa ushirikiano mnaoipatia Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

Mheshimiwa Naibu Spika, nawapongeza pia Watumishi wote wa Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali na kwa namna ya pekee wakiongozwa na Naibu Mwanasheria Mkuu wa Serikali, Dkt. Evaristo Emanuel Longopa, kwa kuendelea kutekeleza vyema majukumu na kazi za Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

Mheshimiwa Naibu Spika, nampongeza pia Bwana Onorius J. Njole, Mwandishi Mkuu wa Sheria, akishirikiana na Waandishi wa Sheria wa Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali kwa kazi ya kuandaa Muswaada huu. Tunatambua

na tutaendelea kuhakikisha kuwa tunatekeleza majukumu yetu kwa weledi, ufanisi na kwa kuweka mbele maslahi ya nchi yetu.

Mheshimiwa Naibu Spika, nimalizie shukrani zangu kwa kuishukuru sana Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Katiba na Sheria inayoongozwa na Mwenyekiti wake Mheshimiwa Mohamed Omary Mchengerwa, Mbunge wa Rufiji na Makamu Mwenyekiti, Mheshimiwa Najma Murtaza Giga pamoja na Wajumbe wengine wa Kamati kwa ushirikiano na ushauri waliotupatia wakati wa kupitia Muswada huu mbele ya Kamati hiyo.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kamati hiyo imefanya kazi kubwa na nzuri sana ya kuchambua Muswada huu kwa makini na kuchambua maoni yaliyowasilishwa na wadau mbalimbali kuishauri Serikali na kuboresha Muswada huu. Serikali imezingatia ushauri wa Kamati na imeleta Jedwali la Marekebisho kwa kuzingatia ipasavyo ushauri huo muhimu.

Mheshimiwa Naibu Spika, baada ya maneno haya ya utangulizi na kwa kuzingatia masharti ya Kanuni ya 86 ya Kanuni za Kudumu za Bunge, Toleo la Januari, 2016, naomba kutoa hoja kwamba Muswada wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na. 3) wa Mwaka 2020, *(The Written Laws (Miscellaneous Amendments) (No.3) Act, 2020)* sasa usomwe kwa mara ya pili.

Mheshimiwa Naibu Spika, Muswada wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na. 3) wa Mwaka 2020, *(The Written Laws (Miscellaneous Amendments) (No.3) Act, 2020,* unapendekeza kufanya marekebisho katika sheria 13 kama ifuatavyo:-

1. Sheria ya Ustawi wa Wanyama, Sura ya 154;
2. Sheria ya Utekelezaji wa Haki na Wajibu wa Msingi, Sura ya 3;
3. Sheria ya Chuo cha Elimu ya Biashara, Sura ya 315;
4. Sheria ya Usimamizi na Udhibiti wa Silaha na Risasi, Sura ya 223;

5. Sheria ya Uhamiaji, Sura ya 54;
6. Sheria ya Tafsiri ya Sheria, Sura ya 1;
7. Sheria ya Uendeshaji wa Mahakama, Sura ya 237;
8. Sheria ya Maboresho ya Sheria kuhusu Ajali Mbaya na Masharti Mengineyo, Sura ya 310;
9. Sheria ya Urekebu wa Sheria Mbalimbali, Sura ya 4;
10. Sheria ya Shule ya Sheria Tanzania, Sura ya 425;
11. Sheria ya Uendeshaji wa Bunge, Sura ya 115;
12. Sheria ya Masuala ya Rais, Sura ya 9; na
13. Sheria ya Uhifadhi wa Wanyamapori, Sura ya 283.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa ujumla, madhumuni ya marekebisho kwa kila Sheria inayopendekezwa kurekebishwa ni kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Naibu Spika, katika Sheria ya Ustawi wa Wanyama, Sura ya 154, Muswada unapendekezwa kufanya marekebisho, kwa kuongeza kifungu kipya cha 9A ili kuweka utaratibu utakaoiwezesha Wizara yenye dhamana ya ustawi wa wanyama kuchukua hatua stahiki dhidi ya mamlaka yoyote ya Serikali ya Mtaa ambayo imepewa mamlaka ya kukusanya mapato yatokanayo na Sekta ya Mifugo na imeshindwa kusimamia masuala yanayohusiana na ustawi wa wanyama.

Mheshimiwa Naibu Spika, hatua hizo ni pamoja na kuzuia mamlaka husika kuendelea kukusanya mapato hayo. Lengo la marekebisho hayo ni kutambua mamlaka ya Wizara katika utekelezaji wa Sera ya Serikali katika kulinda na kuendeleza Sekta ya Mifugo.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu cha 59(1) kinapendekezwa kurekebishwa kwa kuongeza aya ndogo ya (g) kwa lengo la kuweka kosa kwa mtu yeyote ambaye ataua mnyama kwa makusudi au bila sababu za msingi na kuwezesha mtu huyo kuchukuliwa hatua za kisheria.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika Sheria ya Utekelezaji wa Haki na Wajibu wa Msingi, Sura ya 3, Muswada unalenga kufanya marekebisho katika Kifungu cha 4 ili kuweka masharti

yatakayotaka mtu yeyote anayekusudia kufungua shauri lolote la kikatiba chini ya Ibara za 12 - 29 zinazohusu haki za msingi kuidhihirishia Mahakama ni kwa kiasi gani mlalamikaji ameathiriwa na ukiukwaji wa haki anayolalamikia. Lengo la marekebisho hayo ni kuhakikisha kuwa utekelezaji wa masharti ya Ibara hizo unazingatia matakwa ya Ibara ya 30(3) ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

Mheshimiwa Naibu Spika, aidha, marekebisho katika kifungu hiki yanapendekeza mashauri yote ya madai dhidi ya Viongozi Wakuu wa Nchi yafunguliwe dhidi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Lengo la marekebisho haya ni kukidhi maudhui ya dhana ya kinga ya mashtaka dhidi ya viongozi hao.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika Sheria ya Chuo cha Elimu ya Biashara, Sura 315, inapendekezwa kufanya marekebisho katika Kifungu cha 2 kwa kuongeza tafsiri ya misamiati *"Committee"* na "*Rector"* kwa lengo la kuweka tafsiri sahihi ya maneno hayo kwa kuzingatia muktadha wa matumizi yake ndani ya Sheria.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu cha 4 kinarekebishwa kwa kuongeza aya mpya za (c), (d), (e) na (f). Lengo la mabadiliko haya ni kuakisi katika sheria hii majukumu ya sasa ya chuo na mabadiliko mbalimbali yaliyofanywa katika Sekta ya Elimu.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu cha 5 kinapendekezwa kufutwa na kuandikwa upya ili kutambua mamlaka aliyonayo Mwanasheria Mkuu wa Serikali kwa mujibu wa Sheria ya Utekelezaji wa Majukumu ya Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali, Sura ya 268 kuhusu kuchukua na kuendesha kupitia kwa Wakili Mkuu wa Serikali shauri lolote linalofunguliwa dhidi ya taasisi ya Serikali.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu kipya cha 5A kinapendekezwa kuongezwa ili kuweka utaratibu wa uteuzi, idadi na muda wa ujumbe wa vikao vya Bodi ya Usimamizi wa Chuo. Dhumuni la marekebisho haya ni kuendena na

dhana ya uwazi na utawala bora katika kusimamia taratibu za uteuzi wa Wajumbe. Kifungu cha 6 kinarekebishwa kwa lengo la kuipatia Bodi ya Usimamizi ya Chuo mamlaka ya kuanzisha Kamati mbalimbali za Bodi, Matawi ya Chuo, Kampasi, Vituo au Idara. Lengo la mabadiliko haya ni kupanua wigo wa majukumu ya Chuo na kuwezesha huduma zinazotolewa na chuo hicho kuwafikia wananchi wengi zaidi.

Mhshimiwa Naibu Spika, Kifungu kipya cha 6A kinapendekezwa kuongezwa kwa lengo la kuweka masharti kuhusu uteuzi na majukumu ya Mkuu wa Chuo. Kifungu kipya cha 6B kinaongezwa ili kumpa mamlaka Waziri kutoa maelekezo kwa Bodi ya Usimamizi kuhusu masuala mbalimbali kwa kadri atakavyoona inafaa.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu cha 9 kinarekebishwa ili kujumuisha vyanzo vingine vya mapato ya Chuo kwenye Sheria hii. Lengo la marekebisho haya ni kupanua wigo wa vyanzo vya mapato ya chuo. Kifungu cha 14 kinarekebishwa ili kuwezesha kanuni zitakazotungwa na Bodi ya Usimamizi kutangazwa kwenye Gazeti la Serikali kwa lengo la kuzipa nguvu ya kisheria.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika Sheria ya Usimamizi na Udhibiti wa Silaha na Risasi, Sura ya 223, Muswada unakusudia kufanya marekebisho kwa kuongeza kifungu kipya cha 20A ili kuweka katazo kwa wamiliki halali wa silaha na risasi na kuhamisha silaha hizo kwa watu wasioruhusiwa kumiliki silaha hizo. Lengo la marekebisho hayo ni kuhakikisha kuwa kwa wakati wote silaha na risasi zinakuwa chini ya mmiliki halali.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika Sheria ya Uhamiaji, Sura ya 54, inapendekezwa kufanya marekebisho katika kifungu cha 3 ili kuongeza tafsiri mpya ya msamiati *"Training Academy".* Lengo la marekebisho hayo ni kutoa tafsiri ya msamiati huo kwa kuzingatia matumizi yake ndani ya sheria.

Mheshimiwa Naibu Spika, vifungu vya 6, 7, 8 na 8A, vinapendekezwa kurekebishwa kwa lengo la kufuta cheo

cha “Naibu Kamishna Jenerali wa Uhamiaji” ambacho kwa sasa kimeondolewa katika Muundo wa Idara ya Uhamiaji, kuainisha mgawanyo wa Idara kwa kuzingatia muundo wa sasa wa Idara; kuanzisha Chuo cha Kikanda cha Mafunzo cha Uhamiaji ambacho kitatumika kutoa mafunzo ya awali kwa waajiriwa wapya wa Uhamiaji pamoja na mafunzo kwa ajili ya kupandishwa vyeo kwa watumishi waliopo kazini.

Mheshimiwa Naibu Spika, vifungu vya 9 na 11 vinarekebishwa ili kumpa Kamishna Jenerali mamlaka ya kutoa Amri za Kudumu za Uhamiaji *(Immigration General Orders)* kwa ajili ya usimamizi na utendaji wa idara. Hali kadhalika kumtambua Rais na Tume ya Utumishi wa Jeshi la Polisi, Uhamiaji na Magereza kuwa mamlaka ya mwisho ya nidhamu. Kifungu kipya cha 32A kinapendekezwa kuongezwa ili kumpa Kamishna Jenerali mamlaka ya kutoa vibali vya muda kwa kadri mazingira yatakavyohitaji kwa kuzingatia kanuni zitakazoandaliwa na Waziri.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika Sheria ya Tafsiri ya Sheria, Sura ya 1, Muswada unalenga kufanya marekebisho katika kifungu cha 84 kwa kuongeza kifungu kidogo cha (2) ili kumpa mamlaka Mwanasheria Mkuu wa Serikali kuandaa tafsiri ya sheria kutoka lugha moja kwenda nyingine na kumwezesha kutangaza tafsiri ya sheria hizo kwenye Gazeti la Serikali. Lengo la marekebisho haya ni kuboresha utekelezaji wa masharti ya kifungu hiki.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika Sheria ya Uendeshaji wa Mahakama, Sura ya 237, Muswada unakusudia kufanya marekebisho kwa kuongeza kifungu kipya cha 65A kwa lengo la kuweka masharti ya kinga dhidi ya mashtaka kwa Jaji Mkuu, Majaji na Maafisa wengine wa Mahakama katika utekelezaji wa majukumu yao ya kimahakama.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika Sheria ya Maboresho ya Sheria kuhusu Ajali Mbaya na Masharti Mengineyo, Sura ya 310 inapendekezwa kufanya marekebisho kwa kuongeza kifungu kipya cha 18A ili kuwezesha mashauri yanayofunguliwa au maombi yanayoletwa chini ya sheria

hii dhidi ya uamuzi wa Viongozi wa Kitaifa (Rais, Makamu wa Rais, Waziri Mkuu, Spika, Naibu Spika na Jaji Mkuu) kufunguliwa ama kuletwa dhidi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Lengo la marekebisho haya ni kuendana na maudhui ya dhana ya kinga ya mashtaka dhidi ya Viongozi Wakuu wa Mihimili.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika Sheria ya Urekebu wa Sheria, Sura ya 4, Muswada unalenga kufanya marekebisho katika vifungu vya 4, 5 na 12 kwa lengo la kubainisha ni wakati gani sheria zilizofanyiwa urekebu zitahitaji Tamko la Rais *(Proclamation)* ili ziweze kuanza kutumika; na ni wakati gani sheria moja moja zilizofanyiwa urekebu zitaanza kutumika baada ya kutangazwa kwenye Gazeti la Serikali na Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

Mheshimiwa Naibu Spika, marekebisho haya yanalenga kubainisha kwa uwazi maudhui ya vifungu hivyo ambapo Tamko la Rais linapaswa kutolewa pale tu urekebu unapokuwa umefanyika kwa sheria zote za nchi. Urekebu wa sheria moja moja utakamilika na kuanza kutumika pale sheria zilizofanyiwa urekebu zinapotangazwa kwenye Gazeti la Serikali na Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika Sheria ya Shule ya Sheria Tanzania, Sura ya 425, Muswada unafanya marekebisho katika kifungu cha pili ili kuwezesha sheria hiyo kutoa msamaha kwa baadhi ya Wanasheria wenye vigezo vilivyoainishwa kutopitia kwenye mafunzo ya Shule ya Sheria.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika Sheria ya Uendeshaji Bunge, Sura ya 115, Muswada unafanya marekebisho katika vifungu vya 5 na 7 kwa ajili ya kutoa ufafanuzi zaidi kuhusu mamlaka ya kuanzisha idara, divisheni na vitengo katika Utumishi wa Bunge yanapaswa kupata idhini ya Rais. Aidha, marekebisho haya yanalenga kuzingatia masharti ya Ibara ya 87(1) kuhusu mamlaka na madaraka ya uteuzi wa Katibu wa Bunge.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika Sheria ya Masuala ya Rais, Sura ya 9, Muswada unalenga kufanya marekebisho

katika Kifungu cha 6 ili mashauri dhidi ya Rais kwa mambo anayodaiwa kuyatenda yeye binafsi kama raia yaliyoruhusiwa kufunguliwa dhidi yake kwa mujibu wa Ibara ya 46(2) ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania yafunguliwe baada ya kutoka madarakani.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu cha 7 kinapendekezwa kurekebishwa ili mashauri yoyote dhidi ya Rais yafunguliwe dhidi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Lengo la marekebisho haya ni kuwa na maudhui ya dhana ya kinga dhidi ya Rais ambayo ni kulinda hadhi ya Rais na nafasi yake.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika Sheria ya Uhifadhi wa Wanyamapori, Sura ya 283, inapendekezwa kufanya marekebisho katika kifungu cha 116 ili kuondoa utaratibu wa Mkurugenzi wa Wanyamapori na Maafisa wengine wa wanyamapori kutaifisha mifugo *(forfeiture)* kupitia utaratibu wa kufifilisha makosa *(compounding of offences)* na badala yake utaifishaji wa mifugo ufanywe kwa amri ya Mahakama. Hatua hii itasaidia kuondoa malalamiko ya wafugaji na wananchi kwa ujumla dhidi ya watumishi husika kutokana na kutumia vibaya mamlaka hayo. Aidha, utaratibu unaopendekezwa utaleta uwiano na mfanano katika sheria hiyo; Sheria ya Hifadhi ya Taifa, Sura ya 282, Sheria ya Misitu, Sura ya 323 na Sheria ya Mamlaka ya Hifadhi ya Ngorongoro, Sura ya 284 katika kufifilisha makosa.

Mheshimiwa Naibu Spika, baada ya maelezo haya na kwa mara nyingine tena naomba Bunge lako Tukufu liujadili Muswada huu wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na.3) wa Mwaka 2020 *(The Written Laws (Miscellaneous Amendments) (No. 3) Act, 2020)* na kuupitisha katika hatua ya Kusomwa kwa Mara ya Pili na ya Tatu na hatimaye marekebisho yanayopendekezwa yawe sehemu ya sheria za nchi.

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba kutoa hoja. *(Makofi)*

MAELEZO YA MHESHIMIWA PROF. ADELARDUS L. KILANGI, MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI AKIWASILISHA MUSWADA WA SHERIA YA MAREKEBISHO YA SHERIA MBALIMBALI (NA. 3) WA MWAKA 2020 (THE WRITTEN LAWS (MISCELLANEOUS AMENDMENTS) (NO.3) BILL, 2020 KATIKA BUNGE LA JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA - KAMA ILIVYOWASILISHWA MEZANI

Mheshimiwa Spika, awali ya yote, naomba kabla ya kutoa maelezo kuhusu Muswada huu nichukue nafasi hii kumshukuru Mwenyezi Mungu kwa kuniwezesha kusimama mbele ya Bunge lako tukufu kuwasilisha Muswada huu wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na.3) wa Mwaka 2020 **(The Written Laws (Miscellaneous Amendments) (No.3) Act, 2020).**

Mheshimiwa Spika, napenda nitumie nafasi hii kumpongeza Mhe. Dkt John Pombe Joseph Magufuli, Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa kuendelea kuiongoza nchi kwa malengo, ujasiri na uzalendo wa hali ya juu. Aidha, ninawapongeza Mhe. Samia Suluhu Hassan, Makamu wa Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania; Mhe Dkt. Ally Mohamed Shein Rais, wa Zanzibar na Mwenyekiti wa Baraza la Mapinduzi; na Mhe. Kassim Majaliwa Majaliwa (Mb), Waziri Mkuu wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na Mawaziri wote kwa kazi kubwa wanayoifanya katika kuwaletea maendeleo Watanzania wote katika Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

Mheshimiwa Spika, Napenda kuchukua nafasi hii kukupongeza wewe mwenyewe, Mheshimiwa Naibu Spika na Waheshimiwa Wenyeviti wa Bunge kwa kuongoza na kusimamia vikao na mijadala ndani ya Bunge letu kwa umahiri na kwa kuzingatia Sheria na Kanuni zinazoliongoza Bunge hili. Aidha, ninawapongeza Waheshimiwa Wabunge kwa kuendelea kutekeleza ipasavyo wajibu wao wa Kikatiba wa kutunga sheria pamoja na kuisimamia Serikali. Ninaishukuru Ofisi ya Bunge na Wabunge wote kwa ushirikiano mnaoipatia Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

Mheshimiwa Spika, ninawapongeza watumishi wote wa Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali na kwa namna ya pekee wakiongozwa na Naibu Mwanasheria Mkuu wa Serikali, Dkt. Evaristo Emanuel Longopa, kwa kuendelea kutekeleza vyema majukumu na kazi za Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Ninampongeza pia Bw. Onorius J. Njole, Mwandishi Mkuu wa Sheria, akishirikiana na Waandishi wa Sheria wa Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali kwa kazi ya kuandaa muswaada huu. Tunatambua na tutaendelea kuhakikisha kuwa tunatekeleza majukumu yetu kwa weledi, ufanisi na kwa kuweka mbele maslahi ya Nchi yetu.

Mheshimiwa Spika, nimalizie shukrani zangu kwa kuishukuru sana Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Katiba na Sheria inayoongozwa na Mwenyekiti wake Mhe. Mohamed Omary Mchengerwa (Mbunge wa Rufiji) na Makamu Mwenyekiti, Mhe. Najma Murtaza Giga (Mbunge wa Viti Maalum) kwa ushirikiano na ushauri waliotupatia wakati wa kupitia Muswada huu mbele ya Kamati hiyo. Kamati hii imefanya kazi kubwa na nzuri sana ya kuchambua Muswada huu kwa makini na kuchambua maoni yaliyowasilishwa na wadau mbalimbali kuishauri Serikali kuboresha Muswada huu. Serikali imezingatia ushauri wa Kamati na imeleta Jedwali la Marekebisho kwa kuzingatia ipasavyo ushauri huo muhimu.

Mheshimiwa Spika, baada ya maneno haya ya utangulizi, kwa kuzingatia masharti ya Kanuni ya 86 ya Kanuni za Kudumu za Bunge, Toleo la Januari Mwaka 2016, naomba kutoa hoja kwamba Muswada wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na.3) wa Mwaka 2020, **(The Written Laws (Miscellaneous Amendments)(No.3) Act, 2020)** sasa Usomwe kwa Mara ya Pili.

Mheshimiwa Spika, Muswada wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na.3) wa Mwaka 2020, **(The Written Laws (Miscellaneous Amendments) (No.3) Act, 2020**, unapendekeza kufanya marekebisho katika Sheria Kumi na Tatu (13) zifuatazo:

1. Sheria ya Ustawi wa Wanyama, Sura ya 154;

2. Sheria ya Utekelezaji wa Haki na Wajibu wa Msingi, Sura ya 3;

3. Sheria ya Chuo cha Elimu ya Biashara, Sura ya 315;

4. Sheria ya Usimamizi na Udhibiti wa Silaha na Risasi, Sura ya 223;

5. Sheria ya Uhamiaji, Sura ya 54;

6. Sheria ya Tafsiri ya Sheria, Sura ya 1;

7. Sheria ya Uendeshaji wa Mahakama, Sura ya 237;

8. Sheria ya Maboresho ya Sheria kuhusu Ajali Mbaya na Masharti Mengineyo, Sura ya 310;

9. Sheria ya Urekebu wa Sheria Mbalimbali, Sura ya 4;

10. Sheria ya Shule ya Sheria Tanzania, Sura ya 425;

11. Sheria ya Uendeshaji wa Bunge, Sura ya 115;

12. Sheria ya Masuala ya Rais, Sura ya 9; na

13. Sheria ya Uhifadhi wa Wanyamapori, Sura ya 283.

Mheshimiwa Spika, kwa ujumla madhumuni ya marekebisho kwa kila Sheria inayopendekezwa kurekebishwa ni kama ifuatavyo:

(a) Katika Sheria ya Ustawi wa Wanyama, Sura ya 154, Muswada unapendekezwa kufanya marekebisho, kwa kuongeza kifungu kipya cha 9A ili kuweka utaratibu utakaoiwezesha Wizara yenye dhamana ya ustawi wa wanyama kuchukua hatua stahiki dhidi ya mamlaka yoyote ya serikali ya mtaa ambayo imepewa mamlaka ya kukusanya mapato yatokanayo na sekta ya mifugo na imeshindwa kusimamia masuala yanayohusiana na ustawi wa wanyama. Hatua hizo ni pamoja na kuzuia mamlaka husika kuendelea

kukusanya mapato hayo. Lengo la marekebisho hayo ni kutambua mamlaka ya Wizara katika utekelezaji wa Sera ya Serikali katika kulinda na kuendeleza sekta ya mifugo. Kifungu cha 59(1) kinapendekezwa kurekebishwa kwa kuongeza aya ndogo ya (g) kwa lengo la kuweka kosa kwa mtu yeyote ambaye ataua mnyama kwa makusudi au bila sababu za msingi na kuwezesha mtu huyo kuchukuliwa hatua za kisheria.

(b) Katika Sheria ya Utekelezaji wa Haki na Wajibu wa Msingi, Sura ya 3, Muswada unalenga kufanya marekebisho katika Kifungu cha 4 ili kuweka masharti yatakayotaka mtu yoyote anayekusudia kufungua shauri lolote la kikatiba chini ya Ibara za 12-29 zinazohusu haki za msingi kuidhihirishia mahakama ni kwa kiasi gani mlalamikaji ameathiriwa na ukiukwaji wa haki anayolalamikia. Lengo la marekebisho hayo ni kuhakikisha kuwa utekelezaji wa masharti ya Ibara hizo unazingatia matakwa ya Ibara ya 30(3). Aidha, marekebisho katika kifungu hiki yanapendekeza mashauri yote ya madai dhidi ya Viongozi Wakuu wa Nchi yafunguliwe dhidi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Lengo la marekebisho haya ni kukidhi maudhui ya dhana ya kinga ya mashtaka dhidi ya viongozi hao.

(c) Katika Sheria ya Chuo cha Elimu ya Biashara, Sura 315, inapendekezwa kufanya marekebisho katika Kifungu cha 2 kwa kuongeza tafsiri ya misamiati “Committee” na “Rector” kwa lengo la kuweka tafsiri sahihi ya maneno hayo kwa kuzingatia muktadha wa matumizi yake ndani ya Sheria.

Kifungu cha 4 kinarekebishwa kwa kuongeza aya mpya za (c), (d), (e) na (f). Lengo la mabadiliko haya ni kuakisi katika Sheria hii majukumu ya sasa ya Chuo na mabadiliko mbalimbali yaliyofanywa katika sekta ya elimu.

Kifungu cha 5 kinapendekezwa kufutwa na kuandikwa upya ili kutambua mamlaka aliyonayo Mwanasheria Mkuu wa Serikali kwa mujibu wa Sheria ya Utekelezaji wa Majukumu ya Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali, Sura ya 268 kuhusu kuchukua na kuendesha kupitia kwa Wakili Mkuu wa Serikali shauri lolote linalofunguliwa dhidi ya taasisi ya Serikali.

Kifungu kipya cha 5A kinapendekezwa kuongezwa ili kuweka utaratibu wa uteuzi, idadi na muda wa ujumbe wa vikao vya Bodi ya Usimamizi wa Chuo. Dhumuni la marekebisho haya ni kuendena na dhana ya uwazi na utawala bora katika kusimamia taratibu za uteuzi wa wajumbe. Kifungu cha 6 kinarekebishwa kwa lengo la kuipatia Bodi ya Usimamizi ya Chuo mamlaka ya kuanzisha Kamati mbalimbali za Bodi, matawi ya chuo, kampasi, vituo au idara. Lengo la mabadiliko haya ni kupanua wigo wa majukumu ya Chuo na kuwezesha huduma zinazotolewa na chuo hicho kuwafikia wananchi wengi zaidi.

Kifungu kipya cha 6A kinapendekezwa kuongezwa kwa lengo la kuweka masharti kuhusu uteuzi na majukumu ya Mkuu wa Chuo. Kifungu kipya cha 6B kinaongezwa ili kumpa mamlaka Waziri kutoa maelekezo kwa Bodi ya Usimamizi kuhusu masuala mbalimbali kwa kadri atakavyoona inafaa.

Kifungu cha 9 kinarekebishwa ili kujumuisha vyanzo vingine vya mapato ya Chuo kwenye Sheria hii. Lengo la marekebisho haya ni kupanua wigo wa vyanzo vya mapato ya chuo. Kifungu cha 14 kinarekebishwa ili kuwezesha kanuni zitakazotungwa na Bodi ya Usimamizi kutangazwa kwenye Gazeti la Serikali kwa lengo la kuzipa nguvu ya kisheria.

(d) Katika Sheria ya Usimamizi na Udhibiti wa Silaha na Risasi, Sura ya 223, Muswada unakusudia kufanya marekebisho kwa kuongeza kifungu kipya cha 20A ili kuweka katazo kwa wamiliki halali wa silaha na risasi kuhamisha silaha hizo kwa watu wasioruhusiwa kumiliki silaha hizo. Lengo la marekebisho hayo ni kuhakikisha kuwa kwa wakati wote silaha na risasi zinakuwa chini ya mmiliki halali.

(e) Katika Sheria ya Uhamiaji, Sura ya 54, inapendekezwa kufanya marekebisho katika kifungu cha 3 ili kuongeza tafsiri mpya ya msamiati “Training Academy”. Lengo la marekebisho hayo ni kutoa tafsiri ya msamiati huo kwa kuzingatia matumizi yake ndani ya Sheria.

Vifungu vya 6, 7, 8 na 8A, vinapendekezwa kurekebishwa kwa lengo la kufuta cheo cha "Naibu Kamishna Jenerali wa Uhamiaji" ambacho kwa sasa kimeondolewa katika Muundo wa Idara ya Uhamiaji, kuainisha mgawanyo wa Idara kwa kuzingatia muundo wa sasa wa Idara; kuanzisha Chuo cha Kikanda cha Mafunzo cha Uhamiaji ambacho kitatumika kutoa mafunzo ya awali kwa waajiriwa wapya wa Uhamiaji pamoja na mafunzo kwa ajili ya kupandishwa vyeo kwa watumishi waliopo kazini.

Vifungu vya 9 na 11 vinarekebishwa ili kumpa Kamishna Jenerali mamlaka ya kutoa Amri za Kudumu za Uhamiaji (Immigration General Orders) kwa ajili ya usimamizi na utendaji wa idara. Hali kadhalika kumtambua Rais na Tume ya Utumishi wa Jeshi la Polisi, Uhamiaji na Magereza kuwa mamlaka ya mwisho ya nidhamu. Kifungu kipya cha 32A kinapendekezwa kuongezwa ili kumpa Kamishna Jenerali mamlaka ya kutoa vibali vya muda kwa kadri mazingira yatakavyohitaji kwa kuzingatia kanuni zitakazoandaliwa na Waziri.

(f) Katika Sheria ya Tafsiri ya Sheria, Sura ya 1, Muswada unalenga kufanya marekebisho katika kifungu cha 84 kwa kuongeza kifungu kidogo cha (2) ili kumpa mamlaka Mwanasheria Mkuu wa Serikali kuandaa tafsiri ya Sheria kutoka lugha moja kwenda nyingine na kumuwezesha kutangaza tafsiri ya Sheria hizo kwenye Gazeti la Serikali. Lengo la marekebisho haya ni kuboresha utekelezaji wa masharti ya kifungu hiki.

(g) Katika Sheria ya Uendeshaji wa Mahakama, Sura ya 237, Muswada unakusudia kufanya marekebisho kwa kuongeza kifungu kipya cha 65A kwa lengo la kuweka masharti ya kinga dhidi ya mashtaka kwa Jaji Mkuu, Majaji na maafisa wengine wa mahakama katika utekelezaji wa majukumu yao ya kimahakama.

(h) Katika Sheria ya Maboresho ya Sheria kuhusu Ajali Mbaya na Masharti Mengineyo, Sura ya 310, inapendekezwa kufanya marekebisho kwa kuongeza kifungu kipya cha 18A ili

kuwezesha mashauri yanayofunguliwa au maombi yanayoletwa chini ya Sheria hii dhidi ya uamuzi wa Viongozi wa Kitaifa (Rais, Makamu wa Rais, Waziri Mkuu, Spika, Naibu Spika na Jaji Mkuu) kufunguliwa ama kuletwa dhidi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Lengo la marekebisho haya ni kuendana na maudhui ya dhana ya kinga ya mashtaka dhidi ya Viongozi Wakuu wa Mihimili.

(i) Katika Sheria ya Urekebu wa Sheria, Sura ya 4, Muswada unalenga kufanya marekebisho katika vifungu vya 4, 5 na 12 kwa lengo la kubainisha ni wakati gani Sheria zilizofanyiwa urekebu zitahitaji Tamko la Rais (Proclamation) ili ziweze kuanza kutumika; na ni wakati gani Sheria moja moja zilizofanyiwa urekebu zitaanza kutumika baada ya kutangazwa kwenye Gazeti la Serikali na Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Marekebisho haya yanalenga kubainisha kwa uwazi maudhui ya vifungu hivyo ambapo Tamko la Rais linapaswa kutolewa pale tu urekebu unapokuwa umefanyika kwa Sheria zote za nchi. Urekebu wa Sheria moja moja utakamilika na kuanza kutumika pale Sheria zilizofanyiwa urekebu zinapotangazwa kwenye Gazeti la Serikali na Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

(j) Katika Sheria ya Shule ya Sheria Tanzania, Sura ya 425, Muswada unafanya marekebisho katika kifungu cha 2 ili kuwezesha Sheria hiyo kutoa msamaha kwa baadhi ya wanasheria wenye vigezo vilivyoainishwa kutopitia kwenye mafunzo ya Shule ya Sheria.

(k) Katika Sheria ya Uendeshaji Bunge, Sura ya 115, Muswada unafanya marekebisho katika vifungu vya 5 na 7 kwa ajili ya kutoa ufafanuzi zaidi kuhusu mamlaka ya kuanzisha idara, divisheni na vitengo katika Utumishi wa Bunge yanapaswa kupata idhini ya Rais. Aidha, marekebisho haya yanalenga kuzingatia masharti ya Ibara ya 87(1) kuhusu mamlaka na madaraka ya uteuzi wa Katibu wa Bunge.

(l) Katika Sheria ya Masuala ya Rais, Sura ya 9, Muswada unalenga kufanya marekebisho katika Kifungu cha 6 ili mashauri dhidi ya Rais kwa mambo anayodaiwa kuyatenda

yeye binafsi kama raia yaliyoruhusiwa kufunguliwa dhidi yake kwa mujibu wa Ibara ya 46(2) ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania yafunguliwe baada ya kutoka madarakani. Kifungu cha 7 kinapendekezwa kurekebishwa ili mashauri yoyote dhidi ya Rais yafunguliwe dhidi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Lengo la marekebisho haya ni kuwa na maudhui ya dhana ya kinga dhidi ya Rais ambayo ni kulinda hadhi ya Rais na nafasi yake.

(m) Katika Sheria ya Uhifadhi wa Wanyamapori, Sura ya 283, inapendekezwa kufanya marekebisho katika kifungu cha 116 ili kuondoa utaratibu wa Mkurugenzi wa Wanyamapori na maafisa wengine wa wanyamapori kutaifisha mifugo (forfeiture) kupitia utaratibu wa kufililisha makosa (compounding of offences) na badala yake utaifishaji wa mifugo ufanywe kwa amri ya Mahakama. Hatua hii itasaidia kuondoa malalamiko ya wafugaji na wananchi kwa ujumla dhidi ya watumishi husika kutokana na kutumia vibaya mamlaka hayo. Aidha, utaratibu unaopendekezwa utaleta uwiano na mfanano katika sheria hiyo, Sheria ya Hifadhi ya Taifa, Sura ya 282, Sheria ya Misitu, Sura ya 323 na Sheria ya Mamlaka ya Hifadhi ya Ngorongoro, Sura ya 284 katika kufililisha makosa.

Mheshimiwa Spika, baada ya maelezo haya na kwa mara nyingine tena, ninaomba Bunge lako tukufu liujadili Muswada huu wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na.3) wa Mwaka 2020 **(the Written Laws (Miscellaneous Amendments) (No.3) Act, 2020)** na kuupitisha katika hatua ya Kusomwa kwa Mara ya Pili na ya Tatu na hatimaye marekebisho yanayopendekezwa yawe sehemu ya Sheria za Nchi.

Mheshimiwa Spika, NAOMBA KUTOA HOJA.

PROF. ADELARDUS L. KILANGI
MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI

ISSN 0856 – 01001X

No. 1 ***29th May, 2020***

BILL SUPPLEMENT

to the Gazette of the United Republic of Tanzania No. 1 Vol.101 dated 29th May, 2020
Printed by the Government Printer, Dodoma by Order of Government

THE WRITTEN LAWS (MISCELLANEOUS AMENDMENTS) (NO.3) ACT, 2020

ARRANGEMENT OF SECTIONS

Section *Title*

PART I
PRELIMINARY PROVISIONS

1. Short title.
2. Amendment of certain written laws.

PART II
AMENDMENT OF THE ANIMAL WELFARE ACT,
(CAP. 154)

3. Construction.
4. Addition of section 9A.
5. Amendment of section 59.

PART III
AMENDMENT OF THE BASIC RIGHTS AND DUTIES ENFORCEMENT ACT,
(CAP. 3)

6. Construction.
7. Amendment of section 4.

PART IV
AMENDMENT OF THE COLLEGE OF BUSINESS EDUCATION ACT,
(CAP. 315)

8. Construction.
9. Amendment of section 2.
10. Amendment of section 4.
11. Amendment of section 5.
12. Addition of section 5A.
13. Amendment of section 6.
14. Addition of section 6A and 6B.
15. Amendment of section 9.
16. Amendment of section 14.
17. Amendment of the Schedule.

PART V
AMENDMENT OF THE FIREARMS AND AMMUNITION CONTROL ACT,
(CAP. 223)

18. Construction.
19. Addition of section 20A.

PART VI
AMENDMENT OF THE IMMIGRATION ACT,
(CAP. 54)

20. Construction.
21. Amendment of section 3.
22. Amendment of section 6.
23. Amendment of section 7.
24. Amendment of section 8.
25. Additional of section 8A.
26. Amendment of section 9.
27. Amendment of section 11.
28. Repeal of section 29.
29. Additional of section 32A.
30. Amendment of section 48.
31. Amendment of Schedule.

PART VII
AMENDMENT OF THE INTERPRETATION OF LAWS ACT,
(CAP. 1)

32. Construction.
33. Amendment of section 84.

PART VIII
AMENDMENT OF THE JUDICIARY ADMINISTRATION ACT,
(CAP. 237)

34. Construction.
35. Addition of section 65A.

PART IX
AMENDMENT OF THE LAW REFORM (FATAL ACCIDENTS AND MISCELLANEOUS PROVISIONS) ACT,
(CAP. 310)

36. Construction.
37. Addition of section 18A.

PART X
AMENDMENT OF THE LAWS REVISION ACT,
(CAP. 4)

38. Construction.
39. Addition of section 4.
40. Amendment of section 5.
41. Amendment of section 12.

PART XI
AMENDMENT OF THE LAW SCHOOL OF TANZANIA ACT,
(CAP. 425)

42. Construction.
43. Amendment of section 2.

PART XII

AMENDMENT OF THE NATIONAL ASSEMBLY (ADMINISTRATION) ACT, (CAP. 115)

44. Construction.
45. Amendment of section 5.
46. Amendment of section 7.

PART XIII

AMENDMENT OF THE PRESIDENTIAL AFFAIRS ACT, (CAP. 9)

47. Construction.
48. Amendment of section 6.
49. Amendment of section 7.

PART XIV

AMENDMENT OF THE WILDLIFE CONSERVATION ACT, (CAP. 283)

50. Construction.
51. Amendment of section 116.

NOTICE

This Bill to be submitted to the National Assembly is published for general information to the public together with a statement of its objects and reasons.

Dodoma,
28th May, 2020

JOHN W. H. KIJAZI,
Secretary to the Cabinet

A Bill
for

An Act to amend certain written laws.

ENACTED by Parliament of the United Republic of Tanzania.

PART I
PRELIMINARY PROVISIONS

Short title

1. This Act may be cited as the Written Laws (Miscellaneous Amendments) (No. 3) Act, 2020.

Amendment of certain written laws

2. The written laws specified in various Parts of this Act are amended in the manner specified in their respective Parts.

PART II
AMENDMENT OF THE ANIMAL WELFARE ACT, (CAP. 154)

Construction Cap. 154

3. This Part shall be read as one with the Animal Welfare Act, hereinafter referred to as the "principal Act".

Addition of section 9A

4. The principal Act is amended by adding immediately after section 9 the following:

"Relationship between local government authorities

9A.-(1) A local government authority shall, upon request, provide to the Director a report on implementation of policies relating

and Ministry

to and development of animal welfare in its area of jurisdiction, and the Director shall, on receipt of the report, inform the Minister accordingly.

(2) Where, after considering the report from the Director under subsection (1), the Minister is satisfied that a local government authority to which the report relates, collects revenue from livestock sector and does not implement policies relating to and develop livestock sector he may, upon consultation with the Minister responsible for finance and the Minister responsible for local government authorities, suspend such local government authority from collecting revenues sourced from the livestock sector.

(3) The Minister shall notify the Minister responsible for local government authorities on the suspension undertaken under subsection (2).

(4) The Minister responsible for local government authorities shall upon receipt of the notification under subsection (3), take necessary measures to remedy the shortcomings of the respective local government authority."

Amendment of section 59

5. The principal Act is amended in section 59(1), by-

(a) adding immediately after paragraph (f) the following:

"(g) unlawfully or without reasonable cause kill an animal;"

(b) renaming paragraphs (g) and (h) as paragraphs (h) and (i) respectively.

PART III
AMENDMENT OF THE BASIC RIGHTS AND DUTIES ENFORCEMENT ACT, (CAP. 3)

Construction Cap. 3

6. This Part shall be read as one with the Basic Rights and Duties Enforcement Act, hereinafter referred to as the

"principal Act".

Amendment of section 4

7. The principal Act is amended in section 4, by-

(a) designating the contents of section 4 as subsection (1);

(b) adding immediately after subsection (1) as designated the following:

"(2) An application under subsection (1) shall not be admitted by the High Court unless it is accompanied by an affidavit stating the extent to which the contravention of the provisions of Articles 12 to 29 of the Constitution has affected such person personally.

(3) For avoidance of doubt, a person exercising the right provided for under Article 26(2) of the Constitution shall abide with the provisions of Article 30(3) of the Constitution.

(4) Where redress is sought against the President, Vice-President, Prime Minister, the Speaker, Deputy Speaker or Chief Justice for any act or omission done in the performance of their duties, a petition shall only be brought against the Attorney General."

PART IV
AMENDMENT OF THE COLLEGE OF BUSINESS EDUCATION ACT, (CAP. 315)

Construction Cap. 315

8. This Part shall be read as one with the College of Business Education Act, hereinafter referred to as the "principal Act".

Amendment of section 2

9. The principal Act is amended in section 2 by inserting in their appropriate alphabetical order the following new definitions:

""committee" means any committee formed by the Governing Body pursuant to section 6(2);

"Rector" means the Rector of the College appointed under section 6B(1)."

Amendment of section 4

10. The principal Act is amended in section 4-

(a) by designating the contents of section 4 as subsection (1);

(b) in subsection (1) as designated by-

(i) adding immediately after paragraph (b) the following:

"(c) to advance learning and knowledge through teaching and research;

(d) to provide technical and professional services;

(e) to promote, facilitate and sponsor research in technological, social, economic and cultural spheres for the welfare and development of mankind within and outside the United Republic; and

(f) to conduct and administer examinations and confer degrees, diplomas, certificates and other awards;"

(ii) renaming paragraph (c) as paragraph (g);

(c) by adding immediately after subsection (1) as designated the following:

"(2) In providing education and training under this section, the College shall ensure that such education and training affords trainees with requisite skills for self-employment and manning of key positions in both public and private sectors."

Amendment of section 5

11. The principal Act is amended in section 5 by deleting subsections (2) and (3) and substituting for them the following-

"(2) The Governing Board established under subsection (1) shall be a body corporate with perpetual succession and a common seal and shall, in its corporate name, be capable of-

(a) suing and being sued;

(b) acquiring, holding, investing and disposing of movable and immovable property;

(c) exercising the powers and performing the functions conferred

upon it by or under this Act;

(d) entering into any contract or other transaction; and

(e) doing or suffer from doing all such other acts and things which a body corporate may lawfully perform, do or suffer to be done.

Cap. 268

(3) Notwithstanding subsection (2), the provisions of section 17 of the Office of the Attorney General (Discharge of Duties) Act shall have effect in relation to powers of the Attorney General to intervene in any suit or matter by or against the Governing Body.".

Addition of section 5A

12. The principal Act is amended by adding immediately after section 5 the following:

"Composition and tenure of Governing Body

5A.-(1) The Governing Body shall consist of eight members as follows-

(a) a Chairman to be appointed by the President;

(b) the Rector; and

(c) six other members to be appointed by the Minister as follows:

(i) a representative from the Ministry responsible for commerce;

(ii) the officer incharge of higher learning education from the Ministry responsible for higher education;

(iii) a Law Officer representing the Attorney General;

(iv) a representative of the private sector apex association;

(v) a representative from any professional body relating to any of the core programmes undertaken by

the College; and

(vi) one member from amongst persons with qualifications and experience in commerce.

(2) For the purpose of subsection (1)(c)(iv), the apex association shall propose three names from member associations to the Minister.

(3) At least two of the members appointed under subsection (1) shall be women.

(4) The Rector shall provide secretariat to the Governing Body.

(5) The provisions of the Schedule to this Act shall have effect as to the tenure of office of members, proceedings of the Governing Body and other related matters.

(6) The Governing Body may co-opt any person to attend its meetings and deliberate on any matter as the Governing Body may determine, but such person shall not have the right to vote.

(7) The Minister may, by order published in the *Gazette*, amend any of the provisions of the Schedule."

Amendment of section 6

13. The principal Act is amended in section 6-

(a) in subsection (1), by-

(i) deleting the words " a Director" appearing in paragraph (b) and substituting for them the words "Deputy Rectors";

(ii) deleting the word "and" appearing at the end of paragraph (c);

(iii) adding immediately after paragraph (c) the following:

"(d) to establish branches, campuses, centres or other departments, as the case may be, for the purposes of extending the services of the College; and"

(iv) renaming paragraph (d) as paragraph (e);

(b) by deleting subsection (2) and substituting for it the following:

"(2) The Governing Body may from among its members, form such number of committees as it considers necessary for purposes which, in the opinion of the Body, would be better administered through committees.

(3) The Governing Body may, subject to such conditions or restrictions as it deems necessary, delegate to any committee of the Body or the Rector any of its functions or powers vested in it by this Act or any other written law.

(4) Notwithstanding subsection (3), the Governing Body shall not delegate its functions or powers to-

(a) appoint Deputy Rectors;
(b) prescribe fees, charges and commissions;
(c) borrow or lend money; and
(d) appoint management staff of the College."

Addition of sections 6A and 6B

14. The principal Act is amended by adding immediately after section 6 the following:

"Directions by Minister

6A. The Minister may give the Governing Body directions of a general or specific character and the Body shall, subject to the provisions of this Act, give effect to such directions.

Appointment and functions of Rector

Cap. 129

6B.-(1) The Minister shall, upon advice of the Governing Body and subject to the National Council for Technical Education Act, appoint a suitable person to be a Rector of the College.

(2) The Rector shall be the chief administrative and academic officer and accounting officer of the College and shall, for that purpose, be responsible

for-

(a) the proper administration of the College; and

(b) enforcing rules made by the Governing Body.

(3) The Rector shall, in the performance of his functions, be responsible to the Governing Body."

Amendment of section 9

15. The principal Act is amended in section 9-

(a) by deleting paragraph (a) and substituting for it the following:

"(a) money appropriated by the Parliament; and

(b) any grants, donations, bequests or other contributions made to the College;"

(b) by renaming paragraph (b) as paragraph (c); and

(c) in paragraph (c) as renamed, by deleting the words "Governing Body" and substituting for them the word "College".

Amendment of section 14

16. The principal Act is amended in section 14, by-

(a) deleting subsection (2); and

(b) renumbering subsection (3) as subsection (2).

Amendment of the Schedule

17. The principal Act is amended in the Schedule, by-

(a) deleting paragraph (1);

(b) renumbering paragraphs (2) to (6) as paragraphs (1) to (5) respectively.

PART V

AMENDMENT OF THE FIREARMS AND AMMUNITION CONTROL ACT, (CAP. 223)

Construction Cap. 223

18. This Part shall be read as one with the Firearms and Ammunition Control Act, hereinafter referred to as the "principal Act".

Addition of section 20A

19. The principal Act is amended by adding immediately after section 20 the following:

"Unlawful transfer of firearms or

20A.-(1) A person shall not transfer any firearm or ammunition to any

ammunition

other person unless he has sought and obtained permission to do so under this Act.

(2) A person who contravenes the provisions of subsection (1) commits an offence and shall, upon conviction, be liable to a penalty specified in section 60 of this Act.

(3) The Minister may make regulations prescribing the manner and procedure for transferring of firearms or ammunition."

PART VI
AMENDMENT OF THE IMMIGRATION ACT, (CAP. 54)

Construction Cap. 54

20. This Part shall be read as one with the Immigration Act, hereinafter referred to as the "principal Act".

Amendment of section 3

21. The principal Act is amended in section 3 by inserting in the appropriate alphabetical order the following new definition:

""Training Academy" means the Tanzania Regional Immigration Training Academy established under section 8A;"

Amendment of section 6

22. The principal Act is amended in section 6(a), by-

(a) deleting item (ii);

(b) renaming items (iii) to (xi) as items (ii) to (x) respectively.

Amendment of section 7

23. The principal Act is amended in section 7(1) by deleting the words "Deputy Commissioner General".

Amendment of section 8

24. The principal Act is amended in section 8 by deleting subsection (1) and substituting for it the following:

"(1) The Department shall be divided into divisions, sections, units, regions, districts, entry or exit points and border posts as the Minister may determine."

Addition of section 8A

25.-(1) The principal Act is amended by adding immediately after section 8 the following:

"Establishment of Training Academy

8A.-(1) There is hereby established within the Department a Training Academy to be known as Tanzania Regional Immigration Training Academy or in its acronym "TRITA".

(2) The Training Academy shall provide basic immigration training, promotional training courses and such other trainings for-

(a) persons who intend to join the Department;

(b) employees of the Department; or

(c) such other persons as the Commissioner General may determine.

(3) The Commissioner General shall have power to allocate to other training centres persons who intend to join the Department or employees of the Department.

(4) The Training Academy shall be under the supervision of the Commissioner responsible for training.

(5) The Commissioner General may provide guidance on the conduct and management of the Training Academy.

(6) The Commissioner General may, by order published in the *Gazette*, establish other immigration training centres."

Amendment of section 9

26. The principal Act is amended in section **9**, by-

(a) adding immediately after subsection (1) the following:

"(2) In the performance of his functions under this section, the Commissioner General may issue orders for governing the discharge of

duties of the Department.".

(b) renumbering subsection (2) as subsection (3).

Amendment of section 11

27. The principal Act is amended in section 11(1), (2) and (3) by inserting immediately before the word "disciplinary" the word "final".

Repeal of section 29

28. The principal Act is amended by repealing section **29**.

Addition of section 32A

29. The principal Act is amended by adding immediately after section 32 the following:

"Power to issue pass

32A. Without prejudice the provisions of section 32, the Commissioner General may, subject to the regulations prescribed by the Minister, issue temporary passes as the circumstances may require."

Amendment of section 48

30. The principal Act is amended in section 48(1), by-

(a) deleting the words " and the issue of visas" appearing in paragraph (h) and substituting for them the words " issue of visas and fees payable for such visas";

(b) deleting paragraph (q);

(c) renaming paragraph (r) as paragraph (q); and

(d) in paragraph (q) as renamed by adding immediately after subparagraph (iii) the following:

"(iv) procedure and regulation of the Training Academy."

Amendment of Schedule

31. The principal Act is amended by deleting the Schedule.

PART VII
AMENDMENT OF THE INTERPRETATION OF LAWS ACT, (CAP. 1)

Construction Cap. 1

32. This Part shall be read as one with the Interpretation of Laws Act, hereinafter referred to as the

"principal Act".

Amendment of section 84

33. The principal Act is amended in section 84, by-

(a) adding immediately after subsection (1) the following:

"(2) The Attorney General may translate any written law from one language of enactment into another and, by notice in the *Gazette*, publish the version which is translated.";

(b) renumbering subsections (2) and (3) as subsections (3) and (4) respectively.

PART VIII
AMENDMENT OF THE JUDICIARY ADMINISTRATION ACT, (CAP. 237)

Construction Cap. 237

34. This Part shall be read as one with the Judiciary Administration Act, hereinafter referred to as the "principal Act".

Addition of section 65A

35. The principal Act is amended by adding immediately after section 65 the following:

"Protection of Judiciary employee

65A. An employee of the Judiciary shall not be liable in an action or suit in respect of anything done or omitted to be done in good faith in the performance of judicial function.".

PART IX
AMENDMENT OF THE LAW REFORM (FATAL ACCIDENTS AND MISCELLANEOUS PROVISIONS) ACT, (CAP. 310)

Construction Cap. 310

36. This Part shall be read as one with the Law Reform (Fatal Accidents and Miscellaneous Provisions) Act, hereinafter referred to as the "principal Act".

Addition of section 18A

37. The principal Act is amended by adding immediately after section 18 the following:

"Suit against President, Speaker or

18A. Notwithstanding any provisions to the contrary, leave of

Chief Justice

application for orders under section 18 or any other suit under this Act for any act or omission by the President, Vice-President, Prime Minister, Speaker, Deputy Speaker or Chief Justice shall be sought or brought against the Attorney General.".

PART X

AMENDMENT OF THE LAWS REVISION ACT, (CAP. 4)

Construction Cap. 4

38. This Part shall be read as one with the Laws Revision Act, hereinafter referred to as the "principal Act".

Amendment of section 4

39. The principal Act is amended in section 4, by-

(a) adding immediately after subsection (2) the following:

"(3) Notwithstanding any other provision to the contrary, the Attorney General may require the Chief Parliamentary Draftsman to carry out a specific revision of any written laws.

(4) Notwithstanding the provision of section 12(1), the written laws revised in terms of subsection (3) shall come into operation on such date as the Attorney General may, by notice published in the *Gazette*, appoint.";

(b) renumbering subsection (3) as subsection (5).

Amendment of section 5

40. The principal Act is amended in section 5 by adding immediately after subsection (6) the following:

"(7) The Attorney General shall, by notice in the *Gazette*, publish annual supplement prepared under this section."

Amendment of section 12

41. The principal Act is amended in section 12, by deleting subsections (1) and (2) and substituting for them the following:

"(1) The President may immediately after completion of the revision of laws carried out under section 4(2), issue a proclamation specifying the date of commencement of the Revised Edition.

(2) From the date specified in the proclamation,

the Revised Edition described in such proclamation shall, subject to the provisions of section 13, be deemed to be and shall be noted, in all courts of law, as the proper law of Tanzania in respect of the laws included therein."

PART XI
AMENDMENT OF THE LAW SCHOOL OF TANZANIA ACT, (CAP. 425)

Construction Cap. 425

42. This Part shall be read as one with the Law School of Tanzania Act, hereinafter referred to as the "principal Act".

Amendment of section 2

43. The principal Act is amended in section 2, by-

(a) designating the contents of section 2 as subsection (1); and

(b) adding immediately after subsection (1) as designated the following:

"(2) Notwithstanding subsection (1), the Minister may, upon application, exempt from the requirements of subsection (1)-

Cap. 341

(a) any Law Officer;

(b) any judicial officer of the rank of senior officer and above;

(c) any legally qualified lawyer in the public service of the rank equivalent to senior state attorney or above;

who holds the professional qualifications set out in section 8(1)(a) of the Advocates Act.

(3) The Minister may make regulations for better implementation of the provisions of subsection (2).

PART XII
AMENDMENT OF THE NATIONAL ASSEMBLY (ADMINISTRATION) ACT, (CAP. 115)

Construction Cap.115

44. This Part shall be read as one with the National Assembly (Administration) Act, hereinafter referred to as the "principal Act".

Amendment of section 5

45. The principal Act is amended in section 5-

(a) in subsection (1), by adding immediately after the words "There shall" the words "upon approval by the Presidents;"

(b) in subsection (2), by adding immediately after the words "The Commission may" the words "upon approval by the President, and".

Amendment of section 7

46. The principal Act is amended in section 7 by deleting subsection (3).

PART XIII
AMENDMENT OF THE PRESIDENTIAL AFFAIRS ACT, (CAP. 9)

Construction Cap. 9

47. This Part shall be read as one with the Presidential Affairs Act, hereinafter referred to as the "principal Act."

Amendment of section 6

48. The principal Act is amended in section 6 by deleting subsection (3) and substituting for it the following:

"(2) Civil proceedings instituted pursuant to this section shall be instituted after the President ceases to hold Office of the President.

Cap. 33

(3) The provisions of the Civil Procedure Code shall apply in respect to the civil proceedings against the retired President under this section.

(4) In computing the time limit within which civil proceedings may be instituted against the retired President, the period which a person held the office of the President shall be excluded."

Amendment of section 7

49. The principal Act is amended in section 7, by-

(d) deleting subsection (1) and substituting for it the following:

"(1) Proceedings against an act or omission by the President other than those referred to in section 6 shall be brought against the Attorney General."

(e) deleting the word "President" appearing at the end of subsection (2) and substituting for it the words "Attorney General".

PART XIV
AMENDMENT OF THE WILDLIFE CONSERVATION ACT, (CAP. 283)

Construction Cap. 283

50. This Part shall be read as one with the Wildlife Conservation Act, hereinafter referred to as the "principal Act."

Amendment of section 116

51. The principal Act is amended in section 116 by deleting the word "livestock" appearing in subsection (3)(a).

OBJECTS AND REASONS

This Bill proposes amendments to Thirteen Written Laws, namely, the Animal Welfare Act, Cap. 154, the Basic Rights and Duties Enforcement Act, Cap. 3, the College of Business Education Act, Cap. 315, the Firearms and Ammunition Control Act, Cap. 223, the Immigration Act, Cap. 54, the Interpretation of Laws Act, Cap. 1, the Judicial Administration Act, Cap.237, the Law Reform (Fatal Accidents and Miscellaneous Provisions) Act, Cap.310, the Laws Revision Act, Cap. 4, the Law School of Tanzania Act, Cap. 425, the National Assembly (Administration) Act, Cap.115, the Presidential Affairs Act, Cap. 9 and the Wildlife Conservation Act, Cap. 283.

The proposed amendments intend to keep updated the respective laws with changes so far observed in their implementation.

The Bill is divided into Fourteen Parts as follows:

Part I deals with preliminary provisions which include the title of the Bill and the manner in which the laws proposed to be amended, are amended in their respective Parts.

Part II of the Bill proposes to amend the Animal Welfare Act, Cap. 154 by adding a new section 9A which gives mandate to the sector Ministry to intervene and where necessary take appropriate measures against any local authority which collects revenue relating to animal welfare but does not use the said revenue for the development and implementation of livestock

sector. The aim of the amendment is to reflect powers and mandates of the Sector Ministry with regard to implementation of the Government policy on protection and development of livestock sector at the local government authorities level.

The part further proposes to amend section 59 by adding new subsections (4) and (5) with a view of introducing penalty to persons who unlawfully or without reasonable cause kill an animals.

Part III of the Bill proposes to amend the Basic Rights and Duties Enforcement Act, Cap.3. It is proposed to amend section 4 to empower the court to reject an application which has not complied with Article 30(3) of the Constitution of the United Republic which requires a person who intends to institute proceedings under Part III of the Constitution to establish that his right or duty owed to him has been, is being or is likely to be violated. It is further recommended to introduce a new subsection which requires all suit or matters against the Heads of Organs of the State to be instituted against the Attorney General. The proposed amendment intends to enhance the provisions relating to immunity of Heads of Organs of States.

Part IV of the Bill proposes to amend the College of Business Education Act, Cap. 315.
Section 2 is amended by adding the definitions of the terms "committee" and "Rector" so as to ensure clarity of the terms as used in various provisions of the Act. Section 4 is amended to reflect in the Act the current functions of the College and the changes adopted to accommodate the needs and best practice in the education sector.

Section 5 is amended to enhance the status of the Governing Body of the College. The amendments are further intended to reflect the powers of Attorney General to intervene and take over any suit or matter instituted against the Governing Body as provided for in the Office of the Attorney General (Discharge of Duties) Act, Cap. 268.

Section 5A is introduced in order to provide for appointments, composition, tenure and meetings of the Governing Body. Further to that, the Act is amended in section 6 in order to empower the Governing Body to establish committees, branches, campuses, centres or departments for the purposes of extending services of the College.

The amendments introduce section 6A in order to enable the Minister, where necessary, to give directions of general and specific nature to the Governing Body. Further, section 6B is introduced in order to provide for the appointment and functions of the Rector of the College.

Section 9 is amended to provide for other sources of funds of the College. The aim is to legally accommodate other sources of funds to the College. It is also proposed to amend section 14 of the Act to provide for requirement for gazetting of rules made by the Governing Body.

Part V of the Bill proposes to amend the Firearms and Ammunition Control Act, Cap. 223. A new section 20A is proposed to be added to prohibit lawful owners of firearms and ammunition to transfer the weapons to other unauthorised persons. This amendment ensures that firearms and ammunitions are at all time in the possession of a rightful owner.

Part VI of the Bill proposes to amend the Immigration Act, Cap. 54. It is proposed to amend section 3 for the purposes of providing the meaning of the term "Training Academy" as used in the Act.

The Act is further amended in sections 6, 7, 8, 8A, 9 and 11 in order to remove the designation of "Deputy Commissioner General" which has been removed from the structure of the Department; to improve the structure of the Department, to establish the Immigration Training Academy for purpose of providing training to newly recruited staff and facilitate promotion of staff of the Department. It is further proposed to add section 32A in order to empower the Commissioner General, subject to the regulations prescribed by the Minister, to issue pass for persons as the circumstances may require.

Part VII of the Bill proposes to amend the Interpretation of Laws Act, Cap. 1. Section 84 is amended to clarify on the mandate of the Attorney General with regard to translation of laws and to provide for clear provisions relating to gazetting of translated laws.

Part VIII of the Bill amends the Judicial Administration Act, Cap 237. It is proposed to introduce new section 65A in order to provide immunity to members of Judiciary for anything done or omitted to be done in good faith in the lawful performance of their functions.

Part IX of the Bill proposes to amend the Law Reform (Fatal Accidents and Miscellaneous Provisions) Act, Cap 310. It is proposed to introduce new section 18A which enables suits or

matters against the National Leaders (President, Vice-President, Prime Minister, Speaker, Deputy Speaker or Chief Justice) to be instituted against the Attorney General. The proposed amendment intends to enhance the provisions relating to immunity of Heads of Organs of States.

Part X of the Bill proposes to amend the Laws Revision Act, Cap. 4. Sections 4, 5 and 12 are amended to put a clear demarcation between the mandates of the President to proclaim revised edition which involves revision of the entire Statute Book of Tanzania and the powers of Attorney General to gazette revised edition which involve selected laws and annual supplements.

Part XI of the Bill proposes to amend the Law School of Tanzania Act, Cap. 425. The Act is amended in section 2 for the purpose of empowering the Minister to exempt Officers who hold required professional qualifications set out in the Advocates Act, Cap. 341 from the requirement of attending the legal training at the Law School of Tanzania as a pre-requisite for admission to the Bar.

Part XII of the Bill proposes to amend the National Assembly (Administration) Act, Cap. 115. The objective of the amendment is to enhance clarity on the authority and mandate to establish departments, divisions and units in the Parliamentary Service. On the other hand, the amendments seek to align the provisions of the Act with the provisions of Article 87(1) of the Constitution of the United Republic of Tanzania on the appointment of the Clerk of the National Assembly.

Part XIII of the Bill proposes to amend the Presidential Affairs Act, Cap. 9. It is proposed to amend section 6 with a view to deferring any civil proceedings against the President on his capacity as a citizen until when he ceases to hold office.

Part XIV of the Bill proposes to amend the Wildlife Conservation Act, Cap. 283 whereby section 116 Act is amended so as to restrict forfeiture of livestock by the Director of Wildlife and other authorised officers when exercising the power of compounding offences so that forfeiture may only be done by order of the court. The amendment aims at ending complaints among pastoralists and the public at large against officers who misuse the powers of compounding and ensuring uniformity between the Act, the National Parks Act, Cap. 282 and the Ngorongoro Conservation Area Act, Cap. 284 in relation to powers of compounding of offences.

MADHUMUNI NA SABABU

Muswada huu unapendekeza kufanya marekebisho katika Sheria Kumi na Tatu ambazo ni Sheria ya Ustawi wa Wanyama, Sura ya 154, Sheria ya Utekelezaji wa Haki na Wajibu wa Msingi, Sura ya 3, Sheria ya Chuo cha Elimu ya Biashara, Sura ya 315, Sheria ya Usimamizi na Udhibiti wa Silaha na Risasi, Sura ya 223, Sheria ya Uhamiaji, Sura ya 54, Sheria ya Tafsiri ya Sheria, Sura ya 1, Sheria ya Uendeshaji wa Mahakama, Sura ya 237, Sheria ya Maboresho ya Sheria kuhusu Ajali Mbaya na Masharti Mengineyo, Sura ya 310, Sheria ya Urekebu wa Sheria Mbalimbali, Sura ya 4, Sheria ya Shule ya Sheria Tanzania, Sura ya 425, Sheria ya Uendeshaji wa Bunge, Sura ya 115, Sheria ya Masuala ya Rais, Sura ya 9 na Sheria ya Uhifadhi wa Wanyamapori, Sura ya 283.

Marekebisho yanayopendekezwa yanalenga kuboresha Sheria husika ili ziendane na mabadiliko ya wakati na kutatua changamoto mbalimbali zilizojitokeza wakati wa utekelezaji wake.

Muswada huu umegawanyika katika Sehemu Kumi na Nne kama ifuatavyo:

Sehemu ya Kwanza ya Muswada inahusu Masharti ya Utangulizi ambayo yanajumuisha jina la Sheria inayopendekezwa na namna ambavyo Sheria zinazopendekezwa kufanyiwa marekebisho zimerekebishwa katika Sehemu husika za Muswada.

Sehemu ya Pili ya Muswada inapendekeza marekebisho katika Sheria ya Ustawi wa Wanyama, Sura ya 154 kwa kuongeza kifungu kipya cha 9A ili kuweka utaratibu utakaoiwezesha Wizara yenye dhamana ya ustawi wa wanyama kuchukua hatua stahiki dhidi ya mamlaka ya serikali ya mtaa ambayo imepewa mamlaka ya kukusanya mapato yatokanayo na sekta ya mifugo na imeshindwa kusimamia masuala yanayohusiana na ustawi wa wanyama. Hatua hizo ni pamoja na kuzuia mamlaka ya serikali ya mtaa husika kuendelea kukusanya mapato hayo. Lengo la marekebisho hayo ni kutambua mamlaka ya Wizara katika utekelezaji wa Sera ya Serikali katika kulinda na kuendeleza sekta ya mifugo. Sambamba na marekebisho hayo inapendekezwa kurekebisha kifungu cha 59(1) kwa kuongeza aya ndogo ya (g) kwa lengo la kuweka kosa kwa mtu yeyote ambaye ataua mnyama kwa makusudi au bila sababu za msingi kuchukuliwa hatua za kisheria.

Sehemu ya Tatu ya Muswada inapendekeza kufanya marekebisho katika Sheria ya Utekelezaji wa Haki na Wajibu wa Msingi, Sura ya 3. Kifungu cha 4 kinapendekezwa kufanyiwa marekebisho ili kuipa mahakama mamlaka ya kutopokea shauri linalofunguliwa na mtu ambaye hajatimiza masharti ya Ibara ya 30(3) ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano inayoelekeza mtu anayefungua shauri husika awe ni yule ambaye haki yake au wajibu kwake umevunjwa, unavunjwa au unaelekea kuvunjwa. Aidha, marekebisho katika kifungu hiki yanapendekeza mashauri yote ya madai dhidi ya Viongozi Wakuu wa Mihimili yafunguliwe dhidi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Lengo la marekebisho haya ni kukidhi maudhui ya dhana ya kinga ya mashtaka dhidi ya viongozi hao.

Sehemu ya Nne ya Muswada inapendekeza kufanya marekebisho katika Sheria ya Chuo cha Elimu ya Biashara, Sura 315. Kifungu cha 2 kinarekebishwa kwa kuongeza tafsiri ya misamiati "Committee" na "Rector" kwa lengo la kuweka tafsiri sahihi ya maneno hayo kuendana na vifungu vya Sheria hii.

Kifungu cha 4 kinarekebishwa kwa kuongeza aya mpya za (c), (d), (e) na (f). Lengo la mabadiliko haya ni kuakisi katika Sheria hii majukumu ya sasa ya Chuo na mabadiliko yaliyofanywa ili kujumuisha mahitaji na utaratibu bora wa sasa katika Sekta za Elimu.

Kifungu cha 5 kinapendekezwa kufutwa na kuandikwa upya ili kutambua mamlaka aliyonayo Mwanasheria Mkuu kwa mujibu wa Sheria ya Utekelezaji wa Majukumu ya Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali kuhusu kuchukua na kuendesha shauri lolote linalofunguliwa dhidi ya taasisi ya Serikali.

Kifungu kipya cha 5A kinapendekezwa kuongezwa ili kuweka utaratibu wa uteuzi, idadi na muda wa ujumbe wa vikao vya Bodi ya Usimamizi wa Chuo. Dhumuni la marekebisho haya ni kuendena na dhana ya uwazi na utawala bora katika kusimamia taratibu za uteuzi wa wajumbe. Kifungu cha 6 kinarekebishwa kwa lengo la kuipatia mamlaka ya Bodi ya Usimamizi ya Chuo kuanzisha Kamati mbalimbali za Bodi, matawi ya chuo, kampasi, vituo au idara. Lengo la mabadiliko haya ni kupanua wigo wa majukumu ya Chuo.

Kifungu kipya cha 6A kinaongezwa kwa lengo la kubainisha uteuzi na majukumu ya Mkuu wa Chuo. Kifungu kipya cha 6B kinaongezwa ili kumpa mamlaka Waziri kutoa

maelekezo kwa Bodi ya Usimamizi kuhusu masuala mbalimbali kwa kadri atakavyoona inafaa.

Kifungu cha 9 kinarekebishwa ili kuainisha vyanzo vingine vya mapato ya Chuo. Dhumuni la marekebisho haya ni kujumuisha vyanzo vingine vya mapato ya Chuo kwenye Sheria hii. Kifungu cha 14 kinarekebishwa ili kuwezesha kanuni zitakazotungwa na Bodi ya Usimamizi kutangazwa kwenye Gazeti la Serikali kwa lengo la kuzipa nguvu ya kisheria.

Sehemu ya Tano ya Muswada inapendekeza kurekebisha Sheria ya Usimamizi na Udhibiti wa Silaha na Risasi, Sura ya 223 ambapo kifungu kipya cha 20A kinapendekezwa kuongezwa ili kuweka katazo kwa wamiliki halali wa silaha na risasi kutohamisha silaha hizo kwa watu wasio ruhusiwa kumiliki silaha hizo. Lengo la marekebisho hayo ni kuhakikisha kuwa kwa wakati wote silaha na risasi zinakuwa chini ya mmiliki halali.

Sehemu ya Sita ya Muswada inapendekeza marekebisho katika Sheria ya Uhamiaji, Sura ya 54 kwa kufanya marekebisho katika kifungu cha 3 ili kuongeza tafsiri mpya ya msamiati "Training Academy". Lengo la marekebisho hayo ni kutoa tafsiri ya msamiati huo kwa kuzingatia matumizi yake ndani ya Sheria.

Vifungu vya 6, 7, 8, 8A, 9 na 11 vinapendekezwa kurekebishwa kwa lengo la kufuta cheo cha "Naibu Kamishna Jenerali wa Uhamiaji" ambacho kimeondolewa katika Muundo wa Idara ya Uhamiaji, kuainisha mgawanyo wa Idara kwa kuzingatia muundo wa sasa wa Idara; kuanzisha Chuo cha Kikanda cha Mafunzo cha Uhamiaji ambacho kitatumika kutoa mafunzo ya awali kwa waajiriwa wapya wa Uhamiaji pamoja na mafunzo kwa ajili ya kupandishwa vyeo kwa watumishi waliopo

kazini. Pia, inapendekezwa kuongeza kifungu kipya cha 32A ili kumpa Kamishna Jenerali mamlaka ya kutoa vibali kwa kadri mazingira yatakayohitaji kwa kuzingatia kanuni zitakazoandaliwa na Waziri.

Sehemu ya Saba ya Muswada inapendekeza kuifanyia marekebisho Sheria ya Tafsiri ya Sheria, Sura ya 1. Kifungu cha 84 kinapendekezwa kurekebishwa kwa kuongeza kifungu kidogo cha (2) ili kumpa mamlaka Mwanasheria Mkuu wa Serikali kuandaa tafsiri ya Sheria kutoka lugha moja kwenda nyingine na kumuwezesha kutangaza tafsiri ya Sheria hizo kwenye Gazeti la Serikali. Lengo la marekebisho haya ni kuboresha utekelezaji wa masharti ya kifungu hiki.

Sehemu ya Nane ya Muswada inapendekeza kuifanyia marekebisho Sheria ya Uendeshaji wa Mahakama, Sura ya 237. Kifungu kipya cha 65A kinapendekezwa kuongezwa kwa lengo la kuweka masharti ya kinga dhidi ya mashtaka kwa Jaji Mkuu, Majaji na maafisa wengine wa mahakama katika utekelezaji wa majukumu yao ya kimahakama.

Sehemu ya Tisa ya Muswada inapendekeza kuifanyia marekebisho Sheria ya Maboresho ya Sheria kuhusu Ajali Mbaya na Masharti Mengineyo, Sura ya 310. Kifungu kipya cha 18A kinapendekezwa kuongezwa kwa lengo la kuwezesha mashauri yanayofunguliwa au maombi yanayoletwa chini ya Sheria hii dhidi ya uamuzi wa Viongozi wa Kitaifa (Rais, Makamu wa Rais, Waziri Mkuu, Spika, Naibu Spika na Jaji Mkuu) yatafunguliwa ama kuletwa dhidi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Lengo la marekebisho haya ni kuendana na maudhui ya dhana ya kinga ya mashtaka dhidi ya Viongozi Wakuu wa Mihimili.

Sehemu ya Kumi ya Muswada inapendekeza marekebisho kwenye Sheria ya Urekebu wa Sheria Mbalimbali, Sura ya 4. Inapendekezwa kufanya marekebisho katika vifungu vya 4, 5 na 12 vya Sheria hii kwa lengo la kubainisha ni wakati gani Sheria zilizofanyiwa urekebu zitahitaji Tamko la Rais (Proclamation) ili ziweze kuanza kutumika; na ni wakati gani Sheria moja moja zilizofanyiwa urekebu zitaanza kutumika baada ya kutangazwa kwenye Gazeti la Serikali na Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Lengo la marekebisho haya ni kubainisha kwa uwazi maudhui ya vifungu hivyo ambapo Tamko la Rais linapaswa kutolewa pale tu urekebu unapokuwa umefanyika kwa Sheria zote za nchi. Urekebu wa Sheria mojamoja utakamilika na kuanza kutumika pale Sheria zilizofanyiwa urekebu zinapotangazwa kwenye Gazeti la Serikali na Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

Sehemu ya Kumi na Moja ya Muswada inapendekeza marekebisho kwenye Sheria ya Shule ya Sheria Tanzania, Sura ya 425. Kifungu cha 2 kinapendekezwa kufanyiwa marekebisho ili kuwezesha Sheria hiyo kutoa msamaha kwa baadhi ya wanasheria wenye vigezo maalum ambao kwa mujibu wa sheria hiyo walipaswa kupitia kwenye Mafunzo ya Shule ya Sheria lakini kutokana na nafasi zao katika Utumishi wa Umma hawawezi kuhudhuria mafunzo hayo.

Sehemu ya Kumi na Mbili ya Muswada inapendekeza kufanya marekebisho katika Sheria ya Uendeshaji Bunge, Sura ya 115. Marekebisho haya yanatoa ufafanuzi zaidi kuhusu mamlaka ya kuanzisha idara, divisheni na vitengo katika Utumishi wa Bunge yanapaswa kupata idhini ya Rais. Aidha, marekebisho haya yanalenga kuzingatia masharti ya Ibara ya 87(1) kuhusu mamlaka na madaraka ya uteuzi wa Katibu wa Bunge.

Sehemu ya Kumi na Tatu ya Muswada inapendekeza kuifanyia marekebisho Sheria ya Masuala ya Rais, Sura ya 9. Inapendekezwa kurekebisha kifungu cha 6 ili mashauri dhidi ya Rais kwa mambo anayodaiwa kuyatenda yeye binafsi kama raia yaliyoruhusiwa kufunguliwa dhidi yake kwa mujibu wa Ibara ya 46(2) ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania yafunguliwe baada ya kutoka madarakani. Aidha, kifungu cha 7 kinapendekezwa kurekebishwa ili mashauri yoyote dhidi ya Rais yafunguliwe dhidi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

Sehemu ya Kumi na Nne ya Muswada inapendekeza kurekebisha Sheria ya Uhifadhi wa Wanyamapori, Sura ya 283 ambapo kifungu cha 116 cha Sheria kinarekebishwa ili kuondoa utaratibu wa Mkurugenzi wa Wanyamapori na maafisa wengine wa wanyamapori kutaifisha mifugo (forfeiture) kupitia utaratibu wa kufililisha makosa (compounding of offences) na badala yake utaifishaji wa mifugo ufanywe kwa amri ya Mahakama. Hatua hii itasaidia kuondoa malalamiko ya wafugaji na wananchi kwa ujumla dhidi ya watumishi husika kutokana na kutumia vibaya mamlaka hayo. Aidha, utaratibu unaopendekezwa utaleta uwiano na ufanani katika sheria hiyo, Sheria ya Hifadhi ya Taifa, Sura ya 282, Sheria ya Misitu, Sura ya 323 na Sheria ya Mamlaka ya Hifadhi ya Ngorongoro, Sura ya 284 katika kufililisha makosa.

Dodoma,
26 Mei, 2020

ADELARDUS L. KILANGI,
Mwanasheria Mkuu wa Serikali

FURTHER SCHEDULE OF AMENDMENT TO BE MOVED BY THE HON. ADERLADUS L. KILANGI, THE ATTORNEY GENERAL AT THE SECOND READING OF THE BILL ENTITLED "THE WRITTEN LAWS (MISCELLANEOUS AMENDMENTS) (NO. 3) ACT, 2020"

Made under S.O. 86(6)

The Schedule of Amendment in entitled "Schedule of Amendment to be Moved by the Hon. Aderladus L. Kilangi, The Attorney General at the Second Reading of the Bill Entitled "The Written Laws (Miscellaneous Amendments) (No. 3) Act, 2020" is further amended as follows:

A: By deleting paragraphs A and B and substituting for them the following:

(a) In Clause 7, by-

(i) deleting the word "An" appearing at the beginning of the proposed subsection (2) and substituting for it the words "Without prejudice to the provisions of the Commission for Human Rights and Good Governance Act, relating to powers of the Commission to institute proceedings, an";

(ii) adding the words "Notwithstanding any provisions to the contrary" at the beginning of the proposed subsection (4);

(b) adding immediately after the proposed subsection (4) the following:

"(5) A petitioner shall, prior to seeking redress under this Act, exhaust all available remedies under any other written laws."

B: By renaming paragraphs C, D, E, F,G and H as paragraphs B, C, D, E, F and G respectively.

Dodoma, **ALK**
……, 2020 AG

WAZIRI WA KATIBA NA SHERIA: Mheshimiwa Naibu Spika, naafiki.

NAIBU SPIKA: Waheshimiwa Wabunge, hoja imeungwa mkono. Tutaendelea na utaratibu wetu. Nimwite sasa Mwenyekiti wa Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Katiba na Sheria, Mheshimiwa Mohamed Mchengerwa.

MHE. MOHAMED O. MCHENGERWA – MWENYEKITI WA KAMATI YA KUDUMU YA BUNGE YA KATIBA NA SHERIA: Mheshimiwa Naibu Spika, awali ya yote naomba taarifa yote ya Kamati yetu ya Kudumu ya Bunge ya Katiba na Sheria iliyowasilishwa Mezani, iingizwe kwenye Kumbukumbu za Taarifa Rasmi za Bunge *(Hansard).*

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa kuwa huenda hii ni taarifa yangu ya mwisho katika Bunge lako la Kumi na Moja na katika kutambua na kuthamini heshima kubwa ya Mheshimiwa Spika aliyonipa kuiongoza Kamati hii ya Katiba na Sheria kwa kipindi chote cha miaka mitano; na katika kutambua na kuthamini mchango mkubwa wa Ofisi ya Bunge, Wajumbe wa Kamati, Wabunge na Wizara, taasisi ambazo zinasimamiwa na Kamati yangu kwa kipindi chote cha miaka mitano, nimeona ni vyema nitoe utangulizi wa shukrani maalum kwa niaba ya Wajumbe wa Kamati ya Katiba na Sheria kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba kutumia nafasi hii kumshukuru sana Mwenyezi Mungu, muumba wa mbingu na nchi kwa jinsi alivyoendelea kutupatia uhai na afya na hatimaye kuelekea kuhitimisha kipindi cha miaka mitano cha uhai wa Bunge lako Tukufu la Kumi na Moja kwa ufanisi mkubwa wenye tija kwa maendeleo ya Taifa letu.

Mheshimiwa Naibu Spika, nawashukuru sana wananchi wangu wa Jimbo la Rufiji kwa kuendelea kuniamini katika nafasi yangu ya Ubunge. Mimi kama Mbunge wao niko tayari kuendelea kuwatumikia na endapo watanipa ridhaa tena ya kuwawakilisha hapa Bungeni nitaendeleza utamaduni wangu wa kuwa karibu nao walionituma katika

nyakati zote za raha na changamoto mbalimbali katika kuletea maendeleo endelevu jimbo letu kwa faida ya wananchi wenyewe. Aidha, bado nina nguvu, kiu na nia njema ya kuendelea kuwatumikia kama Mbunge wao. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba nimshukuru sana Mheshimiwa Spika kwa kutoa kibali ili Kamati ya Katiba na Sheria iweze kuufanyia kazi Muswada huu, lakini pia kwa umahiri, uzalendo na ubunifu wa Mheshimiwa Spika kuliongoza Bunge hili la Kumi na Moja kwa ufanisi mkubwa sana. Pia nimshukuru tena Mheshimiwa Spika binafsi pamja na ofisi yako kwa kuniamini mimi, Kamati yangu katika kulisaidia Bunge lako Tukufu kushughulikia Miswada mingi katika uhai wa Bunge hili, Miswada ambayo imechangia sana kufanya mabadiliko makubwa yenye tija katika sekta mbalimbali hapa nchini. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, aidha, napenda kukupongeza sana wewe, Mheshimiwa Dkt. Tulia Ackson, kwa weledi na umahiri wako katika kumsaidia Mheshimiwa Spika kuliongoza Bunge. Niwapongeze pia Wenyeviti wa Bunge kwa kazi nzuri waliyoifanya kumshauri Mheshimiwa Spika na kusaidia kuendesha vikao vya Bunge la Kumi na Moja. Wote kwa pamoja tunawaombea afya njema na uzima katika kutekeleza majukumu mliyopewa. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, aidha, kwa heshima kubwa naomba kutambua mchango wa Mheshimiwa Najma Murtaza Giga, Mbunge, Makamu Mwenyekiti wa Kamati hii, Mwenyekiti wa Bunge kwa utayari, bidii na uzalendo mkubwa katika kusimamia shughuli za Kamati kwa niaba yangu na kwa ufanisi mkubwa. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, aidha, naomba kutambua mchango wa Mheshimiwa Emanuel Mwakasaka, Mbunge, Mwenyekiti wa Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Haki, Maadili na Madaraka ya Bunge ambaye kama Mjumbe wa Kamati hii amekuwa msaada mkubwa katika kukaimu majukumu ya Kamati kwa ufanisi mkubwa.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa namna ya pekee kabisa naomba niwashukuru Wajumbe wa Kamati ya Katiba na Sheria kwa weledi na umahiri wao waliouonesha kwa kipindi chote cha Ujumbe wao kwa kulisaidia Bunge hili kutekeleza majukumu yake kwa kuchambua taarifa mbalimbali za Serikali, Miswada mbalimbali na hatimaye kutoa mapendekezo ya msingi ya kuiboresha kwa ustawi wa Taifa hili. Naomba majina yao yote yaingizwe kwenye Kumbukumbu Rasmi za Bunge *(Hansard).*

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa mara kadhaa Kamati hii imekuwa ikipokea ushauri mkubwa kutoka kwa Mheshimiwa Mtemi Andrew Chenge, Mwenyekiti wa Kamati ya Sheria Ndogo ambaye pia ni Mwenyekiti wa Bunge lako Tukufu, hakika kama Kamati tunatambua mchango wake kwa weledi katika masuala ya sheria pamoja na utayari wake ambapo ushauri wake umekuwa ukisaidia Kamati katika kutekeleza shughuli zake za kuchambua miswada mbalimbali. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba kutambua ushirikiano mkubwa wa uhakika kutoka Ofisi ya Waziri Mkuu kwa kipindi chote cha uhai wa Kamati, hivyo tunampongeza na kumshukuru sana Waziri wa Nchi, Ofisi ya Waziri Mkuu, Sera, Bunge, Vijana, Ajira, Kazi na Watu Wenye Ulemavu, Mheshimiwa Jenista Mhagama; Waziri wa Uwekezaji, Mheshimiwa Angellah Kairuki; Naibu Mawaziri wote, Mheshimiwa Antony Mavunde (Tony) na Mheshimiwa Stella Ikupa; Makatibu Wakuu na wataalam wote wa Ofisi ya Waziri Mkuu kwa kuiwezesha Kamati hii kutekeleza shughuli zake kwa ufanisi mkubwa sana. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, aidha, naomba kutambua na kumshukuru Mwanasheria Mkuu wa Serikali, Mheshimiwa Profesa Adelardus Kilangi, Mwandishi Mkuu wa Serikali pamoja na watendaji wote wa Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali kwa ushirikiano wao thabiti ulioiweseha Kamati hii kukamilisha uchambuzi wa Muswada huu kwa wakati. Pia Kamati inatambua na kumshukuru Waziri wa Katiba na Sheria, Mheshimiwa Dkt. Mwigulu Lameck Nchemba, watendaji

wake waliofika mbele ya Kamati kwa lengo la kusaidia Kamati kukamilisha kazi yake kwa ufanisi mkubwa na kwa wakati. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, nawashukuru watumishi wote wa Bunge, hususan Katibu wetu wa Bunge, mtendaji, mchapakazi, Ndugu Stephen Kagaigai, kwa uongozi thabiti ambao umerahisisha utendaji kazi wa Kamati hii.

Aidha, nimshukuru Mkurugenzi wa Idara ya Kamati za Bunge, Ndugu Athumani Hussein, Wakurugenzi Wasaidizi Ndugu Michael Chikokoto na Ndugu Gerald Magili, wanasheria wasaidizi wa Bunge chini ya uongozi wa Mkurugenzi wa Sheria, Ndugu Pius Mboya na Mkurugenzi Msaidizi Ndugu Leocado Kapongwa. Natambua ushauri wa Wanasheria wasaidizi wa Bunge katika Muswada huu ambao ni Ndugu Nesta Kawamala, Ndugu Matamus Fungo na Ndugu Rehema Kipera. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa niaba ya Kamati naomba kutambua mchango wa Katibu wa Kamati, Ndugu Stanslaus Kagisa kwa kuratibu shughuli za Kamati kwa weledi, bidii, nidhamu na uzalendo mkubwa akisaidiwa na msaidizi wa Kamati, Ndugu Rahel Masima pamoja na timu ya Sekretarieti ya Kamati ya Sheria Ndogo ambao ni Ndugu Yona Kirumbi, Angellah Henry Shekifu na Ndugu Mkuta Ali Masoli. Ushirikiano mkubwa wa sekretarieti hii ulifanikisha kazi ya Kamati kwa viwango vinavyotakiwa kwa kipindi chote cha uhai wa Bunge lako la Kumi na Moja. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, yatokanayo na uchambuzi wa Kamati; kwa mujibu wa Kanuni ya 86(5) ya Kanuni za Kudumu za Bunge, naomba kuwasilisha maoni na ushauri wa Kamati ya Bunge ya Katiba na Sheria kuhusu Muswada wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na.3) ya mwaka 2020 *(The Written Laws (Miscellaneous Amendments) Act (No. 3) of 2020)* unaokusudia kufanya marekebisho katika sheria 13 ili ziweze kuendana na mabadiliko ya wakati na kutatua changamoto mbalimbali zilizojitokeza wakati wa utekelezaji

wa sheria hizo. Orodha ya sheria hizo ni kama zilizvyoainishwa katika taarifa hii.

Mheshimiwa Naibu Spika, baada ya kupokea maelezo hayo, Kamati izingatie masharti ya Kanuni ya 84(2) ya Kanuni za Kudumu za Bunge na kutoa matangazo ya kuwaalika wadau mbalimbali wawasilishe maoni yao kwa Kamati kwa lengo la kusaidia uchambuzi wa Muswada huu. Orodha ya wadau waliowasilisha maoni yao hadi tarehe 7, Juni, 2020 ni kama ifuatavyo:-

(i) Umoja wa AZAKI 220 kupitia Kituo cha Sheria cha Haki za Binadamu *(Legal and Human Rights Center);*

(ii) Chama cha Wanasheria Tanganyika *(TLS);* na

(iii) TWAWEZA iliyowasilisha maoni ya wadau 210.

Mheshimiwa Naibu Spika, aidha, Kamati ilipokea na kujadili amoni ya Mheshimiwa Edwin Sannda, aliyefika mbele ya Kamati kutoa maoni yake kuhusu marekebisho ya Sheria ya Uhifadhi wa Wanyamapori, Sura 283 ambapo alikubaliana na mapendekezo ya Serikali na pia alipendekeza maboresho zaidi.

Mheshimiwa Naibu Spika, napenda kutumia fursa hii kumshukuru Mbunge huyo kwa kupigiania na kutetea haki za jamii ya wafugaji kwa ustawi wa mifugo yao na Sekta ya Mifugo kwa ujumla. Pia Kamti inawashukuru wadau wote ambao wamekuwa wakitoa maoni yao kuisaidia Kamati kufanya uchambuzi wa kina na kutoa ushauri jumuishi.

Mheshimiwa Naibu Spika, maoni na ushauri wa Kamati, maelezo ya jumla kuhusu uchambuzi wa Muswada; Kamati ilipitia na kufanya uchambuzi wa sehemu 14 za Muswada zenye jumla ya ibara 51 pamoja na vifungu vyote vya sheria vinavyopendekezwa kurekebishwa. Kutokana na uchambuzi wa Muswada uliofanywa na Kamati kwa kupitia ibara zote zinazopendekeza marekebisho katika sheria mama husika, Kamati inapendekeza kutoa maoni kwamba kwa

ujumla maudhui ya Muswada huu yana tija kwa Taifa na endapo mapendekezo ya marekebisho yatapitishwa na kuwa sheria yatasaidia kuondoa upungufu uliopo katika sheria hizo ili ziweze kuendana na hali halisi ya wakati huu.

Mheshimiwa Naibu Spika, hivyo Kamati imeridhia marekebisho yanayopendekezwa kwa kila sheria inayorekebishwa katika Muswada huu. Inaipongeza Serikali kwa kubainisha upungufu katika sheria husika na kuandaa mapendekezo ya maboresho yaliyowasilishwa katika Muswada huu na ambayo yameridhiwa na Kamati hii pamoja na maoni ya Kamati kwa baadhi ya vifungu vya sheria husika vyenye kuhitaji maboresho kama inavyoonekana katika jedwali la marekebisho lililowasilishwa na Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

Mheshimiwa Naibu Spika, hata hivyo, pamoja na Kamati kuridhishwa na maudhui pamoja na mantiki ya marekebisho yanayopendekezwa kwa kila sheria husika, ilibaini baadhi ya dosari za kiundanishi, kimantiki na kupendekeza maboresho katika sheria mbalimbali ambayo yamepokelewa kama ilivyoonekana katika jedwali la marekebisho lililowasilishwa na Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

Mheshimiwa Naibu Spika, masuala matatu mahususi yaliyobainika katika Muswada huu; yapo masuala yaliyoibua mjadala wakati Kamati ilipokuwa kwenye uchambuzi wa Muswada huu ambayo ni vyema Kamati ikayaainisha ili kuliwezesha Bunge lako Tukufu kufanya maamuzi sahihi. Masuala hayo ni kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Naibu Spika, moja, Ibara ya 7B inayopendekeza marekebisho katika kifungu cha 4 cha Sheria ya Utekelezaji wa Haki za Wajibu wa Msingi, Sura ya Tatu; uchambuzi wa Kamati ulibaini kuwa Ibara ya 7B ya Muswada inaweka masharti ya maombi yanayowasilisha mahakamani kulalamikia ukiukwaji wa Kikatiba wa Ibara ya 12 hadi 29 kuambatanishwa na haki ya kiapo inayofafanua

kwa kina athari ambazo muwasilishaji wa maombi amezipata yeye binafsi.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kamati ilitaka Serikali itoe ufafanuzi kuhusu mantiki ya matumizi ya maneno *has affected such personally* sambamba na mantiki ya masharti ya Ibara ya 26(2) na Ibara ya 30(3) ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Lengo la Kamati ilikuwa ni kujiridhisha na uzingatiaji wa masharti ya 26(2) na Ibara ya 30(3) za Katiba zinazotoa haki na wajibu kwa mtu yeyote kuchukua hatua iwapo anaona Katiba inavunjwa.

Mheshimiwa Naibu Spika, uchambuzi wa Kamati ulibaini kuwa Ibara ya 26(2) ya Katiba inatoa masharti ya jumla kuhusu haki za binadamu na ulinzi wake. Ibara ya 30(3) ndiyo inatoa masharti mahususi *(enabling provisions)* na kuwezesha kutungwa kwa sheria ambayo inaruhusu mtu ambaye anadai haki yake kuvunjwa kupata nafuu ya mahakama.

Mheshimiwa Naibu Spika, lengo la masharti ya kifungu kipya cha (2) ni kufafanua kwa uwazi maudhui yaliyokusudiwa katika kifungu cha (4) kilichopo sasa pamoja na ibara ya 30(3) ya Katiba ambayo kwa pamoja masharti ya kifungu cha ibara hiyo yalikusudia kutoa haki ya kuhoji ukiukwaji wa masharti ya ibara hizo kwa mtu aliyeathiriwa na kuvunjwa kwa haki hizo. Hivyo, msingi masharti ya ibara ya 30(3) ya Katiba na kifungu cha (4) cha sheria inayorekebishwa yanaweka hitaji la uhusika *(locus stand)* katika jambo linalolalamikiwa ambapo mahitaji ya kuthibitisha uhusika *(locus stand)* ni kanuni ya kisheria ya msingi katika mashauri mbalimbali ya aina hii. Kwa hiyo Kamati ilijiridhisha kuwa maneno *has affected such personally* ni ya msingi kuwepo katika kifungu kinachopendekezwa. Kwa mantiki hiyo Kamati inakubaliana na mapendekezo ya Serikali kama yalivyo kwenye Ibara ya 7B ya Muswada.

Mheshimiwa Naibu Spika, pili, ibara ya 43 ya Muswada inayopendekeza marekebisho katika kifungu cha pili cha Sheria ya Shule ya Sheria, Sura ya 425; uchambuzi na mjadala

wa vikao vya Kamati ulibaini kuwa mantiki ya marekebisho hayo ni kumpa Waziri wa Katiba na Sheria mamlaka ya kutoa msamaha kwa baadhi ya wanasheria wenye vigezo maalum ili waapishwe kuwa Mawakili bila kulazimishwa kwenda kwenye shule ya sheria.

Mheshimiwa Naibu Spika, uchambuzi wa Kamati ulibaini kuwa masharti yanayopendekezwa katika Ibara ya 43 yanalenga kutoa msamaha kwa baadhi ya Wanasheria Waandamizi na wenye uzoefu kutohudhuria mafunzo ya shule ya sheria kwa vitendo kutokana na uzoefu walionao. Aidha, Kamati ilielezwa nia njema ya Serikali kuhusu masharti yaliyowekwa si ruhusa ya moja kwa moja kwa wanansheria hao kuapishwa kuwa Mawakili kwamba wanasheria hao watapaswa kukidhi vigezo vya msingi vya weledi katika Sheria ya Mawakili, Sura ya 341 ambayo ni pamoja na mahojiano kwa Mheshimiwa Jaji Mkuu.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika kulinda na kuenzi misingi ya kitaaluma ya sheria nchini pasipo kuruhusu mamlaka nyingine za nchi kuingia taaluma hiyo ya muhimu, Kamati ilikubaliana na maudhui ya kimantiki ya marekebisho lakini ikashauri ibara husika ifanyiwe marekebisho kwa kumwondoa Waziri wa Katiba na Sheria na badala yake jukumu hilo libaki kwa Mheshimiwa Jaji Mkuu mwenye dhamana hiyo na pia ibara hiyo iainishe vigezo na masharti stahiki itakayozingatia ili kukidhi matakwa ya taaluma ya sheria hapa nchini. Serikali ilikubaliana na ushauri wa Kamati kwa kuifanyia maboresho ibara hiyo kama inavyoonekana katika Jedwali la Marekebisho.

Mheshimiwa Naibu Spika, tatu, Ibara ya 37 ya Muswada inayopendekeza marekebisho katika kifungu cha 18 cha Sheria ya Madhara, Sura ya 310; ibara ya 37 inapendekeza kufanya marekebisho katika kifungu cha 18 na kuongeza kifungu kipya cha 18A kinachoweka masharti kuwa bila kujali masharti yanayoelekeza vinginevyo kibali cha maombi kwa ajili ya amri au nafuu zizlizotajwa katika kifungu cha 18 au shauri lolote linalofunguliwa chini ya sheria hii kwa jambo au kuacha kutekeleza wajibu kutakakofanywa na

Mheshimiwa Rais, Makamu wa Rais, Waziri Mkuu, Spika wa Bunge, Naibu Spika au Jaji kuu litafunguliwa dhidi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

Mheshimiwa Naibu Spika, dhumuni la marekebisho haya ni kuendana na dhana ya kinga ya kutoshtakiwa kwa viongozi wakuu wa mihimili. Kamati ilipata muda wa kutosha kufanya uchambuzi wa kina kupima mwenendo wa mipango ya maendeleo ya nchi yetu, sambamba na majukumu yanayotekelezwa na viongozi hao wa mihimili pamoja na kujiridhisha kuhusu majukumu na wajibu wa Mwanasheria Mkuu wa Serikali kwa mujibu wa sheria.

Mheshimiwa Naibu Spika, maoni ya Kamati kuhusu suala hilo ni kuwa ni vyema shauri lolote litakalofunguliwa dhidi ya Rais, Makamu wa Rais, Waziri Mkuu, Spika wa Bunge, Naibu Spika, Mheshimiwa Jaji Mkuu lifunguliwe dhidi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikal, na kwa kuwa aliajiriwa kwa kazi hiyo na atakuwa anatekeleza moja ya wajibu wake wa msingi kwa mujibu wa sheria, hivyo Kamati inashauri mapendekezo ya marekebisho katika kifungu cha 18 cha sheria hii yabaki kama yalivyowasilishwa na mtoa hoja ili kuimarisha na kuendeleza kuweka mazingira salama kwa viongozi wetu wa mihimili ili waendelee kutekeleza majukumu yao kwa mujibu wa Katiba na sheria za nchi katika kulifikisha Taifa letu kwenye uchumi wa kati wa maendeleo ya viwanda ifikapo mwaka 2025 kwa ustawi wa nchi yetu na watu wake kwa ujumla.

Mheshimiwa Naibu Spika, maoni na mapendekezo ya Kamati; uchambuzi wa Kamati ulibaini dosari zifuatazo:-

Mheshimiwa Naibu Spika, dosari za kiuandashi katika Ibara ya 11, 45 na 48 na kupendekeza marekebisho Serikali ilipokea mapendekezo hayo na kuyafanyia kazi na kuleta jedwali la marekebisho.

Mheshimiwa Naibu Spika, dosari za kimantiki na kimaudhui ambazo zilihitaji maboresho ili kuepuka changamoto zinazoweza kuathiri utekelezaji wa vifungu vya

sheria husika, dosari hizo zimeainshwa katika ibara ya 6, 43 pamoja na ibara ya 49 ya Muswada huu. Serikali ilipokea mapendekezo ya Kamati kama yanavyoonekana kwenye Jedwali la Marekebisho lililowasilishwa na Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

Mheshimiwa Naibu Spika, mapendekezo ya jumla; Kamati ilibaini masuala mbalimbali ya jumla ambayo muhimu yaboreshwe kwa lengo la kuleta ufanisi wa kutosha kwenye sekta husika kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa kuwa Kamati imebaini kuwa mfumo wa kisheria katika Sekta ya Sheria nchini umepitia maboresho mbalimbali kwa lengo la kuimarisha misingi ya kuzingatiwa ya kitaaluma husika ikiwemo Wanasheria wa Serikali na kwa kuwa uimara wa taaluma yoyote unahitaji wanataaluma waliohitimu mafunzo ya vitendo kwa mujibu wa sheria na taratibu za kitaaluma husika, hivyo Kamati inashauri kuwa Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali pamoja na mamlaka nyingine husika ziendelee kuona umuhimu mkubwa wa kipaumbele cha kwanza cha wanasheria wote watakaoendelea kuajiriwa na Serikali na kwa wanaotaka kuwa Mawakili kuhudhuria mafunzo ya Shule ya Sheria ili kuwa na Wanasheria wa Serikali na Mawakili wa kujitegemea wenye uwezo, ujuzi, weledi wa hali ya juu kwa ustawi wa taaluma ya sheria hapa nchini na kwa ufanisi unaotakiwa kama ilivyo kwenye taaluma nyingine.

Mheshimiwa Naibu Spika, KWA KUWA Kamati imebaini na kutambua jitihada za Serikali katika kuweka mazingira mazuri na rafiki kisheria kuhusu haki za wafugaji hapa nchini ikiwemo kufuta mamlaka kiutendaji zenye kuamua hatma ya mifugo ya wafugaji pasipo amri ya mahakama na kwa mujibu wa marekebisho yanayopendekezwa katika Sheria ya Uhifadhi wa Wanyamapori Sura ya 283;

NA KWA KUWA kumekuwepo na malalamiko ya muda mrefu kuhusu mifugo mingi inayokutwa kwenye Hifadhi za Taifa kuendelea kushikiliwa kwa muda mrefu, kiasi cha baadhi

ya mifugo hiyo kupoteza uhai bila fidia yoyote kwa mfugaji husika;

NA KWA KUWA yapo madhara mengi zaidi ambayo yanatokana na mifugo kuendelea kushikiliwa kwenye hifadhi zetu bila kuwepo na uangalizi wa kutosha;

HIVYO BASI Kamati inaishauri Serikali mambo yafuatayo:-

Moja, elimu itolewe kwa jamii ya wafugaji wanaoishi karibu na Hifadhi za Taifa kuhusu athari za mifugo kuingilia makazi ya wanyamapori na Serikali iandae mfumo thabiti endelevu wa kisheria, kiutendaji utakaotoa majibu ya changamoto mbalimbali zenye kuathiri jamii, wafugaji, wakulima na ustawi wa Hifadhi kwa Taifa na maendeleo ya taifa letu.

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba kuwasilisha na naunga mkono hoja. *(Makofi)*

MAONI NA USHAURI WA KAMATI YA BUNGE YA KATIBA NA SHERIA KUHUSU MUSWADA WA SHERIA YA MAREKEBISHO YA SHERIA MBALIMBALI NA.3 WA MWAKA 2020 *(THE WRITTEN LAWS (MISCELLANEOUS AMENDMENTS)(NO.3) ACT, 2020* - KAMA YALIVYOWASILISHWA MEZANI

1.0 UTANGULIZI

Mheshimiwa Spika, Mnamo tarehe 5 Juni, 2020 wakati wa Kikao cha Thelathini na Tisa (39) cha Mkutano wa Kumi na Tisa wa Bunge, Muswada wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali Na. 3 wa Mwaka 2020 *The Written Laws (Miscellaneous Amendments)(No.3) Act, 2020]* ulisomwa Bungeni mara ya kwanza. Baada ya hapo, ulizingatia Masharti ya Kanuni ya 84(1) kwa pamoja na Kifungu cha 7(1)(b) cha Nyongeza ya Nane ya Kanuni za Kudumu za Bunge, Toleo la Januari, 2016 na kuupeleka Muswada huo kwenye Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Katiba na Sheria.

Mheshimiwa Spika, naomba kulijulisha Bunge lako tukufu kuwa, Kamati iliujadili Muswada huo kwa kuzingatia matakwa ya Kanuni za Kudumu za Bunge hususan Sehemu ya Nane ya Kanuni za Bunge inayohusu masharti ya Jumla kuhusiana na kutunga Sheria.

Mheshimiwa Spika, kwa mujibu wa Kanuni ya 86 (5) ya Kanuni za Kudumu za Bunge, naomba kuwasilisha Maoni na Ushauri wa Kamati ya Bunge ya Katiba na Sheria Kuhusu Muswada wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali Na.3 wa Mwaka 2020 *The Written Laws (Miscellaneous Amendments)(No.3) Act, 2020.*

Mheshimiwa Spika, katika kutekeleza masharti ya Kanuni ya 84(1) ya Kanuni za Kudumu za Bunge, Kamati ilipokea maelezo ya Serikali kuhusu Muswada husika. Kwa mujibu wa Maelezo ya Mtoa Hoja, Muswada huu unakusudia kufanya marekebisho katika Sheria Kumi na Tatu (13) **ili ziweze kuendana na mabadiliko ya wakati na kutatua changamoto mbalimbali zilizojitokeza wakati wa utekelezaji wa sheria hizo.**

Mheshimiwa Spika, Maelezo ya Serikali yalionesha kuwa, Muswada wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali Na. 3 wa Mwaka 2020 unapendekeza kufanya marekebisho katika Sheria Kumi na Tatu (13) zifuatazo:-

i) Sheria ya Ustawi wa Wanyama, Sura ya 154;

ii) Sheria ya Utekelezaji wa Haki na Wajibu wa Msingi, Sura ya 3;

iii) Sheria ya Chuo cha Elimu ya Biashara, Sura ya 315;

iv) Sheria ya Usimamizi na Udhibiti ya Silaha na Risasi, Sura ya 223;

v) Sheria ya Uhamiaji, Sura ya 54;

vi) Sheria ya Tafsiri ya Sheria, Sura ya 1;

vii) Sheria ya Uendeshaji wa Mahakama, Sura ya 237;

viii) Sheria ya Madhara, Sura ya 310;

ix) Sheria ya Urekebu wa Sheria Mbalimbali, Sura ya 4;

x) Sheria ya Shule ya Sheria Sura ya 425;

xi) Sheria ya Uendeshaji wa Bunge, Sura ya 115;

xii) Sheria ya Masuala ya Rais, Sura ya 425; na

xiii) Sheria ya Uhifadhi wa Wanyamapori, Sura ya 283.

Mheshimiwa Spika, baada ya kupokea maelezo hayo, Kamati ilizingatia masharti ya **Kanuni ya 84(2)** ya Kanuni za Kudumu za Bunge na kutoa matangazo ya kuwaalika wadau mbalimbali wawasilishe maoni yao kwa Kamati kwa lengo la kuisaidia katika Uchambuzi wa Muswada huu.

Mheshimiwa Spika, Orodha ya Wadau waliowasilisha maoni yao hadi tarehe 7 Juni, 2020 ni kama ifuatavyo:-

i) Umoja wa AZAKI (CSOs) 220 kupitia Kituo cha Sheria na Haki za Binadamu *(LHRC);*

ii) Chama cha Wanasheria wa Tanganyika *(TLS);* na

iii) TWAWEZA iliyowasilisha Maoni ya Wadau 210.

Aidha, Kamati ilipokea na kujadili Maoni ya **Mhe. Edwin Sannda (Mb)** aliyefika mbele ya Kamati kutoa maoni yake kuhusu marekebisho ya Sheria ya Uhifadhi wa Wanyamapori, Sura ya 283, ambapo alikubaliana na Mapendekezo ya Serikali na pia alipendekeza maboresho zaidi.

Mheshimiwa Spika, napenda kuchukua fursa hii Kumshukuru Mbunge huyo kwa kuwapigania na kutetea haki za Jamii ya Wafugaji kwa ustawi wa Mifugo yao na Sekta ya Mifugo kwa ujumla.

Pia, Kamati inawashukuru Wadau wote ambao wamekuwa wakitoa maoni yao kuisaidia Kamati kufanya Uchambuzi wa kina na kutoa ushauri wenye maoni jumuishi.

2.0 MAONI NA USHAURI WA KAMATI

Mheshimiwa Spika, baada ya kuzungumzia masuala ya awali katika utangulizi wa Taarifa hii, napenda kuwasilisha mbele ya Bunge lako tukufu maoni ya Kamati ambayo yametokana na maelezo ya Serikali pamoja uchambuzi wa Kamati katika Sehemu na Ibara mbalimbali za Muswada huu.

Mheshimiwa Spika, Kamati ilikutana na Serikali kwenye Ukumbi Na. 9 Jengo la Utawala, katika Ofisi za Bunge, kwa lengo la kujadili masuala mbalimbali ya kiuchambuzi yaliyoibuliwa na Kamati, hatua ambayo iliwezesha Serikali kuufanyia Maboresho Muswada huu kwa kuzingatia maoni na ushauri wa Kamati, kama ilivyoainishwa katika Jedwali la Marekebisho ya Serikali.

2.1 *Maelezo ya Jumla kuhusu uchambuzi wa Muswada*

Mheshimiwa Spika, Kamati ilipitia na kufanya uchambuzi wa Sehemu Kumi na Nne (14) za Musawada zenye jumla ya Ibara Hamsini na Moja (51) pamoja na vifungu vyote vya Sheria vinavyopendekezwa kurekebishwa.

Mheshimiwa Spika, kutokana na uchambuzi wa Muswada uliofanywa na Kamati, kwa kupitia Ibara zote zinazopendekeza marekebisho katika Sheria Mama husika, Kamati inapenda kutoa maoni kuwa, **kwa ujumla maudhui ya Muswada huu yana tija kwa Taifa na endapo Mapendekezo ya Marekebisho yatapitishwa na kuwa Sheria yatasaidia kuondoa mapungufu yaliyopo katika Sheria hizo ili ziweze kuendana na hali halisi ya wakati huu.**

Hivyo, Kamati imeridhia marekebisho yanayopendekezwa kwa kila Sheria inayorekebishwa katika Muswada huu, na

inaipongeza Serikali kwa kubainisha upungufu katika Sheria husika na kuandaa mapendekezo ya kuboresha yaliyowasilishwa katika Muswada huu, na ambayo yameridhiwa na Kamati, pamoja na Maoni ya Kamati kwa baadhi ya Vifungu vya Sheria husika vyenye kuhitaji maboresho, kama inavyoonekana katika **Jedwali la Marekebisho.**

Mheshimiwa Spika, hata hivyo, pamoja na Kamati kuridhishwa na maudhui pamoja na mantiki ya Marekebisho yanayopendekezwa kwa kila Sheria husika, ilibaini baadhi ya dosari za kiuandishi na Kimantiki na kupendekeza marekebisho katika Sheria mbalimbali, ambayo yamepokelewa, kama inavyoonekana katika **Jedwali la Marekebisho lililoletwa na Serikali.**

2.2 ***Masuala Matatu (3) Mahsusi yaliyobainika katika Muswada;***

Mheshimiwa Spika, yapo masuala yaliyoibua mjadala wakati Kamati ilipokuwa kwenye Uchambuzi wa Muswada huu, ambayo ni vyema Kamati ikayaainisha ili kuliwezesha Bunge lako tukufu kufanya Maamuzi sahihi. Masuala hayo ni kama ifuatavyo:-

(a) ***Ibara ya 7(b) inayopendekeza Marekebisho katika Kifungu cha 4 cha Sheria ya Utekelezaji wa Haki na Wajibu wa Msingi, Sura ya 3***

Mheshimiwa Spika, *Uchambuzi wa Kamati ulibaini kuwa, Ibara ya 7(b) ya Muswada inaweka masharti kwa maombi yanayowasilishwa Mahakamani kulalamikia ukiukwaji wa Katiba katika Ibara ya 12 hadi 29 kuambatishwa na hati ya kiapo inayofafanua kwa kina athari ambazo Mwasilisha maombi amezipata yeye binafsi.*

Mheshimiwa Spika, Kamati iliitaka Serikali itoe ufafanuzi kuhusu mantiki ya matumizi ya maneno **"has affected such person personally"** sambamba na Mantiki ya Masharti ya Ibara ya 26(2) na 30 (3) za Katiba.

Lengo la Kamati ilikuwa ni kujiridhisha Uzingatiaji wa Masharti ya Ibara ya 26(2) na 30 (3) za Katiba zinazo toa haki na wajibu kwa mtu yeyote kuchukua hatua iwapo anaona Katiba inavunjwa.

Mheshimiwa Spika, Uchambuzi wa Kamati ulibaini kuwa, Ibara ya 26(2) ya Katiba inatoa masharti ya jumla kuhusu haki za binadamu na ulinzi wake. Ibara ya 30(3) ndiyo inatoa masharti mahsusi (*enabling provisions*) ya kuwezesha kutungwa kwa Sheria ambayo inaruhusu mtu ambaye anadai haki yake kuvunjwa kuweza kupata nafuu Mahakamani.

Lengo la masharti ya kifungu kipya cha (2) ni kufafanua kwa uwazi maudhui yaliyokusudiwa katika kifungu cha 4 kilichopo sasa pamoja na Ibara ya 30(3) ya Katiba ambavyo kwa pamoja masharti ya kifungu na Ibara hiyo yalikusudia kutoa haki ya kuhoji ukiukwaji wa masharti ya Ibara hizo kwa ***mtu aliyeathiriwa na kuvunjwa kwa haki husika.***

Hivyo, kimsingi, masharti ya Ibara ya 30(3) ya Katiba na kifungu cha 4 cha Sheria inayorekebishwa, yanaweka hitaji la uhusika (*locus standi*) katika jambo linalolalamikiwa, ambapo mahitaji ya kuthibitisha uhusika *(locus standi)* ni kanuni ya kisheria ya msingi katika mashauri mbalimbali ya aina hii.

Kwahiyo, Kamati ilijiridhisha kuwa, maneno **"has affected such person personally"** ni ya msingi kuwepo katika kifungu kinachopendekezwa.

Mheshimiwa Spika, kwa mantiki hiyo, Kamati inakubaliana na mapendekezo ya Serikali kama yalivyo kwenye Ibara ya 7(b) ya Muswada.

(b) ***Ibara ya 43 ya Muswada inayopendekeza Marekebisho katika Kifungu cha 2 cha*** **Sheria ya Shule ya Sheria Sura ya 425;**

Mheshimiwa Spika, *Uchambuzi na Mjadala wa Vikao vya Kamati ulibaini kuwa, mantiki ya Marekebisho hayo ni kumpa Waziri wa Wizara ya Katiba na Sheria mamlaka ya kutoa msamaha kwa baadhi ya wanasheria wenye vigezo maalumu ili waapishwe kuwa mawakili bila kulazimika kwenda Shule ya Sheria.*

Mheshimiwa Spika, Uchambuzi wa Kamati ulibaini kuwa, masharti yanayopendekezwa katika Ibara ya 43 yanalenga kutoa msamaha kwa baadhi ya wanasheria waandamizi na wenye uzoefu kutohudhuria mafunzo ya Shule ya Sheria kwa Vitendo kutokana na uzoefu walionao.

Aidha, Kamati iliielewa nia njema ya Serikali kuwa, masharti yaliyowekwa si ruhusa ya moja kwa moja ya wanasheria hao kuapishwa kuwa Mawakili, kwamba, Wanasheria hao watapaswa kukidhi vigezo vya msingi vya weledi vilivyopo kwenye Sheria ya Mawakili, Sura ya 341 ambavyo ni pamoja na mahojiano na Jaji Mkuu.

Mheshimiwa Spika, katika kulinda na kuenzi Misingi ya taaluma ya Sheria nchini pasipo kuruhusu Mamlaka nyingine za nchi kuingilia Taaluma hiyo muhimu, Kamati ilikubaliana na Maudhui ya Kimantiki ya marekebisho lakini ikashauri Ibara husika ifanyiwe marekebisho kwa Kumuondoa Waziri na badala yake Jukumu hilo libaki kwa Jaji Mkuu mwenye dhamana hiyo, na pia Ibara hiyo iainishe vigezo na Masharti stahiki yatakayozingatiwa ili kukidhi matakwa ya Taaluma ya Sheria.

Mheshimiwa Spika, Serikali ilikubaliana ushauri wa Kamati kwa kuifanyia maboresho Ibara hiyo kama inavyoonekana katika Jedwali la Marekebisho.

(c) ***Ibara ya 37 ya Muswada inayopendekeza Marekebisho katika Kifungu cha 18 cha*** **Sheria ya Madhara, Sura ya 310;**

Mheshimiwa Spika, Ibara ya 37 inapendekeza kufanya marekebisho katika kifungu cha 18 kwa kuongeza kifungu kipya cha 18A kinachoweka masharti kuwa bila kujali masharti yanayoelekeza vinginevyo, kibali cha maombi kwa ajili ya amri au nafuu zilizotajwa katika kifungu cha 18 au shauri lolote linalofunguliwa chini ya sheria hii kwa jambo au kuacha kutekeleza wajibu kutakakofanywa na Rais, Makamu wa Rais, Waziri Mkuu, Spika, Naibu Spika au Jaji Mkuu litafunguliwa dhidi ya Mwanasheria Mkuu. Dhumuni la marekebisho haya ni kuendana na dhana ya kinga ya kutoshatakiwa kwa viongozi wakuu wa mihimili.

Mheshimiwa Spika, Kamati ilipata muda wa kutosha kufanya Uchambuzi wa kina, kupima mwenendo wa Mipango ya Maendeleo ya Nchi yetu sambamba na Majumukumu yanayotekelezwa na Viongozi hao wa Mihimili, pamoja na kujiridhisha kuhusu Majukumu na Wajibu wa Mwanasheria Mkuu wa Serikali kwa Mujibu wa Sheria.

Mheshimiwa Spika, Maoni ya Kamati kuhusu suala hilo ni kuwa, ni vyema Shauri lolote litakalofunguliwa dhidi ya Rais, Makamu wa Rais, Waziri Mkuu, Spika, Naibu Spika au Jaji Mkuu, lifunguliwe dhidi ya Mwanasheria Mkuu, kwa kuwa aliajiriwa kwa kazi hiyo, na atakuwa anatekeleza moja ya Wajibu wa Msingi kwa Mujibu wa Sheria.

Hivyo, Kamati inashauri Mapendekezo ya Marekebisho katika Kifungu cha 18 cha Sheria hii yabaki kama yalivyowasilishwa na Mtoa hoja, ili kuimarisha na kuendelea kuweka mazingira salama kwa Viongozi wetu wa Mihimili ili waendelee kutekeleza Majukumu yao kwa mjibu wa Katiba na Sheria za nchi, katika kulifikisha Taifa letu kwenye Uchumi wa Kati wa Maendeleo ya Viwanda, ifikapo mwaka 2025, kwa ustawi wa nchi yetu na Watu wake.

2.3 *Maoni na Mapendekezo*

Mheshimiwa Spika, Uchambuzi wa Kamati ulibaini Dosari zifuatazo:-,

(a) Dosari za kiuandishi katika **Ibara ya 11, 45, na 48** na kupendekeza marekebisho. **Serikali ilipokea mapendekezo ya Kamati kama yanavyoonekana kwenye Jedwali la Marekebisho; na**

(b) Dosari za kimantiki na kimaudhui, ambazo zilihitaji maboresho ili kuepuka changamoto zinazoweza kuathiri utekelezaji wa Vifungu vya Sheria husika. Dosari hizo zimebainishwa katika **Ibara ya 6, 43(b) na 49** za Muswada.

Mheshimiwa Spika, Serikali ilipokea mapendekezo ya Kamati kama yanavyoonekana kwenye Jedwali la Marekebisho.

2.4 ***Mapendekezo ya Jumla***

Mheshimiwa Spika, Kamati ilibaini masuala mbalimbali ya jumla ambayo muhimu yakaboreshwa kwa lengo la kuleta ufanisi wa kutosha kwenye sekta husika kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Spika,
(a) Kwa kuwa, Kamati imebaini kuwa Mfumo wa Kisheria katika Sekta ya Sheria nchini umepitia maboresho mbalimbali kwa lengo la kuimarisha Misingi ya kuzingatiwa na Wanataaluma husika ikiwemo Wanasheria wa Serikali;

Na kwa kuwa, uimara wa taaluma yoyote unahitaji Wanataaluma waliohitimu mafunzo ya vitendo kwa mujibu wa Sheria na taratibu za Taaluma husika;

Hivyo basi, Kamati inashauri kuwa, Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali pamoja na Mamlaka nyingine husika ziendelee kuona umuhimu mkubwa na kipaumbele cha kwanza, kwa Wanasheria wote watakaoendelea kuajiriwa na Serikali na au wanaotaka kuwa mawakili kuhudhuria mafunzo ya Shule ya Sheria ili kuwa na Wanasheria wa Serikali na Mawakili wa kujitegemea wenye ujuzi na weledi wa hali ya juu, kwa ustawi wa Taaluma ya Sheria na kwa ufanisi unaotakiwa, kama ilivyo kwenye taaluma nyingine.

Mheshimiwa Spika,

(b) Kwa kuwa, Kamati imebaini na kutambua jitihada za Serikali katika kuweka mazingira mazuri na rafiki kisheria kuhusu haki za Wafugaji nchini, ikiwemo kufuta Mamlaka za kiutendaji zenye kuamua hatima ya Mifugo ya Wafugaji pasipo amri ya Mahakama, kwa Mujibu wa Marekebisho yanayopendekezwa katika Sheria ya Uhifadhi wa Wanyamapori, Sura ya 283;

Na Kwa Kuwa, kumekuwepo malalamiko ya muda mrefu kuhusu Mifugo mingi inayokutwa kwenye hifadhi za Taifa, kuendelea kushikiliwa kwa muda mrefu kiasi cha baadhi ya mifugo hiyo kupoteza uhai bila fidia yoyote kwa Mfugaji husika,

Na kwa kuwa, yapo madhara mengi zaidi yanayo ambatana na Mifugo kuendelea kushikiliwa kwenye Hifadhi pasipo uangalizi wa kutosha,

Hivyo basi, Kamati inashauri Serikali kuwa:-

i) Elimu itolewe kwa Jamii ya Wafugaji wanaoishi karibu na Hifadhi za Taifa, kuhusu athari za Mifugo kuingilia Makazi ya Wanyamapori; na

ii) Serikali iandae Mfumo thabiti na endelevu wa Kisheria na kiutendaji utakaotoa Majibu ya changamoto mbalimbali zenye kuathiri Jamii ya Wafugaji, Wakulima na Ustawi wa Hifadhi za Taifa kwa Maendeleo endelevu ya Taifa letu.

3.0 HITIMISHO

Mheshimiwa Spika, kwa mara nyingine naomba nikushukuru sana wewe kwa kutoa kibali ili kamati ya Katiba na Sheria iweze kuufanyia kazi Muswada huu.

Mheshimiwa Spika, naomba kumtambua na kumshukuru Mwanasheria Mkuu wa Serikali, Mhe. Prof. Adelardus Kilangi, Mwandishi Mkuu wa Serikali, pamoja na Watendaji wote wa Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali kwa ushirikiano wao wa dhati ulioiwezesha Kamati kukamilisha Uchambuzi wa

Muswada huu kwa wakati. Aidha, Kamati inatambua na kumshukuru Waziri wa Wizara ya Katiba na Sheria, Mheshimiwa Dkt. Mwigulu Lameck Nchemba (Mb) na Watendaji wake waliofika mbele ya Kamati kwa lengo la kuisaidia Kamati kukamilisha kazi yake kwa ufanisi mkubwa na kwa wakati.

Mheshimiwa Spika, Kwa namna ya pekee kabisa naomba niwashukuru Wajumbe wa Kamati ya Katiba na Sheria kwa weledi na umahiri wao waliouonesha wakati wa kuchambua Muswada huu na hatimaye kutoa Mapendekezo ya msingi ya kuuboresha, kwa Ustawi wa Taifa letu. **Naomba Majina yao yaingizwe kwenye Kumbukumbu rasmi za Bunge (HANSARD).**

1. Mhe. Mohamed Omary Mchengerwa,Mb - **Mwenyekiti**
2. Mhe. Najma Murtaza Giga, Mb – **Makamu /Mwenyekiti**
3. Mhe.Joseph Kizito Mhagama, Mb-Mjumbe;
4. Mhe. Makame Mashaka Foum, Mb - Mjumbe;
5. Mhe. Asha Abdallah Juma, Mb - Mjumbe;
6. Mhe. Amina Saleh Mollel, Mb - Mjumbe;
7. Mhe. Wanu Hafidh Amer, Mb - Mjumbe;
8. Mhe. Prof. Jumanne Abdallah Maghembe,Mb - Mjumbe;
9. Mhe. Dkt. Mathayo David Mathayo, Mb - Mjumbe;
10. Mhe. Nimrod Elirehemah Mkono, Mb - Mjumbe;
11. Mhe. Susan Peter Maselle, Mb - Mjumbe;-
12. Mhe. Alfredina Apilinary Kahigi, Mb - Mjumbe;
13. Mhe. Latifah Hassan Chande, Mb - Mjumbe;
14. Mhe. Ally Abdulla Saleh, Mb - Mjumbe;
15. Mhe. Jacqueline Ngonyani Msongozi,Mb- Mjumbe;
16. Mhe. Bupe Nelson Mwakang'ata, Mb - Mjumbe;
17. Mhe. Sixtus Raphael Mapunda, Mb - Mjumbe;
18. Mhe. Hassan Seleman Kaunje, Mb - Mjumbe;
19. Mhe. Yahaya Omary Massare, Mb - Mjumbe;
20. Mhe. Upendo Furaha Peneza, Mb - Mjumbe;
21. Mhe. Emmanuel A.Mwakasaka, Mb - Mjumbe
22. Mhe. Dkt.Susan Alphonce Kolimba, Mb - Mjumbe

Mheshimiwa Spika, nawashukuru Watumishi wote wa Ofisi ya Bunge hususan Katibu wa Bunge **Ndg. Stephen Kagaigai** kwa

Uongozi thabiti ambao umerahisisha utendaji kazi wa Kamati. Aidha, namshukuru Mkurugenzi wa Idara ya Kamati za Bunge, Ndg.Athuman Hussein, Wakurugenzi Wasaidizi Ndg. Michael Chikokoto, na Ndg. Gerald Magili, Wanasheria Wasaidizi wa Bunge ambao ni Ndg. Nesta Kawamala, Ndg. Fungo Matamusi, na Ndg.Rehema Kipera, Katibu wa Kamati Ndg. Stanslaus Kagisa, pamoja na Msaidizi wa Kamati Ndg. Rahel Masima waliofanikisha kazi ya Uchambuzi na uratibu wa shughuli za Kamati kwa kuiwezesha Kamati kutekeleza majukumu yake ipasavyo na kukamilisha taarifa hii kwa wakati.

Mheshimiwa Spika, naomba kuwasilisha.

Mohamed Omary Mchengerwa, (Mb)
MWENYEKITI
KAMATI YA BUNGE YA KATIBA NA SHERIA

10 Juni, 2020

NAIBU SPIKA: Ahsante sana Mwenyekiti wetu kwa taarifa hiyo. Sasa nimwite Msemaji Mkuu wa Kambi Rasmi ya Upinzani Bungeni kwa Wizara ya Katiba na Sheria, Mheshimiwa Salome Wycliffe Makamba.

MHE. SALOME W. MAKAMBA – MSEMAJI MKUU WA KAMBI RASMI YA UPINZANI BUNGENI KWA WIZARA YA KATIBA NA SHERIA: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru. Yafuatayo ni maoni ya Kambi Rasmi ya Upinzani Bungeni kuhusu Muswada wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na.3) ya mwaka 2020, unatungwa chini ya Kanuni ya 86(6) ya Kanuni za Kudumu za Bunge.

Mheshimiwa Naibu Spika, kama ilivyo kawaida yetu waungwana, naomba kuanza hotuba yangu kwa kumshukuru Mwenyezi Mungu mwingi wa rehema kwa kunipa uzima na nguvu nyingi za kuendelea kuwatumikia Watanzania nikiwa na utimamu wa mwili na akili na nawiwa kushukuru kwa kuwa wapo wengi ambao walitamani

kumaliza Bunge hili wakiwa na afya njema, lakini kwa mapenzi yake hawakuweza.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika mwendelezo huo nitoe pongezi za dhati kwa uongozi mzima wa chama changu, CHADEMA, kwa kufungua pazia kwa Watanzania na wanachama wetu wenye sifa na vigezo kwa mujibu wa Katiba ya Jamhuri ya muungano wa Tanzania na Sheria za nchi yetu kujitokeza kuonesha nia ya kugombea nafasi ya urais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Nawapongeza ambao tayari wameshatumia haki hii ya kikatiba na wale ambao bado naamini mtakuwa mnakamilisha maandalizi binafsi, ili mtangaze bnia zenu rasmi.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa kipekee kabisa nitoe wito kwa wanawake wenye sifa za kugombea nafasi ya urais kujitokeza na kutangaza nia zao. Ninaamini kwamba, kupitia Mwenyekiti na Katibu wa Barza la Wanawake wa CHADEMA walipewa dhamana ya kuongoza Baraza la Wanawake wa CHADEMA wataongoza wanawake wengi wa chama chetu wenye uwezo katika mchakato huu ndani ya chama kwa kuomba ridhaa ya chama chetu kugombea nafasi ya urais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

Mheshimiwa Naibu Spika, napenda kuwakumbusha Waheshimiwa viongozi wote mliomo humu ndani ya ukumbi wa Bunge kwamba, baada ya Bunge hili kumaliza uhai wake wa miaka mitano Taifa hili linatarajia kuingia kwenye uchaguzi mkuu mwezi Oktoba, 2020. Kwa mantiki hiyo, naomba kuwakumbusha kuhusu utawala wa sheria ambao hautoi fursa kwa baadhi ya viongozi kuvunja Katiba na kuandaa mazingira ya kujiwekea kinga ya kutochukuliwa hatua za kushitakiwa. Katika hilo naomba niwakumbushe matakwa ya Ibara ya 13(1) ya Katiba ambayo inasema, “Watu wote ni sawa mbele ya sheria na wanayo haki bila ubaguzi wowote kulindwa na kupata haki sawa mbele ya sheria.”

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa nukuu hii ya Katiba naomba viongozi tutafakari upya utaratibu wa sasa ambao unakua kwa kasi wa kutunga sheria kwa lengo la kuwekeana

kinga za kisheria kwa uvunjifu wa Katiba ambao viongozi wengi watafanya. Badala ya kutunga sheria za kuwawajibisha sasa, tunatunga sheria za kuwalinda viongozi wetu dhidi ya makosa wanayotarajia kuyafanya.

Mheshimiwa Naibu Spika, Maoni Kuhusu Vifungu Mbalimbali vya Sheria Zinazopendekezwa Kufanyiwa Marekebisho. Baada ya kutoa utangulizi huo wa pongezi na kuwatakia heri wanachama wanaoanza safari hii ya uchaguzi, sasa naomba kuchambua sheria mbalimbali zilizoletwa katika Muswada huu. Baadhi ya sheria ambazo zimeletwa kwa ajili ya marekebisho ni Sheria ya ustawi wa Wanyama Sura ya 154, Sheria ya Utekelezaji wa Haki na Wajibu wa Msingi Sura ya 3, Sheria ya Chuo Cha Elimu ya Biashara Sura ya 315, Sheria ya Usimamizi na Udhibiti wa Silaha na Risasi Sura ya 223, Sheria ya Uhamiaji Sura ya 54, Sheria ya Tafsiri ya Sheria Sura ya 1, Sheria ya Uendeshaji wa Mahakama Sura ya 237, Sheria ya maboresho ya Sheria uhusu Ajali Mbaya na Masharti Mengineyo Sura ya 310, Sheria ya Serikali ya Urekevu wa Sheria Mbalimbali Sura ya 4, Sheria ya Shule ya Sheria ya Tanzania Sura ya 425, Sheria ya Uendeshaji wa Bunge Sura ya 115, Sheria ya Masuala ya Rais Sura ya 9 na Sheria ya Uhifadhi wa Wanyamapori Sura ya 283.

Mheshimiwa Naibu Spika, sababu za mapendekezo ya marekebisho ya sheria tajwa hapo juu zinaelezwa kuwa ni maboresho yaliyochochewa na wakati kwa lengo la kutatua changamoto mbalimbali zilizojitokeza wakati wa utekelezaji wake. Kwasababu hizo Maoni ya Kambi Rasmi ya Upinzani Bungeni yatajikita katika sheria zifuatazo; Sheria ya Ustawi wa Wanyama Sura Namba 154:-

Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu cha 4 cha Muswada kinarekebisha Kifungu cha 9 cha Sheria kwa kuongeza Kifungu cha 9(a) kinachohusu mahusiano katika Mamlaka ya Serikali za Mitaa na Wizara. Kifungu kipya hiki sitakisoma kwa *interest* ya muda, lakini kwa tafsiri isiyo rasmi ni kwamba, mbali na mashauriano kati ya Waziri wa Fedha na Waziri mwenye dhamana na mamlaka ya Serikali za mitaa kusimamisha mamlaka husika za Serikali za Mitaa kwasababu

ya kuacha kukusanya mapato yatokanayo na sekta ya mifugo.

Mheshimiwa Naibu Spika, jambo hili la halmashauri kusitishiwa kukusanya mapato yatokanayo na sekta ya mifugo kwa hoja kuwa mapato yaliyokuwa yanapatikana yameshindwa kusimamiwa vizuri na kuendeleza sera ya mifugo na halmashauri husika. Hoja hiyo ni dhaifu sana kwani sheria na taratibu za kinidhamu dhidi ya wahusika ziko wazi kabisa na hakuhitajiki kuziadhibu halmashauri kwa kosa la mtendaji mmoja tu ambaye ni Mkurugenzi au Mkuu wa Idara husika.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kambi Rasmi ya Upinzani inaona dhana nzima ya kifungu hiki kinachoongezwa ni mwendelezo wa nia ovu ya Serikali kupoka vyanzo vya mapato vya halmashauri na kuvirejesha Serikali Kuu na hivyo, kuua kabisa dhana nzima ya ugatuaji wa madaraka *(D by D)*. Kwa muktadha huu Kambi Rasmi inashauri kifungu hiki kipya cha 9A kifutwe.

Mheshimiwa Naibu Spika, Sheria ya Utekelezaji wa Haki na Wajibu wa Msingi, Sura ya 9. Muswada huu unapendekeza kuifanyia marekebisho Sheria ya Utekelezaji wa Haki na Wajibu wa Msingi, Sura ya namba 3, kwa kufanya marekebisho katika Kifungu cha 4 ili kuweka masharti yanayotaka mtu yeyote anayekusudia kufungua shauri lolote la Kikatiba chini ya Ibara za 12 mpaka 29 zinazohusu haki za msingi kuidhihirishia mahakama ni kwa kiasi gani mlalamikaji ameathiriwa na ukiukwaji wa haki anayolalamikia.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu cha 7 cha Muswada huu ambacho kinarekebisha Kifungu cha 4 cha sheria mama kwa kuongeza Kifungu cha 4(2) ambacho kinamtaka mpeleka maombi mahakamani kueleza katika Hati ya Kiapo ni kwa namna gani ameathiriwa na uvunjwaji wa haki za binadamu, kama zilivyoainishwa katika Ibara ya 12 mpaka ya 29 ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Ni muhimu Bunge hili tukufu liweze kutofautisha kati ya uvunjifu wa Ibara za Katiba na uvunjifu wa haki za msingi

za Kikatiba. Uvunjifu wa Ibara ya Katiba unaweza kupingwa na kila mtu kwa kuwa, unahusu ulinzi wa Katiba, uvunjifu wa haki za msingi unaweza kupiganiwa na mtu ambaye haki zake za msingi zimekiukwa.

Mheshimiwa Naibu Spika, mabadiliko ya vifungu hivyo yanakiuka Ibara ya 26(2) inayosema, *"Kila mtu ana haki, kwa kufuata utaratibu uliowekwa na sheria, kuchukua hatua za kisheria kuhakikisha hifadhi ya Katiba na sheria za nchi."* Sasa kwa kuwa Katiba haisemi mtu huyo lazima awe ameathirika na jambo hilo, sheria hii ikipitishwa na Bunge lako Tukufu itakutana na mkwamo wa matakwa ya Ibara ya 64(5) ya Katiba ambayo inasema, *"Bila ya kuathiri kutumika kwa Katiba ya Zanzibar, kwa mujibu wa Katiba hii kuhusu mambo yote ya Tanzania Zanzibar yasiyo mambo ya Muungano, Katiba hii itakuwa na nguvu ya Sheria katika Jamhuri nzima ya Muungano na endapo sheria nyingine yoyote itakiuka masharti yaliyomo katika Katiba hii, Katiba ndiyo itakuwa na nguvu, na Sheria hiyo nyingine, kwa kiasi inachokiuka Katiba itakuwa batili." (Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, ikiwa Bunge hili tukufu litapitisha mabadiliko ya vifungu hivyo ni dhahiri kwamba, vifungu hivyo vya sheria vitakuwa batili na kukinzana na Katiba kwasababu, Kifungu cha 4(2) kinachopendekezwa kipo kinyume na Katiba na kinakinzana na Kifungu cha 26(2) ambacho nimerejea hapo juu na Kifungu cha 30(3). Ni wito wa Kambi Rasmi ya Upinzani Bungeni kwamba, Bunge lisifanye marekebisho katika vifungu vya sheria vinavyopendekezwa kwa kuwa, kwa maoni yetu vinakiuka Katiba na hivyo vitakuwa batili.

Mheshimiwa Naibu Spika, kila kiongozi wa umma anapoingia madarakani anaapa kuilinda Katiba pamoja na sheria. Ibara ya 26(1) ya Katiba inatoa wajibu kila mtu kufuata Katiba na kutii sheria za Jamhuri wa Muungano wa Tanzania. Dhana ya Ibara ya 26(2) ni kwa ajili ya uwajibikaji na kulinda Katiba yenyewe kwa kutaka kwa anayetaka kwenda mahakamani kutaka tafsiri ya uwajibikaji itakuwa ni kuivunja Katiba yenyewe na pia kuondoa dhana ya uwajibikaji hasa

kwa viongozi wanaotakiwa kusimami na kulinda Katiba na sheria za nchi.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu cha 7 cha Muswada kinaongeza pia kifungu cha 4(3). Hata hivyo, Ibara mbili za Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania zilizotajwa hapo juu zinaeleza msingi wa kufungua shauri katika mazingira tofauti. Wakati Ibara ya 26(2) inahusu mtu yeyote kwenda mahakamani kwa ajili ya kuilinda na kuitetea Katiba dhidi ya uvunjifu na hivyo, kuruhusu mashauri yenye maslahi kwa umma; Ibara ya 30(3) inazungumzia msingi wa mtu yeyote kufungua shauri kwasababu ya uvunjifu wa haki zake za msingi ambazo zipo katika Ibara ya 12 mpaka Ibara ya 29. Ibara ya 30(3) haihusiani na uvunjifu wa Ibara za Katiba.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa kuwa, ibara hizo mbili zimeweka mazingira ya aina mbili tofauti na ambazo haziwezi kutekelezwa kwa pamoja na mtu mmoja. Kambi Rasmi ya Upinzani inapendekeza kwamba, Kifungu cha 4(3) kifutwe kwa kuwa, hakina maana yoyote zaidi ya kutaka Ibara ya 26(2) itekelezwe sawa na Ibara ya 30(3) jambo ambalo kisheria haliwezekani.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu cha 7 cha Muswada kinarekebisha kifungu cha 4 cha sheria mama kwa kuingiza kifungu kidogo cha 4(4). Pamoja na kwamba, Mwanasheria Mkuu ni mshirika katika mashauri yote ya madai mahakamani yanayohusu Serikali ni muhimu kwa wadaiwa kuhusishwa wao wenyewe na si kutenda makosa halafu akashitakiwa mtu mwingine ambaye ni Mwanasheria Mkuu. Pia kwa kuweka kipengele hiki inaondoa dhana nzima ya uwajibikaji na kiapo cha mhusika. Aliyeapa lazima awajibike kwa matendo yake.

Mheshimiwa Naibu Spika, nje ya kuondoa msingi wa uwajibikaji ulioelezwa katika aya ya 15 ya hotuba hii, kifungu hiki kinakinzana na Ibara ya 26(1) ya Katiba ambayo inamtaka kila mtu kuheshimu Katiba na wale wavunjifu wa Katiba wanaweza kupelekwa mbele ya mahakama chini ya Ibara ya 26(2) na 64(5) ya Katiba. Kuwashtaki maafisa au

watumishi wa umma waliohusika na uvunjifu wa haki au Katiba unalenga kuhimiza uwajibikaji na uwazi kwa watumishi wa umma. Hakuna sababu ya msingi juu ya mapendekezo ya kifungu cha 4(4) na hivyo Kambi Rasmi ya Upinzani Bungeni inapendekeza kwamba kifungu hicho kifutwe.

Mheshimiwa Naibu Spika, kiujumla marekebisho haya yanapoka uhuru wa wananchi kufungua mashauri ya Kikatiba, mashauri yanayohusu haki za binadamu na hivyo, kufunga milango ya Mahakama kwa wananchi kudai haki zao za msingi. Hii pia ni kinyume cha Ibara ya 26 ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

Mheshimiwa Naibu Spika, itakumbukwa kwamba Serikali ya Tanzania ilizuia asasi za kiraia pamoja na raia kufungua mashauri katika Mahakama ya Afrika ya Haki za Binadamu na Watu kwa kujitoa, pamoja na kuwa mahakama hiyo ipo Tanzania. Serikali sasa inatunga sheria ya kuzuia raia wake kudai na kupigania haki kwa njia za amani katika mahakama zake za ndani.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa kuzuia raia kutafuta haki zao katika Mahakama za haki na taratibu zilizowekwa Kikatiba husababisha watu kutafuta njia mbadala kuhakikisha wanapata haki zao, hasa matumizi ya nguvu na kujichukulia sheria mkononi. Ni kwa mantiki hiyo basi, mifumo ya haki inapaswa kufanya kazi kwa kuheshimu haki, sheria na Katiba ili kusaidia kukuza amani katika nchi; hivyo hivyo mifumo ya haki inayolenga kuzuia watu wasitafute haki husababisha machafuko katika nchi.

Mheshimiwa Naibu Spika, Bunge hili tukufu linawajibu wa kutunga sheria za nchi ambazo hazipaswi kutungwa kuwalenga watu fulani. Ikiwa tutatunga sheria kwa kuwalenga watu, itakuwa ni kinyume na taratibu za utungaji wa sheria. Hii hoja inajionesha katika dhana ya kutaka watu waoneshe maslahi binafsi au namna gani wao binafsi wameathirika ni kushawishi na kuendeleza uvunjaji wa haki.

Mheshimiwa Naibu Spika, Marekebisho katika Kifungu cha 7 cha Muswada yanapendekeza mashauri yote ya madai dhidi ya Rais, Makamu wa Rais, Waziri Mkuu, Spika, Jaji na Naibu Spika yafunguliwe dhidi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Marekebisho haya ni kinyume na misingi ya mgawanyo wa mamlaka baina ya mihimili mbalimbali katika nchi, lakini tayari kuna maamuzi mbalimbali ya Mahakama ambayo yameshaamua kuwa Rais pamoja na viongozi wengine nao wanaweza kushtakiwa ikiwa watavunja Katiba.

Mheshimiwa Naibu Spika, baadhi ya maamuzi hayo ni Addo Shaibu dhidi ya Joseph Pombe Magufuli na Mwenzake, Mheshimiwa Zitto Zuberi Kabwe dhidi ya Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na mwenzake, shauri la Paul Revocatus Kaunda dhidi ya Spika na wenzake. Wakati maamuzi haya yakikaribishwa kwa mikono miwili na wapenda haki, sasa mbele yetu kuna Muswada wa kuondoa uwezekano huo wa kuwashitaki.

Mheshimiwa Naibu Spika, Sheria ya Uendeshaji wa Mahakama, Sura ya 237. Muswada huu katika Sehemu ya Nane unapendekeza kufanya marekebisho ya Sheria ya Uendeshaji wa Mahakama, Sura ya 237, kwa kufanya marekebisho ya kuongeza kifungu kipya cha 65(a) kwa lengo la kuweka masharti ya kinga dhidi ya mashtaka kwa Jaji Mkuu, Majaji na Maafisa wengine.

Hata hivyo maneno ya kifungu kipya cha 6(5) hakielezi neno maafisa wengine wa mahakama ni watu gani hasa, ukakasi huu utaleta changamoto ya utekelezwaji wa sheria hii. Kwa mfano, kwa mujibu wa Sheria ya Mawakili, Mawakili wote pia ni maafisa wa mahakama, swali la kujiuliza hapa ni kama kwa sheria hii sasa wanawekewa kinga katika muktadha huo?

Mheshimiwa Naibu Spika, Sheria ya Maboresho ya Sheria Kuhusu Ajali Mbaya na Masharti Mengineyo. Uzoefu wa kuwaunganisha maafisa wa umma wanaohusika na uvunjifu wa haki ulilenga kuongeza ufanisi, uwajibikaji na uwazi katika sekta ya umma. Kifungu hiki kinapaswa kufutwa

kwa kuongeza uwajibikaji kwa matendo yanayohusu uvunjifu wa haki za raia na Katiba, pia kuongeza uwazi katika sekta ya umma.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu cha 18 kinakinzana na Ibara ya 26(1), Ibara ya 64 na Ibara ndogo ya (5) ya Katiba. Kwa kuwekewa kinga, Katiba haitaheshimiwa kwa kisingizio cha kuwekewa kinga. Hata hivyo, Kambi Rasmi ya Upinzani inapata mashaka pale inapoona sheria nyingi zikiwasilishwa ili kuongeza kinga kwa baadhi ya viongozi, wakati vipindi vilivyopita viongozi wetu walikuwa na kinga kiasi. Kwa maoni yetu, tunaona kuna uvunjifu mkubwa wa Katiba unatarajiwa kujitokeza huko mbele.

Mheshimiwa Naibu Spika, Sheria ya Serikali ya Urekebu wa Sheria Mbalimbali. Dhana nzima inayopendekezwa na Serikali, kwa mtazamo wetu ina nia ya kupoka madaraka na majukumu ya Bunge kuwa chombo pekee, kwa mujibu wa Katiba, chenye mamlaka ya kutunga sheria ya nchi.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu cha 39 kinachofanya marekebisho ya 4, kama inavyosomeka; sitasoma, ila Kambi Rasmi inaona kuwa ina wajibu mkubwa wa kulinda na kutetea Katiba Ibara ya 4 inayosema, *"vyombo vyenye mamlaka ya kutunga sheria na kusimamia utekelezaji wa shughuli za umma vitakuwa ni Bunge na Baraza la Wawakilishi."* Kwa mujibu wa marekebisho yanayopendekezwa na Serikali yanaondoa mamlaka ya Bunge kutunga sheria na badala yake kuyapeleka kuwa chini ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali akimtumia Mwandishi Mkuu wa Sheria. Kambi Rasmi ya Upinzani inashauri kuwa marekebisho yanayopendekezwa katika sheria hii yafutwe kwani yanaenda kinyume na Katiba hivyo, kupora mamlaka ya Bunge.

Mheshimiwa Naibu Spika, Sheria ya Shule ya Sheria; mapendekezo haya ya Kifungu cha 43 cha Muswada kinarekebisha kifungu cha 2 cha Sheria ya Shule ya Sheria, ili kuwezesha sheria hiyo kutoa msamaha kwa baadhi ya wanasheria kutokupitia kwenye mafunzo ya Shule ya Sheria.

Mapendekezo haya yanaanzisha mjadala upya wa nini hasa lengo la kuanzishwa shule hiyo. Ikiwa lengo si kubagua basi msamaha huo upanue wigo zaidi wa wanasheria wa Serikali, ili pia wanasheria waliostaafu utumishi wa umma, wanasheria kutoka sekta binafsi na wanasheria wengine wenye sifa waweze kunufaika na utaratibu huu.

Mheshimiwa Naibu Spika, Sheria ya Uendeshaji wa Bunge, Sura ya 115. Bunge ni muhimili unaojitegemea kwa mujibu wa Katiba na kwa dhana hiyo unatakiwa uwe na mamlaka kamili katika utendaji kazi zake. Kitendo cha kuhitaji ridhaa ya Rais au idhini ya Rais katika maamuzi yake ni kuondoa *autonomy* ya mhimili wa Bunge. Hivyo ni dhahiri kuwa, Bunge litakuwa chini ya Serikali na itakuwa ni kinyume cha Katiba na dhana nzima ya mgawanyo wa madaraka. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, Sheria ya Masuala ya Rais; Kifungu cha 49 cha Muswada kina mapendekezo ya marekebisho katika Kifungu cha 6 ili mashauri dhidi ya Rais kwa mambo anayodaiwa kuyatenda yeye binafsi kama raia na ambayo yameruhusiwa kufunguliwa dhidi yake kwa mujibu wa Ibara ya 46(2) Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania yafunguliwe baada ya kutoka madarakani. Ni dhahiri kifungu hiki kitakuwa kinakinzana na matakwa ya Katiba kwa kuwa, kifungu cha 46(2) kimeshaweka utaratibu wa namna ya kumshitaki Rais.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu cha 7(1) cha Sheria ya Masuala ya Rais ambacho kinapendekezwa kurekebiswa ili mashauri yoyote dhidi ya Rais yafunguliwe dhidi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Aidha, Kambi Rasmi ya Upinzani inapenda kufahamu kwani, kifungu kinasema kwamba, *"Proceedings against an act or omission by the President other than those referred to in section 6,"* wakati kifungu cha 6 cha sheria mama kinatamka utaratibu wa kumshtaki Rais katika *personal capacity*.

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa haya makosa mbali ya yale yake binafsi yaliyoainishwa, ni makosa gani

yatakayohitaji aunganishwe na *AG*? Je, kama makosa yake binafsi kwa nini atumike Mwanasheria Mkuu wa Serikali? Kwa nini asimtumie mwanasheria wake binafsi?

Mheshimiwa Naibu Spika, Kambi Rasmi ya Upinzani tunapendekeza kifungu hiki kifutwe na badala yake sheria iruhusu mtu aliyehusika katika uvunjifu wa Katiba au haki za kiraia kuwajibishwa katika Mahakama.

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba hotuba yangu yote iingie katika *Hansard* za Bunge. Naomba kuwasilisha. *(Makofi)*

MAONI YA KAMBI RASMI YA UPINZANI BUNGENI, KUHUSU MUSWADA WA SHERIA YA MAREKEBISHO YA SHERIA MBALIMBALI NA.3 WA MWAKA 2020 (THE WRITTEN LAWS (MISCELLANEOUS AMENDMENTS) (NO.3) ACT, 2020) – KAMA ILIVYOWASILISHWA MEZANI

(Chini ya Kanuni ya 86(6) ya Kanuni za Kudumu za Bunge, Toleo la Januari, 2016)

A. UTANGULIZI

1. Mheshimiwa Spika, Kama ilivyo kawaida yetu waungwana, naomba kuanza hotuba yangu kwa kumshukuru Mwenyezi Mungu mwingi wa rehema kwa kunipa uzima na nguvu nyingi za kuendelea kuwatumikia Watanzania nikiwa na utimamu wa mwili na akili, ninawiwa kushukuru kwa kuwa wapo wengi ambao walitamani kumaliza Bunge hili wakiwa na afya njema lakini kwa mapenzi yake, hawakuweza.

2. Mheshimiwa Spika, Katika muendelezo huo nitoe pongezi za dhati kwa kwa uongozi mzima wa Chama changu **(CHADEMA)** kwa kufungua pazia kwa Watanzania na wanachama wetu wenye sifa na vigezo kwa mujibu wa Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na sheria za nchi yetu, kujitokeza kuonesha nia ya kugombea nafasi ya Urais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, nawapongeza ambao tayari wameshatumia haki yako ya Kikatiba na wale

ambao bado, naamini mtakuwa mnakamilisha maandalizi binafsi ili mtangaze nia zenu rasmi.

3. Mheshimiwa Spika, Kwa kipekee kabisa, nitoe wito kwa wanawake wenye sifa za kugombea nafasi ya Urais kujitokeza na kutangaza nia zao. Ninaamini kwamba kupitia Mwenyekiti na Katibu wa Baraza la Wanawake wa CHADEMA waliopewa dhamana ya kuongoza Baraza la Wanawake CHADEMA, wataongoza wanawake wa chama chetu wenye uwezo katika mchakato huu wa ndani ya chama wa kuomba ridhaa ya chama chetu kugombea nafasi ya Urais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

4. Mheshimiwa Spika, napenda kuwakumbusha Waheshimiwa viongozi wote mliomo humu ndani ya ukumbi wa Bunge kwamba baada ya Bunge hili kumaliza uhai wake wa miaka mitano, Taifa hili linatarajia kuingia kwenye Uchaguzi Mkuu mwezi Oktoba, 2020. Kwa mantiki hiyo naomba kuwakumbusha kuhusu utawala wa sheria ambao hautoi fursa kwa baadhi ya viongozi kuvunja Katiba na kuandaa mazingira ya kujiwekea kinga ya kutochukuliwa hatua za kushitakiwa. Katika hilo naomba niwakumbushe matakwa ya Ibara ya 13(1) ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ambayo inasema kwamba; ***"Watu wote ni sawa mbele ya sheria, na wanayo haki, bila ubaguzi wowote, kulindwa na kupata haki sawa mbele ya sheria"***

5. Mheshimiwa Spika, Kwa nukuu hii ya Katiba naomba viongozi tutafakari upya utaratibu wa sasa ambao unakua kwa kasi wa kutunga sheria kwa lengo la kuwekeana kinga za kisheria kwa uvunjifu wa Katiba ambao viongozi watafanya, badala ya kutunga sheria za kuwawajibisha sasa tunatunga sheria za kuwalinda viongozi wetu dhidi ya makosa wanayotarajia kufanya.

B. MAONI KUHUSU VIFUNGU MBALIMBALI VYA SHERIA ZINAZOPENDEKEZWA KUFANYIWA MAREKEBISHO:

6. Mheshimiwa Spika, baada ya kutoa utangulizi huo wa pongezi na kuwatakia kheri wanachama wanaoanza safari ya kuomba ridhaa ya chama chetu katika mchakato wa

kumpata mgombea wa nafasi ya Urais, naomba sasa niangalie hoja iliyo mbele yetu inayohusu marekebisho ya sheria mbalimbali zilizoletwa kupitia Muswada wa Marekebisho ya Sheria Mbalimbali Namba 3 wa Mwaka 2020 **(THE WRITTEN LAWS (MISCELLANEOUS AMENDMENTS) (NO.3) ACT, 2020))**

7. Mheshimiwa Spika, muswada huu unaopendekezwa unazifanyia marekebisho jumla ya sheria kumi na tatu (13) ambazo ni:
i. Sheria ya Ustawi wa Wanyama, Sura ya 154;
ii. Sheria ya Utekelezaji wa Haki na Wajibu wa Msingi, Sura ya 3;
iii. Sheria ya Chuo cha Elimu ya Biashara, Sura ya 315;
iv. Sheria ya Usimamizi na Udhibiti wa Silaha na Risasi, Sura ya 223;
v. Sheria ya Uhamiaji, Sura ya 54;
vi. Sheria ya Tafsiri ya Sheria, Sura ya 1;
vii. Sheria ya Uendeshwaji wa Mahakama, Sura ya 237;
viii. Sheria ya Maboresho ya Sheria Kuhusu Ajali Mbaya na Masharti Mengineyo, Sura 310;
ix. Sheria ya Serikali ya Urekebu wa Sheria Mbalimbali, Sura ya 4;
x. Sheria ya Shule ya Sheria Tanzania, Sura ya 425;
xi. Sheria ya Uendeshaji wa Bunge, Sura ya 115;
xii. Sheria ya Masuala ya Rais, Sura ya 9; na
xiii. Sheria ya Uhifadhi wa Wanyama pori, Sura ya 283.

8. Mheshimiwa Spika, sababu za mapendekezo ya marekebisho ya sheria tajwa hapo juu, zinaelezwa kuwa ni maboresho yaliyochochewa na wakati kwa lengo la kutatua changamoto mbalimbali zilizojitokeza wakati wa utekelezwaji wake. Kwa sababu hizo, maoni ya Kambi Rasmi ya Upinzani Bungeni yatajikita katika sheria zifuatazo;

i. SHERIA YA USTAWI WA WANYAMA, SURA YA 154

9. Mheshimiwa Spika, Kifungu cha 4 cha muswada kinarekebisha kifungu cha 9 cha sheria kwa kuongeza kifungu kipya cha 9A, kinachohusu mahusiano katika Mamlaka ya Serikali za Mitaa na Wizara. Kifungu kipya cha 9A(2) kinasema

kuwa; ***".....upon consultation with the Minister responsible for Finance and the Minister responsible for Local Government Authorities, suspend such local government authority from collecting revenues sourced from the livestock sector".*** Kwa tafsiri isiyo rasmi ni kwamba mbali na mashauriano kati ya Waziri wa Fedha na Waziri mwenye dhamana na Mamlaka za Serikali za Mitaa kusimamisha mamlaka husika ya Serikali za Mitaa kuacha kukusanya mapato yatokanayo na sekta ya mifugo.

10. Mheshimiwa Spika, jambo hili la halmashauri kusitishwa kukusanya mapato yatokanayo na sekta ya mifugo kwa hoja kuwa mapato yaliyokuwa yanapatikana yameshindwa kusimamiwa vizuri kuendeleza sera ya mifugo na Halmashauri husika. Hoja hiyo ni dhaifu sana kwani sheria na taratibu za kinidhamu dhidi ya wahusika ziko wazi kabisa na hakuhitajiki kuziadhibu Halmashauri kwa kosa la mtendaji mmoja tu ambaye ni Mkurugenzi au Mkuu wa Idara husika.

11. Mheshimiwa Spika, Kambi Rasmi ya Upinzani inaona dhana nzima ya kifungu hiki kinachoongezwa ni mwendelezo wa nia ovu ya Serikali kupoka vyanzo vya mapato vya Halmashauri na kuvirejesha Serikali Kuu na hivyo kuua kabisa dhana nzima ya ugatuaji wa madaraka (D BY D)**.** Kwa muktadha huo Kambi Rasmi inashauri kifungu hicho kipya cha 9A kifutwe.

ii. SHERIA YA UTEKELEZAJI WA HAKI NA WAJIBU WA MSINGI, SURA YA 3

12. Mheshimiwa Spika, Muswada huu unapendekeza kuifanyia marekebisho Sheria ya Utekelezaji wa Haki na Wajibu wa Msingi, Sura ya 3, kwa kufanya marekebisho katika Kifungu cha 4 ili kuweka masharti yanayotaka mtu yeyote anayekusudia kufungua shauri lolote la Kikatiba chini ya Ibara za 12-29 zinazohusu haki za msingi kuidhihirishia mahakama ni kwa kiasi gani mlalamikaji ameathiriwa na ukiukwaji wa haki anayolalamikia.

13. Mheshimiwa Spika, kifungu cha 7 cha muswada huu ambacho kinarekebisha kifungu cha 4 cha sheria mama kwa

kuongeza Kifungu cha 4(2) ambacho kinamtaka mpeleka maombi mahakamani kueleza katika hati ya kiapo ni kwa namna gani ameathiriwa na uvunjwaji wa haki za binadamu kama zilivyoainishwa katika Ibara ya 12-29 ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

14. Mheshimiwa Spika, Ni muhimu Bunge hili tukufu liweze kutofautisha kati ya uvunjifu wa Ibara ya Katiba na uvunjifu wa haki za msingi za Kikatiba. Uvunjifu wa ibara ya Katiba unaweza kupingwa na kila mtu kwa kuwa unahusu ulinzi wa Katiba na uvunjifu wa haki za msingi unaweza kupiganiwa na mtu ambaye haki zake za msingi zimekiukwa.

15. Mheshimiwa Spika, Mabadiliko ya vifungu hivyo yanakiuka Ibara za 26(2) ambayo inasema; ***"Kila mtu ana haki, kwa kufuata utaratibu uliowekwa na sheria, kuchukua hatua za kisheria kuhakikisha hifadhi ya Katiba na sheria za nchi***" Sasa kwa kuwa Katiba haisemi mtu huyo lazima awe ameathirika na jambo hilo; sheria hii ikipitishwa na Bunge lako tukufu itakutana na mkwamo wa matakwa ya Ibara ya 64(5) za Katiba ambayo inasema; "*Bila ya kuathiri kutumika kwa Katiba ya Zanzibar, kwa mujibu wa Katiba hii kuhusu mambo yote ya Tanzania Zanzibar yasiyo mambo ya Muungano, Katiba hii itakuwa na nguvu ya Sheria katika Jamhuri nzima ya Muungano na* ***endapo sheria nyingine yoyote itakiuka masharti yaliyomo katika Katiba hii, Katiba ndiyo itakuwa na nguvu, na Sheria hiyo nyingine, kwa kiasi inachokiuka Katiba itakuwa batili.***"

16. Mheshimiwa spika, Ikiwa Bunge hili tukufu litapitisha mabadiliko ya vifungu hivyo, ni dhahiri kwamba vifungu hivyo vya sheria vitakuwa batili kwa kukinzana na Katiba, kwa sababu Kifungu cha 4(2) kinachopendekezwa kipo kinyume na Katiba na kinakinzana na Ibara za 26(2)ambayo nimeirejea hapo juu, na 30(3) inayosema; "*Mtu yeyote anayedai sharti lolote katika sehemu hii au katika sheria yoyote inayohusu haki yake au wajibu kwake, limevunjwa, linavunjwa au inaelekea litavunjwa na mtu yeyote popote katika Jamhuri ya Muungano, anaweza kufungua shauri katika Mahakama Kuu".* Ni wito wa Kambi Rasmi ya Upinzani

Bungeni kwamba Bunge lisifanye marekebisho katika vifungu vya sheria vinavyopendekezwa kwa kuwa kwa maoni yetu vinakiuka Katiba na hivyo vitakuwa batili.

17. Mheshimiwa Spika, kila kiongozi wa umma anapoingia madarakani anaapa kuilinda Katiba pamoja na sheria. Ibara ya 26(1) ya Katiba inatoa wajibu kila mtu kufuata Katiba na kutii sheria za Jamhuri wa Muungano wa Tanzania. Dhana ya Ibara ya 26(2) ni kwa ajili ya uwajibikaji na kuilinda Katiba yenyewe. Kwa kutaka kwa anayetaka kwenda mahakamani kutaka tafsiri ya uwajibikaji itakuwa ni kuivunja Katiba yenyewe na pia kuondoa dhana ya uwajibikaji hasa kwa viongozi wanaotakiwa kusimami ana kulinda Katiba na sheria.

18. Mheshimiwa Spika, Kifungu cha 7 cha muswada kinaongeza pia kifungu cha 4(3). Hata hivyo Ibara mbili za Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania zinazotajwa, yaani Ibara za 26(2) na 30(3) za Katiba zinaelezea msingi wa kufungua shauri katika mazingira tofauti. Wakati Ibara ya 26(2) inaruhusu mtu yeyote kwenda mahakamani ***kwa ajili ya kuilinda na kuitetea Katiba dhidi ya uvunjifu*** na hivyo kuruhusu mashauri yenye maslahi kwa umma; Ibara ya 30(3) inazungumzia msingi wa mtu yeyote kufungua shauri ***kwa sababu ya uvunjifu wa haki zake*** za msingi ambazo zipo katika Ibara za 12 – 29 za Katiba. Ibara ya 30(3) haihusiani na uvunjifu wa Ibara za Katiba.

19. Mheshimiwa Spika, Kwa kuwa Ibara hizo mbili zimeweka mazingira ya aina mbili tofauti, na ambazo haziwezi kutekelezwa kwa pamoja na mtu mmoja, Kambi Rasmi ya Upinzani Bungeni inapendekeza kwamba; Kifungu cha 4(3) kifutwe kwa kuwa hakina maana yoyote zaidi ya kufanya kutaka Ibara ya 26(2) itekelezwe sawa na Ibara ya 30(3) jambo ambalo kisheria haliwezekani.

20. Mheshimiwa Spika, Kifungu cha 7 cha muswada kinarekebisha kifungu cha 4 cha sheria mama kwa kuingiza kifungu kidogo cha 4(4). Pamoja na kwamba Mwanasheria Mkuu ni mshirika katika mashauri yote ya madai mahakamani yanayohusu Serikali, ni muhimu kwa wadaiwa kuhusishwa

wao wenyewe na si kutenda makosa halafu akashitakiwa mtu mwingine ambaye ni Mwanasheria Mkuu. Pia kwa kuweka kipengele hiki inaondoa dhana nzima ya uwajibikaji na kiapo cha mhusika. Aliyeapa lazima awajibike kwa matendo yake.

21. Mheshimiwa Spika, Nje ya kuondoa msingi wa uwajibikaji ulioelezwa katika aya ya 15 ya hotuba hii, kifungu hiki kinakinzana na Ibara ya 26(1) ya Katiba ambayo inamtaka kila mtu kuheshimu Katiba na wale wavunjifu wa Katiba wanaweza kupelekwa mbele ya mahakama chini ya Ibara ya 26(2) na 64(5) ya Katiba. Kuwashtaki maafisa au watumishi wa umma waliohusika na uvunjifu wa haki au Katiba unalenga kuhimiza uwajibikaji na uwazi kwa watumishi wa umma. Hakuna sababu ya msingi juu ya mapendekezo ya kifungu cha 4(4) na hivyo Kambi Rasmi ya Upinzani Bungeni inapendekeza kwamba kifungu hicho kifutwe.

22. Mheshimiwa Spika, Kiujumla, marekebisho haya yanapoka uhuru wa wananchi kufungua mashauri ya Kikatiba, mashauri yanayohusu haki za binadamu na hivyo kufunga milango ya Mahakama kwa wananchi kudai haki zao za msingi. Hii pia ni kinyume na Ibara ya 26 ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano inayompa mamlaka kila mmoja kufungua shauri katika Mahakama.

23. Mheshimiwa Spika, itakumbukwa kwamba Serikali ya Tanzania ilizuia asasi za kiraia pamoja na raia kufungua mashauri katika Mahakama ya Afrika ya Haki za Binadamu na Watu kwa kujitoa pamoja na kuwa mahakama hiyo ipo Tanzania, Serikali sasa inatunga sheria ya kuzuia raia wake kudai na kupigania haki kwa njia za amani katika mahakama zake za ndani.

24. Mheshimiwa Spika, Kuwazuia raia kutafuta haki zao katika mahakama za haki na taratibu zilizowekwa Kikatiba hupelekea watu kutafuta njia mbadala kuhakikisha wanapata haki zao hasa matumizi ya nguvu na kujichukulia sheria mkononi. Ni kwa mantiki hiyo basi, mifumo ya haki inapaswa kufanya kazi kwa kuheshimu haki, sheria na Katiba

ili kusaidia kukuza amani katika nchi. Hivyo hivyo mifumo ya haki inayolenga kuzuia watu wasitafute haki hupelekea machafuko katika nchi.

25. Mheshimiwa Spika, Bunge hili tukufu linawajibu wa kutunga sheria za nchi ambazo hazipaswi kutungwa kuwalenga watu fulani. Ikiwa tutatunga sheria kwa kuwalenga watu, itakuwa ni kinyume na taratibu za utungaji sheria. Hoja hii inajionesha katika dhana ya kutaka watu waoneshe maslahi binafsi au namna gani wao binafsi wameathirika ni kushawishi na kuendeleza uvunjaji wa haki.

26. Mheshimiwa Spika, Marekebisho katika kifungu cha 7 cha muswada yanapendekeza mashauri yote ya madai dhidi ya Rais, Makamu wa Rais, Waziri Mkuu, Spika, Jaji Mkuu na Naibu Spika yafunguliwe dhidi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Marekebisho haya ni kinyume na misingi ya mgawanyo wa mamlaka baina ya mihimili mbalimbali katika nchi lakini tayari kuna maamuzi mbalimbali ya Mahakama ambayo yameshaamua kuwa Rais pamoja na viongozi wengine nao wanaweza kushtakiwa ikiwa watavunja Katiba.

27. Mheshimiwa Spika, Baadhi ya maamuzi hayo ni; Addo Shaibu dhidi ya Joseph Pombe Magufuli na Mwenzake Misc. Civil Cause. Na. 29 ya 2018; Zitto Zuberi Kabwe dhidi ya Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na mwenzake Misc. Civil Cause Na. 1 ya 2020; na shauri la Paul Revocatus Kaunda dhidi ya Spika na wenzake Misc. Civil Cause Na. 10 ya 2020. Wakati maamuzi haya yakikaribishwa kwa mikono miwili na wapenda haki, sasa mbele yetu kuna muswada wa kuondoa uwezekano huo wa kuwashitaki.

iii. SHERIA YA UENDESHAJI WA MAHAKAMA, SURA YA 237

28. Mheshimiwa Spika, Muswada huu katika sehemu ya nane, unapendekeza kuifanyia marekebisho Sheria ya Uendeshaji wa Mahakama, Sura ya 237, kwa kufanya marekebisho ya kuongeza kifungu kipya cha 65A kwa lengo la kuweka masharti ya kinga dhidi ya mashtaka kwa Jaji Mkuu, Majaji na Maafisa wengine wa Mahakama katika utekelezaji wa majukumu yao ya kimahakama.

29. Mheshimiwa Spika, Kinga dhidi ya Majaji na Mahakimu ni muhimu lakini kuwakinga watumishi wengine dhidi ya makosa katika utekelezaji wa majukumu yao ya kimahakama itatoa uhuru zaidi wa kukwamisha utoaji haki mfano kupoteza mafaili au makosa mengine. Kinga kwa watumishi wa mahakama ni kinyume na Katiba na Sheria za Kimataifa kwani binadamu wote ni sawa na hakuna aliye juu ya sheria na kila mmoja anapaswa kutendewa kwa haki. Ni wito wa Kambi Rasmi ya Upinzani Bungeni kwa Bunge hili kutafakari pia uwepo wa sheria nyingine za Kimataifa tunapotekeleza majukumu ya Kibunge.

30. Mheshimiwa Spika, Hata hivyo maneno ya kifungu kipya cha 65A hakielezi maneno "maafisa wengine wa mahakama" ni watu gani hasa na ukakasi huu utaleta changamoto ya utekelezwaji wa sheria hii. Kwa mfano kwa mujibu wa Sheria ya Mawakili, Mawakili wote pia ni maafisa wa mahakama, swali la kujiuliza hapa ni kama kwa sheria hii sasa wanawekewa kinga katika muktadha huo.

31. Mheshimiwa Spika, Kwa mtazamo wa Kambi Rasmi ya Upinzani Bungeni, mtumishi au mwajiriwa wa Idara ya Mahakama ni mtumishi wa umma kama alivyo mtumishi wa Bunge au mtumishi yeyote wa ofisi ya umma. Hivyo kufanya ubaguzi wa kuwawekea kinga wale ambao ni waajiriwa wa Idara ya Mahakama ni kuleta ubaguzi na pia kutoa hisia kuwa watumishi hao kuna kitu ambacho wanafanya kinyume na maadili yao ya utumishi na hivyo muda ukifika au kwa msemo kuwa za mwizi ni arobaini, ndio maana wanawekewa kinga. Kinyume na hapo hakuna sababu yoyote ya msingi ya kuwawekea kinga inayohalalisha uzembe na kutokuheshimu kazi zao katika utendaji wa kila siku.

iv. SHERIA YA MABORESHO YA SHERIA KUHUSU AJALI MBAYA NA MASHARTI MENGINEYO, SURA YA 310

32. Mheshimiwa Spika, Sehemu ya Tisa ya muswada huu inapendekeza kuifanyia marekebisho sheria ya maboresho ya sheria kuhusu ajali mbaya na masharti mengineyo, Sura ya 310 kwa kuongeza Kifungu kipya cha 18A.

33. Mheshimiwa Spika, uzoefu wa kuwaunganisha maafisa wa umma wanaohusika na uvunjifu wa haki ililenga kuongeza ufanisi, uwajibikaji na uwazi katika sekta ya umma. Kifungu hicho kinapaswa kufutwa ili kuongeza uwajibikaji kwa matendo yanayohusu uvunjifu wa haki za raia au Katiba lakini pia kuongeza uwazi katika sekta ya umma.

34. Mheshimiwa Spika, Kifungu cha 18A, kinakinzana na Ibara ya 26(1) inayotaka kila mmoja kuheshimu Katiba ya nchi na yeyote anayekiuka misingi ya Katiba basi atafikishwa Mahakamani chini ya Ibara ya 26(2) na 64(5). Kwa kuwekewa kinga Katiba haitaheshimiwa kwa kisingizio cha kuwekewa kinga. Hata hivyo Kambi Rasmi ya Upinzani inapata mashaka pale inapoona sheria nyingi zikiwasilishwa ili kuongeza kinga kwa baadhi ya viongozi, wakati vipindi vilivyopita viongozi wetu walikuwa na kinga kiasi, kwa maoni yetu, tunaona kuna uvunjifu mkubwa wa Katiba unatarajiwa kujitokeza huko mbeleni na haya ni maandalizi ya kutowawajibisha wahusika. Pia tuangalie kwenye mazingira ya kupata kiongozi mbovu huko mbeleni tutamdhibiti vipi? Kila mtu anatakiwa kuwajibika kwa matendo yake.

v. SHERIA YA SERIKALI YA UREKEBU WA SHERIA MBALIMBALI, SURA YA 4;

35. Mheshimiwa Spika, Dhana nzima ya marekebisho yanayopendekezwa na Serikali, kwa mtazamo wetu yana nia ya kupoka madaraka na majukumu ya Bunge ya kuwa chombo pekee kwa mujibu wa Katiba chenye mamlaka ya kutunga sheria katika nchi hii.

36. Mheshimiwa Spika, Kifungu cha 39 kinachofanyia marekebisho kifungu cha 4 cha sheria, katika kifungu kidogo kipya cha 3 na 4 vinavyosomeka kwamba;

"(3) Notwithstanding any other provision to the contrary, the Attorney General may require the Chief Parliamentary Draftsman to carry out a specific revision of any written laws. (4) Notwithstanding the provision of section 12(1), the written laws revised in terms of subsection (3) shall come into operation on such date as the Attorney General may, by notice published in the Gazette, appoint.";

37. Mheshimiwa Spika, Kambi Rasmi ya Upinzani inaona kuwa ina wajibu mkubwa wa kulinda na kutetea Katiba Ibara ya 4(1) inayosema kwamba; ***"..... vyombo vyenye mamlaka ya kutunga sheria na kusimamia utekelezaji wa shughuli za umma vitakuwa ni Bunge na Baraza la Wawakilishi"*** ; Ibara ya 63(3)(d) inayosema kwamba; **"Kwa madhumuni ya utekelezaji wa madaraka yake Bunge laweza kutunga sheria pale ambapo utekelezaji unahitaji kuwapo sheria**"- na Ibara ya 64(1) inayosema kwamba; ***"Mamlaka yote ya kutunga sheria juu ya mambo mengine yote yahusuyo Tanzania Bara, yatakuwa mikononi mwa Bunge***".

38. Mheshimiwa Spika, Mujibu wa marekebisho yanayopendekezwa na Serikali yanaondoa mamlaka ya Bunge kutunga sheria na badala yake kuyapeleka kuwa chini ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali akimtumia Mwandishi Mkuu wa Sheria wa Bunge-CPD na kumpelekea Rais aipitishe ili ianze kutumiwa na Mhimili wa Mahakama, rejea kifungu cha 41 cha muswada. Aidha, kama jambo hilo litapitishwa maana yake Miswada ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (***Written Laws-Miscellaneous Amendments***) litakuwa ni jukumu la Ofisi ya Mwanasheria Mkuu akishirikiana na Mwandishi Mkuu wa Sheria wa Bunge - Chief Parliamentary Draftsman-CPD. Jambo hilo ni kinyume na pia ni uvunjifu wa Katiba yetu.

39. Mheshimiwa Spika, Kambi Rasmi ya Upinzani inashauri kuwa marekebisho yanayopendekezwa katika sheria hii yafutwe kwani yanaenda kinyume na Katiba na hivyo kupora mamlaka ya Bunge kuwa ndio chombo pekee cha kutunga Katiba.

vi. SHERIA YA SHULE YA SHERIA TANZANIA, SURA YA 425

40. Mheshimiwa Spika, Kifungu cha 43 cha Muswada kinarekebisha kifungu cha 2 cha Sheria ya Shule ya Sheria Tanzania, ili kuwezesha sheria hiyo kutoa msamaha kwa baadhi ya wanasheria kutopitia kwenye mafunzo ya Shule ya Sheria.

41. Mheshimiwa Spika, Mapendekezo haya yanaanzisha mjadala mpya wa nini hasa lengo la kuanzishwa kwa shule

hiyo. Ukiangalia kwa undani utagundua hoja ya Serikali ni uzoefu wanaoupata wanasheria hao ambao sasa watapaswa kupata msamaha wa kutopita Shule ya Sheria. Ni kwa nini sasa vijana wanaohitimu shahada za sheria wasipelekwe Ofisi za Mwanasheria Mkuu wa Serikali, Mahakani au Ofisi ya Wakili Mkuu wa Serikali kwa kipindi fulani ili kupata uzoefu na baadaye wakawa mawakili ili kuokoa wanansheria wengi walioko mitaani kwa sababu ya kukosa ada za kusoma shule hiyo ya sheria?

42. Mheshimiwa Spika, Ikiwa si kwa lengo la kubagua basi msamaha huo upanue wigo zaidi ya wanasheria wa Serikali ili pia wanasheria waliostaafu utumishi wa umma, wanasheria kutoka sekta binafsi na wanasheria wengine wenye sifa waweze kunufaika na utaratibu huu. Kwa hali ilivyo sasa, marekebisho haya, yanaweka matabaka na sheria hiyo itakuwa kinyume cha Katiba hususani Ibara ya 13(1),(2) na (4) ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

vii. SHERIA YA UENDESHAJI WA BUNGE, SURA YA 115;

43. Mheshimiwa Spika, Kifungu cha 45 cha muswada kinachorekebisha kifungu cha 5 cha sheria mama kuhusu uundwaji wa idara na vitengo kama ambavyo Tume ya Huduma za Bunge itakavyoona inafaa katika utendaji bora wa Bunge. Lakini marekebisho yanayoletwa na Muswada huu ya kufanyia marekebisho kifungu cha 5(1) kwa kuweka ulazima wa marekebisho hayo yaridhiwe na Rais.

44. Mheshimiwa Spika, Bunge ni muhimili unaojitegemea kwa mujibu wa Katiba na kwa dhana hiyo unatakiwa uwe na mamlaka kamili katika utendaji kazi wake. Kitendo cha kuhitaji ridhaa au idhini ya Rais katika maamuzi yake ni kuondoa **autonomy** ya mhimili wa Bunge, na hivyo ni dhahiri kuwa Bunge litakuwa chini ya Serikali na itakuwa kinyume cha Katiba na dhana nzima ya mgawanyo wa madaraka.

45. Mheshimiwa Spika, Serikali kutoa fedha za uendeshaji wa Bunge haina maana kuwa maamuzi ya Bunge litakavyokuwa linafanya kazi ni lazima yatoke au yatolewe na Serikali. Kama ni hivyo basi haitakuwa na maana yoyote ya uwepo wake,

kwani maamuzi yote ya Bunge ni lazima yapate baraka za Serikali kwa maana ya Rais. ***Check and balance*** itatoka wapi kama Bunge litaendelea kuporwa madaraka yake?

46. Mheshimiwa Spika, Kambi Rasmi ya Upinzani inashauri kuwa mapendekezo yanayoletwa na Serikali yatupiliwe mbali na sheria iendelee kubaki kama ilivyo. Tunaamini kuwa Bunge lina rasilimali watu yenye utaalam na maadili ya kutosha kuweza kufanya yale yote ambayo Tume inakuwa imeyatolea uamuzi.

viii. SHERIA YA MASUALA YA RAIS, SURA YA 9

47. Mheshimiwa Spika, Kifungu cha 49 cha Muswada kina mapendekezo ya marekebisho ya Kifungu cha 6 ili mashauri dhidi ya Rais kwa mambo anayodaiwa kuyatenda yeye binafsi kama raia na ambayo yameruhusiwa kufunguliwa dhidi yake kwa mujibu wa Ibara ya 46(2) ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania yafunguliwe baada ya kutoka madarakani. Ni dhahiri kwamba kifungu hiki kitakuwa kinakinzana na matakwa ya Katiba kwa kuwa kifungu cha 46(2) kimeshaweka utaratibu wa namna ya kufanya.

48. Mheshimiwa Spika, kama kifungu hiki kitarekebishwa kitakuwa kinakinzana na matakwa ya Ibara ya 46(2) na kwa vyovyote vile sheria ya kawaida haitaweza kufanya kazi mbele ya Ibara ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

49. Mheshimiwa Spika, Kifungu cha 7(1) cha Sheria ya Masuala ya Rais ambacho kinapendekezwa kurekebiswa ili mashauri yoyote dhidi ya Rais yafunguliwe dhidi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Aidha, Kambi ya Upinzani inapenda kufahamu kwani kifungu kinasema kwamba; **"(1) Proceedings against an act or omission by the President other than those referred to in section 6....."** wakati kifungu cha 6 cha sheria mama kinatamka utaratibu wa kumshtaki Rais katika **"personal capacity". Sasa haya makosa mbali ya yale yake binafsi yaliyoainishwa, ni makosa gani yatakayohitaji aunganishwe na AG ni yapi? Je, kama ni makosa yake binafsi kwa nini atumike Mwanasheria Mkuu wa Serikali? Kwa nini asimtumie mwanasheria wake binafsi?**

50. Mheshimiwa Spika, Kambi Rasmi ya Upinzani tunapendekeza kifungu hiki kifutwe na badala yake sheria iruhusu mtu aliyehusika katika uvunjifu wa Katiba au haki za kiraia kuwajibika katika Mahakama.

51. Mheshimiwa Spika, sababu za mapendekezo haya ya Kambi Rasmi ya Upinzani Bungeni ni kuongeza uwazi na uwajibikaji katika utumishi wa umma na usawa mbele ya sheria.

C. HITIMISHO

52. Mheshimiwa Spika, kwa kuhitimisha ni kwamba Kambi Rasmi ya Upinzani inatoa rai kwa Waheshimiwa Wabunge na Bunge hili tuangalie kwa tafakuri pana marekebisho ya sheria zinazoletwa na Serikali ili kupata ridhaa ya kuwa sheria.

53. Mheshimiwa Spika, ni ukweli kwamba mambo mengi ambayo yanakuwa na hila mara nyingi yanaletwa kupitia miswada hii ya marekebisho ya sheria mbalimbali, kwani kwa ujumla mapendekezo kama haya ya kufanya mabadiliko ya sheria kwa dharura hayatofautiani na mapendekezo yaliyoletwa katika vipindi mbalimbali na uzoefu unaonesha kwamba sheria zote zilizopita kwa utaratibu huu zimekuwa ni sheria mbaya kabisa. Sheria zote zinazotungwa zinapaswa kuendana na Katiba. Tukipitisha sheria hii kama ilivyo tutaingia kwenye historia ya Tanzania kama Bunge lililoua utawala wa sheria na dhana ya uwajibikaji. Tutageuka mfano wa wanazuoni duniani katika tafiti zao katika masuala ya utawala bora, kinga za viongozi, uwajibikaji, utawala wa sheria na constittuional supremacy.

54. Mheshimiwa Spika, Baada ya kusema hayo naomba kuwasilisha!

.....

SALOME WYCLIFFE MAKAMBA (MB)
MSEMAJI MKUU WA KAMBI RASMI YA UPINZANI BUNGENI
KATIKA WIZARA YA KATIBA NA SHERIA
09 Juni, 2020

NAIBU SPIKA: Ahsante sana. Waheshimiwa Wabunge tumemaliza mawasilisho na sasa ni wakati wa wabunge kuchangia Muswada huu wa Marekebisho ya Sheria Mbalimbali, kama ambavyo Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali amesoma, lakini pia Mwenyekiti wetu wa Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Katiba na Sheria na mawazo pia ambayo yameletwa kwenye Taarifa na Msemaji wa Kambi Rasmi ya Upinzani Bungeni.

Tutaanza na mchangiaji wa kwanza atakuwa Mheshimiwa Sixtus Mapunda. Yeye atachangia kwa dakika 10, atafuatiwa na Mheshimiwa Emmanuel Mwakasaka atachangia kwa dakika 5, Mheshimiwa Ali Salim Khamis ajiandae.

MHE. SIXTUS R. MAPUNDA: Mheshimiwa Naibu Spika, ahsante sana kwa kunipa nafasi ya kuwa mchangiaji wa kwanza katika hoja iliyoko mbele yetu ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali. Awali ya yote naomba nichukue fursa hii kwa dhati ya moyo wangu kabisa kumpongeza Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Nilichangia wiki tatu zilizopita nilisema, viongozi wakubwa wenye maono huwa wanafanya vitu tofauti na wengine, hasa dunia ikiwa katika *dilema.* Na nikatoa mfano wa nchi nyingi sana duniani zilipoanza kufikiri kwenda kwenye *modal* ambayo Rais wetu ameichukua katika kukabiliana na tatizo la *Covid – 19. (Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, nimpongeze sana na nimuombe aendelee kuwa na maono hayohayo kwasababu, sisi tunatambua na tunajua mamlaka yote yanatoka kwa Mungu. Siku Mungu anapokupa mamlaka siku hiyo anakupa maono ya kimungu, yani kuwaona wana wa Mungu waliowekwa chini ya mwanadamu, ili kesho yao waione. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, lakini kwa namna ya pekee vilevile nimpongeze sana Spika wetu, amefanya kazi vizuri katika miaka hii mitano. Jana watu wamepongeza, nilikosa nafasi na niseme; amefanya kazi vizuri, ametuongoza vizuri

na namuomba Mwenyezi Mungu aendelee kuwa na afya nzuri panapomajaliwa aendelee kutuongoza tena. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, jambo la pili, naomba sasa nijikite kwenye hoja iliyopo mbele yetu. Kwenye Marekebisho Sura ya 283, kifungu cha 116 kimeletwa mbele yetu kwa ajili ya kuondoa utaratibu uliokuwepo zamani wa Mkurugenzi wa Wanyamapori au Afisa yeyote wa Wanyamapori kutaifisha mifugo. Hiki kipengele kimetesa sana wafugaji. Dhamira ya Serikali ilikuwa nzuri sana, kuondoa mifugo isiingie kwenye maeneo ya hifadhi kwa sababu tafiti nyingi zimefanyika, imeonekana kuna aina ya magonjwa kama *Rift Valley Fever* yanayoambukizwa na wanyamapori.

Mheshimiwa Naibu Spika, tafiti sasa inaonesha kutokana na mwingiliano wa mifugo na binadamu sasa kwa mara ya kwanza ugonjwa wa *Rift Valley* unaambukizwa na ng'ombe, mbuzi na mpaka sasa unaambukizwa na binadamu. Kwa hiyo, dhamira ilikuwa ni njema kabisa kulinda yale magonjwa yanayotokana na wanyama yasije kwa binadamu, ndiyo ulikuwa msingi.

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa nini kilitokea? Baada ya kuweka huu utaratibu, kulikuwa na watu wenye roho za kishetani wanakwenda nje ya hifadhi wakikuta vijana wanafuga ng'ombe pale, maana yake wachungaji mara nyingi ni vijana wadogo wadogo; wanapiga risasi juu wanawaswaga ng'ombe kwenye hifadhi. Wakishaingia kwenye hifadhi wanakwambia umevunja kifungu moja, mbili, tatu, nne tunataifisha ng'ombe wako.

Mheshimiwa Naibu Spika, ukisema unakwenda Mahakamani, wanachokifanya, kama wametaifisha ng'ombe 600 wanaripoti ng'ombe waliongia kule ni 400 au 200. Kesi inaweza ikachukua muda mrefu; mwaka mmoja, miaka miwili au mitatu. Kila kesi inavyoendelea, wale Maafisa wanaendelea kupunguza ng'ombe kwa kuuza na kufanya mambo mengine ambayo ni kinyume na taratibu zetu.

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa hiki kifungu kinatatua tatizo kwa upande mmoja. Katika maana ya Afisa kufanya pale pale hujuma, hii imetatua tatizo; lakini haijaondoa ule mchakato kwa sababu wale Maafisa kazi yao siyo kuchunga ng'ombe. Wakishachukua wale ng'ombe wanawahifadhi wapi? Katika muda huu wote ambapo kesi inaendelea, wanahudumiwa vipi? Ndipo hapo wale ng'ombe wanahitaji wapewe chanjo, maji, wachungwe vizuri, lakini haya mambo yote wale Maafisa hawawezi kufanya kazi hiyo na siyo kazi yao kuchunga ng'ombe.

Mheshimiwa Naibu Spika, mwisho wa siku tutaendelea kuwa na wale mifugo wakiwa wamehifadhiwa huko huko kipindi kesi inaendelea na wataendelea kufanya vilevile, kuuza ng'ombe mmoja mmoja kwa sababu hatutakuwa na uhakika kama kweli yule ng'ombe alikufa kwa ugonjwa au kwa njaa.

Mheshimiwa Naibu Spika, naiomba Serikali, kwenye hili, utengenezwe utaratibu, hii mifugo ikichukuliwa, kwa sababu mwisho wa siku au mfugaji atakuwa amekosea au Watendaji wetu wa Serikali watakuwa wamekosea. Ikitokea kama ilivyotokea kwa yule mzee, amefika Mahakama Kuu akashinda kesi, anaambiwa arudishiwe ng'ombe zake halafu ng'ombe hawapo, sasa linakuwa ni tatizo.

Mheshimiwa Naibu Spika, tutengeneze mazingira na utaratibu, wale ng'ombe wakiwa chini ya uangalizi au wamekamatwa kama kidhibiti, watunzwe vizuri kwa idadi ile ile, wapewe majosho, maji na tiba ili kama ikionekana Mahakama inataifisha, Serikali itakuwa imepata. Ikionekana kwamba huyu alikuwa ameonewa, tusiwatie umasikini. Sasa tunafanya nini? Yeye ng'ombe anakosa, tunakaa nao, kesi inafika tunataifisha, baada ya miaka mitatu tunakuja kutaifisha ng'ombe ambao hawapo, walishakufa. Tunafanya nini? *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba tutengeneze utaratibu wa kuhakikisha katika kipindi hiki chote, makusudio au lengo la sheria hii siyo kutaifisha, lengo la sheria ni kuzuia

mifugo isiende kwenye hifadhi na ndiyo *spirit*. Tujijenge fikra, akili na uelewa wetu kwenye kuifanya sheria itekelezeke kulingana na *the spirit behind* sheria ilipotengenezwa. Kwa hiyo, tusipoangalia haya mambo itatusumbua sana na tukiiwekea utaratibu wa kuwachunga wale ng'ombe na kuwapatia huduma, hawatatoka kwenda mtaani kupiga risasi ili ng'ombe waje kule kwa sababu wakishaingia watakuwa na wajibu wa kuwatunza kitu ambacho hawatakuwa tayari, hii itatusaidia. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, jambo la pili, naomba nichangie vilevile Marekebisho Sura ya 3 kifungu cha 4 kinachopendekeza kuipa mamlaka mahakama ya kutokupokea shauri husika kwa mtu ambaye haki au wajibu wake umevunjwa. Nimeangalia hiki kifungu na nikaangalia msingi wa hii kitu kwenye Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Ukisoma Ibara ya 26 (2) ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, inasema kila mtu ana haki kwa kufuata utaratibu uliowekwa na sheria kuchukua hatua za kisheria kuhakikisha hifadhi ya Katiba na sheria za nchi.

Mheshimiwa Naibu Spika, ukienda kusoma Ibara ya 30(3) inasema, mtu yeyote anayedai kuwa sharti lolote katika sehemu ya sura hii au katika sheria yoyote inayohusu haki yake au wajibu wake limevunjwa, linavunjwa au inaelekea litavunjwa na mtu yeyote popote katika Jamhuri ya Muungano anaweza kufungua shauri katika Mahakama Kuu.

Mheshimiwa Naibu Spika, kuna utaratibu umekuwepo huko nyuma na mazoea, kuna watu kwa *nature* yao ni kutafuta *disturbance* au ku-*disturb* watu. Kulikuwa na mtu mmoja miaka ya nyuma sitaki kumtaja hapa, yeye ilikuwa kila wiki lazima ashinde Kisutu ku-*file* kesi. Ana-*file* kesi kila siku! Akiona hapa nimetofautiana kidogo na Mheshimiwa Sannda na-*file* kesi, na-*file* kesi ya baba, mjomba, wanakijiji na mtu mwingine, hata isiyonihusu tu, ili mradi tu muda wote nitengeneze *disturbance* ya kufungua fungua kesi. Kwanza kesi tunazo nyingi sana na Majaji wana kazi nzito sana; nimeambiwa mpaka sasa kwa mwaka Jaji mmoja ana kesi kama 200. Mwaka una siku 365, ukiweka na Jumapili na siku

28 za mapumziko katika hali ya kawaida, mzigo kwa Mahakimu utakuwa mkubwa sana.

Mheshimiwa Naibu Spika, naunga mkono marekebisho ya kifungu hiki kwa sababu kwanza ndiyo utekelezaji, tafsiri bora ya Katiba jinsi ilivyo na pili, inatengeneza ahueni kwa wale watu ambao wana nia mbaya ya kutupotezea muda, wawafanye Majaji wafanye kazi zao vizuri. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, naunga mkono hoja, ahsante sana. *(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Ahsante sana. Nilikuwa nimeshamwita Mheshimiwa Emanuel Mwakasaka atakayechangia kwa dakika tano, atafuatiwa na Mheshimiwa Ally Salim Khamis, ambaye atachangia kwa dakika tano na Mheshimiwa Peter Msigwa ajiandae, anachangia kwa dakika tano.

MHE. EMANUEL A. MWAKASAKA: Mheshimiwa Naibu Spika, ahsante kwa kunipa nafasi hii ya kuchangia.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa sababu dakika zenyewe ni chache tano, naomba niende haraka haraka. Nianze kwa kusema, naunga mkono hoja hii ya Marekebisho Mbalimbali ya Sheria Na. 3. Vile vile naipongeza sana Serikali chini ya Mheshimiwa Dkt. John Pombe Joseph Magufuli kwa kuleta Muswada huu kupitia kwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Muswada huu umekuja kwa wakati wake na umezingatia mahitaji ya sasa.

Mheshimiwa Naibu Spika, nianze na Ibara ile ya 43 ambayo inapendekeza marekebisho katika kifungu cha 2 cha Sheria ya Sheria Sura 425. Kamati tulijadili kwa nini kuwe na Maafisa wa Sheria ambao wanapita moja kwa moja kwenda kuwa Mawakili badala ya kupitia *Law School.*

Mheshimiwa Naibu Spika, sisi kama Kamati tulikubaliana na Serikali kwa mantiki ya kwamba kuna Wanasheria Waandamizi ambao wamekuwa wakifanya kazi

hizo kwa muda mrefu, ma-*State Attorney* pamoja na baadhi ya Mahakimu ambao ni waandamizi, lakini hawateuliwi tu, wanapitia *assessment* mbalimbali na mahojiano pamoja na Jaji Mkuu, akishajiridhisha, basi hawa watateuliwa kuwa Mawakili. Kwa hiyo, tunaungana mkono na Serikali katika hilo.

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba niongelee kidogo hili suala la *locus standi* kwenye hili suala la kifungu ambacho kinaongelewa hapa cha Ibara ya 7(b). Siyo kweli kwamba mtu anabaguliwa kama alivyosema Msemaji wa Kambi Rasmi ya Upinzani kwamba *right* ya mtu inakuwa *infringed* au inakuwa inagandamizwa.

Mheshimiwa Naibu Spika, suala la *locus standi* limewahi kujitokeza hata kwenye kesi ya Mheshimiwa Godbless Lema pamoja na Mussa Mkanga, ilikuwa ni *Case Appeal No. 47* ya mwaka 2012, walihoji suala hili la nani amekuwa *injured* katika shauri, siyo mtu anatokea tu kiherehere, kesi haimhusu na watu huwa wana msemo wanasema pilipili usiyokula inakuwashia nini?

Mheshimiwa Naibu Spika, ndiyo hili suala la *locus standi.* Kwenye kesi ile waliongelea na waliona kuna umuhimu wa mtu kuwa na *interest* na hiyo kesi ambayo anaifungua. Kwa hiyo, siyo kwamba ni kitu cha kwanza na siyo kweli kwamba Katiba inakuwa imevunjwa. Kwa hiyo, suala la Mheshimiwa Salome kwamba Kifungu cha 30(3) kifutwe halipo sahihi kabisa, kwa sababu ni kitu ambacho kinajieleza wazi.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa haraka haraka nitakuwa sijawatendea haki wananchi wangu wa Tabora kwa sababu ni wafugaji na Mheshimiwa Sixtus ameshaongelea eneo hili.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa kweli hii sheria ambayo Kifungu Na. 116 ambacho kinafuta kifungu kidogo cha 3(a) ambacho kilikuwa kinampa Mkurugenzi Mkuu wa Wanyamapori pamoja na Maafisa wengine kutaifisha mifugo, kiliwatesa sana wafugaji. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, naipongeza sana Serikali kwa katazo hili na kupiga marufuku kwa sababu mifugo mingi, kwanza hata wakati wa kesi yenyewe ilikuwa mpaka kesi inaisha, labda mfugaji alikuwa na ng'ombe 500 anakuta kesi inaisha amebaki labda na ng'ombe 40 au 50. Naipongeza sana Serikali kwa kuleta kifungu hiki. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, naunga mkono hoja. Ahsante sana. *(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Ahsante sana. Nilikuwa nimeshamtaja Mheshimiwa Ally Salim Khamis, anachangia kutokea Msekwa, atafuatiwa na Mheshimiwa Mch. Peter Msigwa halafu Mheshimiwa Mwita Boniface Getere na Mheshimiwa Lathifah Chande wajiandae. Hawa wote wanachangia kwa dakika tano tano.

MHE. MCH. PETER S. MSIGWA: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru kwa kunipa nafasi. Kabla sijaendelea kusema, nina dakika chache ,lakini nilitaka kusema kwamba utungaji wa sheria katika Bunge *is one of the primary function* ya Bunge, lakini kwa bahati mbaya sana kuna sheria karibu 10 ambazo tumezifanyia marekebisho lakini muda tunapewa kidogo.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa mfano, sisi kama Kambi Rasmi ya Upinzani mchangiaji ni mmoja, tunalazimika kugawana dakika lakini kuna mambo mengine ambayo siyo *primary function* ya Bunge yanapewa muda mkubwa zaidi. Kwa hiyo, kwa namna fulani tunakuwa kama hatutimizi majukumu yetu kama Wabunge. Hili ni jambo la msingi sana kuliko mambo mengine yoyote ambayo tunafanya ndani ya Bunge.

Mheshimiwa Naibu Spika, jambo la pili ni sharia. Ukienda kwa mfano hata kwenye Biblia, Mungu alivyomtuma Moses alete sharia, zilikuwa siyo za kuwakandamiza watu wake. Sheria zipo kwa ajili ya ku-*regulate society* na sheria zinatungwa kwa ajili ya watu. Sasa ni makosa makubwa kuleta sheria au mabadiliko katika nchi bila wale

wanaohusika kujua kwa sababu maamuzi yoyote tunayofanya ndani ya Bunge, sheria zozote tunazobadilisha ndani ya Bunge kuna *consequences* zake. Ukiangalia Mabadiliko haya ya sheria kwa vyanzo vyangu vya habari, *hardly* ni masaa sita tu yametumika kumaliza mambo yote kama haya.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo, kwa mtazamo wangu, *it is uncouth, unrefined, uncivilized and savage* kuwatwisha wananchi mzigo ambao wataishi kwa sheria hizo katika maisha yao. Kwa hiyo, ni lazima tuwe waangalifu tunapotunga hizi sharia, ni kwa kiwango gani Watanzania wanaelewa mabadiliko haya. Kwa mfano, tuna *Amendments of the National Assembly* tunazungumzia *powers* za Bunge hapa ambayo hii ni *clause* ya 41.

Mheshimiwa Naibu Spika, tuna Tume ya Bunge, sheria iliyokuwepo Wabunge mnachagua Makamishna wa Bunge, lakini sasa hivi mabadiliko yanayokuja hapa Wabunge hata wengi hawajaelimishwa hili jambo. Sasa Tume hii ili Wajumbe wake wawe *approved,* lazima tupeleke kwa Rais. Tunapotunga sheria hizi, hatuangalii viongozi waliopo sasa; sheria hazina macho, zinaangalia muda unaokuja; haziangalii mazingira na hatupaswi kutunga sheria zinazoangalia sasa. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa tuna *surrender powers* za Bunge kwenye *Executive,* kwa hiyo, maana nzima ya *check and balance* inakuwa haipo. Kwa hiyo, Bunge likiwepo hapa, lazima tuangalie maamuzi tunayoyafanya *what are the consequences?* Kwa sababu maamuzi tunayoyafanya yatakuwa na *consequences* zake. Tuna-*surrender* haya mambo. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, wengine wamezungumza hapa masuala ya vyanzo vya mapato vilivyochukuliwa kwenye Halmashauri, ukiangalia mabadiliko ya sheria hiyo hata haielezi kutakuwa na upimaji wa namna gani kwamba sasa Halmashauri zimeshindwa kukusanya, halafu madaraka yale yanyang'anywe yaende kwenye Serikali Kuu. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo, nilikuwa nadhani ni vizuri Bunge lingekuwa linatoa muda mkubwa. Kwanza Wabunge ambao ni Wawakilishi wa wananchi tujiridhishe, tuangalie ni kwa namna gani sheria hizi zitazaa matokeo gani kwa wananchi wetu?

Mheshimiwa Naibu Spika, kuna sheria nyingine ambayo ni Sheria ya *Law Revision Act,* Sheria ya Urekebishaji wa Sheria ambayo inampa mamlaka *AG* awasiliane na *CPD,* yaani Mwandishi Mkuu wa Sheria kuhusu marekebisho haya ya sheria na kwamba baada ya hapo *AG* anaweza aka-*gazette* ikawa sheria ikaanza kutumika; vitu ambavyo havipiti kwetu Wabunge ambao ndiyo Wawakilishi, tuangalie yale marekebisho yatawaathiri vipi wananchi wetu. Haya ndiyo mambo ambayo Wabunge tupo hapa tujadiliane kwamba inapopelekwa kule wananchi wetu wata-*benefit* vipi? Italeta madhara gani? *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, kama ambavyo nimesema mwanzo, sheria hazipo kwa ajili ya kuwakandamiza wananchi na sheria hazitungwi kulinda kikundi fulani cha watu wachache. Sheria lazima ziwe siyo kongwe kwa wananchi, sheria hazipaswi kuwatesa wananchi na ndiyo maana wananchi wetu wakiumia, tupo hapa kuwasemea. Sasa tunapozungumza mambo haya, zinapotungwa sheria hizi ni vizuri tukaangalia *what are the consequences* badala ya kwamba tunapitisha tu na kuamua. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, mara nyingi nimekuwa mzoefu Mahakamani, hii *Law Revision Act* unakuta wakati mwingine sheria iliyopita *Attorney General,* Jaji na hata Mwanasheria wa mshitakiwa kwa mfano, wanataka kutumia sheria iliyopitwa na wakati, kumbe ilishabadilishwa, lakini haijajulikana.

Kwa hiyo, mambo kama haya ni vizuri tukayaangalia kwa pamoja ili tuwe na Bunge lenye nguvu ambalo linatimiza majukumu yake.

Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru sana. *(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Ahsante sana. Mheshimiwa Mwita Boniface Getere, atafuatiwa na Mheshimiwa Lathifah Chande, halafu Mheshimiwa Najma Murtaza Giga ajiandae.

MHE. BONIPHACE M. GETERE: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru. Kwenye sheria hizi zilizoletwa mbele yetu, nataka nianze maana yake shida ya hili Bunge letu kila tukizungumza linafikiri kwamba sheria hizi zimeletwa labda kumkinga Rais au kumfanyaje sijui. Katiba iko wazi tu Ibara ya 46(1) inasema wakati wowote Rais atakapokuwa bado ameshika madaraka yake kwa mujibu wa Katiba hii itakuwa ni marufuku kumshtaki au kuendesha mashtaka ya aina yoyote juu yake mahakamani kwa ajili ya kosa lolote la jinai.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwahiyo sheria ya Rais iko pale pale ilitungwa miaka hiyo iliyopita kwa kumlinda. Sheria tulizonazo humu leo ni za kawaida tu mbona hamuulizi hata kule Rais wa Korea Kaskazini aliwahi kusema kwamba ametunga sheria ya kunyoa mnyoo wa kwake peke yake, mbona dunia haiulizi hayo mambo, inauliza vitu vidogo vidogo ambavyo sisi tunatunga kwa marekebisho yetu hapa. Kwahiyo nataka niliweke sawa hivyo.

Mheshimiwa Naibu Spika, pia nataka niweke sawa namba 46A bila kujali masharti ya ibara 46 ya Katiba hii Bunge linaweza kupitisha Azimio la Kumwondoa Rais Madarakani endapo itatolewa hoja ya kumshtaki Rais na ikipitishwa kwa mujibu wa masharti haya na kama Rais pengine ameenda kinyume na masharti ni pamoja na kuanguka chini na kuumia kifundo cha mguu halafu akasema watu wamempiga, halafu akagharimu Serikali, huyo tunamwondoa madarakani kama alikuwa Rais. Kwa hiyo nadhani hivi vifungu viko wazi kwenye maneno kama haya.

Mheshimiwa Naibu Spika, nizungumze kama mfugaji,tumeleta kifungu cha kuondoa neno utaifishaji katika mamlaka ya wanyamapori, ni neno zuri, lakini ninavyoona ni neno tu limetumika kuondoa kwenye wanyamapori kwenda mahakamani. Hoja yangu hapa ambayo nataka kuiuliza ambayo Mwanasheria atakuja kuieleza hapa,kama kero

kubwa iliyokuwepo ilikuwa ni kushika mifugo na kuizuia porini haipati malisho wala maji na mwisho inakufa. Je, katika kifungu hiki tulichoondoa kwenda mahakamani, mifugo itakayokuwa imeshikwa porini, itaenda kutunzwa wapi, itatunzwa porini au itaenda kutunzwa mahakamani?

Mheshimiwa Naibu Spika, kwahiyo ndiyo hoja ambayo inatakiwa kujikita hapa kwamba sasa tutunge utaratibu tuiombe sasa Wizara ya Maliasili na Utalii watunge kanuni ambazo sasa mfugaji akishikwa porini, mifugo ile irudishwe kijijini, wapige picha waandike namba za ng'ombe, waandike na alama au mahakama kama inaona hivyo wapelekwe mahakamani, mahakama imkabidhi mwenye ng'ombe kesi iweze kuendeshwa. Kwasababu vinginevyo kwa gharama zilizowekwa,kwa faini zilizowekwa kwamba mtu ukishaingia porini, tumetoka kutaifisha, lakini mkikubaliana ulipe faini ya 500,000 au 5,000,000. Sasa 5,000,000 kwa hela ya Serikali ni ng'ombe 25 kwa bei ya laki mbili mbili. Kwahiyo kifungu chenyewe kama kilivyo kwa hiyo faini iliyowekwa ni kama vile kinataifisha.

Mheshimiwa Naibu Spika, ukimwambia mtu alipe 5,000,000 ana ng'ombe 20 ana ng'ombe 25, hawezi kulipa, inabidi mwende mahakamani na mahakama yenyewe aidha ikufunge au ikutaifishe au kwa vyote. Kwahiyo, nafikiri kwamba tumwombe Mwanasheria wa Serikali akae sawa tena kuangalia hizo faini zilizowekwa kutoka 500,000 mpaka 5,000,000, ni hela nyingi sana kwa mfugaji kwasababu ukiangalia bei ya ng'ombe ni 200,000. Kwahiyo mtu akikamatwa na ng'ombe 10 maana yake tayari ameshataifishwa. Kwahiyo nafikiri kwamba hilo nalo tuliangalie na tuone ni namna gani ya kulirekebisha. Niiombe Serikali na nimshukuru Mheshimiwa Rais na Idara zote zilizohusika kwenye kifungu hicho, lakini sasa tuangalie marekebisho yake kama yanaweza kuwafaidisha watu kwenye maeneo ya wafugaji.

Mheshimiwa Naibu Spika, nimwombe Mheshimiwa Rais kuna maeneo yaliyopakana na mto, kuna mito ambayo imepakana na hifadhi, kwa mfano katika Mto Rubana sisi

tuna vijiji 11 vimepakana na hifadhi. Sasa utaratibu uliopo pale Mto Rubana ni kwamba mpaka kutoka mtoni kwenda kwa wanakijiji ni mita 500. Kwa sheria za mita 500 maana yake ni kwamba hawaruhusiwi hata kwenda ziwani kule ndani, kwahiyo tuone kwamba mipaka yote ambayo imepakana na mito ambayo ni mahitaji ya wananchi tuweke mita 500 kutoka eneo la mto kwenda hifadhi ili wananchi wanapokwenda kunywesha ng'ombe, wapate nafasi ya kuirudisha.

Mheshimiwa Naibu Spika, hilo tumelizungumza kwenye Kamati ya Maliasili na Utalii, tumeshalipangia mipango mingi lakini sasa tunaenda kumaliza Bunge na halijaja na walisema limepelekwa kwenye mamlaka ya Rais. Kwahiyo tumwombe Mheshimiwa Rais aliangalie hili ili kuokoa vijiji 11 vinavyoteseka na kukamatwa mifugo nikienda kunyweshwa maji na watu kukamatwa wakienda kuchota maji na kuwinda. Naomba hiliiliwananchi waweze kurekebisha mifugo yao iweze kurudi kwenye hali yake ya kawaida.

Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru sana.*(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Ahsante sana. Mheshimiwa Lathifah Chande atachangia kwa dakika tano, atafatiwa na Mheshimiwa Najma Giga, ambaye naye atachangia kwa dakika tano na Mheshimiwa Ally Saleh ajiandae.

MHE. LATHIFAH H. CHANDE: Mheshimiwa Naibu Spika, ahsante kwa nafasi hii ya kuweza kuchangia. Muswada huu wa Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na.3) umeletwa kwa hati ya dharura wakati sisi kama Taifa hatuna udharura wowote wa kupitisha sheria hizi, sheria ambazo zinaenda kwa namna moja au nyingine kuathiri misingi ya kikatiba.

Mheshimiwa Naibu Spika, itambulike kwamba Wabunge sisi tulikula kiapo cha kuilinda na kuitetea Katiba yetu ya Nchi. Hivyo, tunavyoleta miswada ya sheria kwa hati ya dharura tunakuwa hatujitendei sisi wenyewe haki. Udharura huu umepelekea kutokuwa na muda wa kutosha

wa ushirikishwaji wa wadau wengi kuweza kuja kutoa maoni yao kikamilifu.

Mheshimiwa Naibu Spika, Muswada huu waMarekebisho ya Sheria unaenda kurekebisha sheria takriban 13. Katika sheria hizo sheria sita zinaenda kwanamna moja au nyingine kukiuka Katiba yetu ya nchi kama vile usawa mbele ya sheria, ibara ya 13 ya Katiba yetu. Pia zinaenda kukiuka ibara ya 4 kwenye suala la *separation of powers* (mgawanyo wa madaraka ya mihimili). Mfano mkubwa katika huu Muswada,kifungu cha 45 kinachoenda kufanya *amendment* ya *section* 5(1)na(2) ambacho kitaenda kusomeka kama ifuatavyo:

"They shall be upon the approval by the President establish by the Commission for the purpose of the service such number of Departments, Sections or Units as may be necessary for effective performance of the functions and rendering of support services to the National Assembly."

Mheshimiwa Naibu Spika, *subsection (2)* itakayoenda sasa kusomeka: *"The Commission by the approval of the President may whether circumstances require*:-

(a) Increase or reduce the number of the Departments, Sections and Unitsand

(b) Allocate functions to such Departments, Sections and Units of the service."

Mheshimiwa Naibu Spika, marekebisho haya yanaenda kumpa mamlaka Rais kuweza kuingilia shughuli za Bunge kwenye uundwaji yaani kwamba Rais atahitajika kutoa ruhusa kwenye uundwaji wa idara na vitengo vya Bunge, vile vile Rais mpaka kuwe kuna ruhusa ya Rais ndiyo kutakuwa kuna ongezeko au punguzo la vitengo na idara mbalimbali za hapa Bungeni.

Mheshimiwa Naibu Spika, haya marekebisho *in the first place* yanaenda ku-*contradict section* hii yenyewe, yaani

*the Principle Act section 4(*3) ya hii sheria inayosoma kwamba: *"Subject to article 87 and 88 of the Constitution, employee of the service in the performance of their functions shall not receive the directionsfrom any source external to the service."*

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa maana hiyo basi marekebisho haya kwa njia moja au nyingine yana *contradict* hii *Principle Act* yenyewe kwenye kifungu hiki. Kwasababu unaposema kwamba *employees* hawatakiwa kupata *directions* kutoka kwenye *service* ambayo iko *external*kwa kutegemea ruhusa au *approval ya President* tayari ni kwamba *employees* hawa wanaenda kutegemea *directive* kutoka *externalsource* ambao ni mhimili mwingine nje ya Bunge.

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Lathifah Chande kuna taarifa kutoka kwa Mheshimiwa Edwin Amandus Ngonyani.

MHE. ENG. EDWIN A. NGONYANI: Mheshimiwa Naibu Spika, nashukuru kupata fursa. Nataka tu nimsaidie Mheshimiwa mwenzangu Lathifah Chande kwamba masuala haya hayahusiani na kutoa *direction* au kudhibiti, kinachoangaliwa hapa ni bajeti na anayetafuta hela ni Serikali. Kwahiyo nadhani kinaangaliwa tu *checks and balances* katika kupanua bajeti au kupunguza bajeti au ku-*control* bajeti, haina uhusiano kabisa na maelekezo au marekebisho kwa watumishi wenyewe, tunaongelea muundo ambao una *implication* kwenye bajeti.

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Lathifah Chande unaipokea taarifa hiyo?

MHE. LATHIFAH H. CHANDE: Mheshimiwa Naibu Spika, siipokei hiyo taarifa kwasababu unapoongelea kuhusiana na *establishment* ya idara huwezi kuacha hawa *employees* ambao wanahusika kwenye hizi idara. Kwahiyo kwa namna moja au nyingine ni mwingiliano.

Mheshimiwa Naibu Spika, isitoshe pamoja na kwamba marekebisho haya yataenda kuathiri *the Principle Act* ya hiyo

section lakini pia vile vile yanaenda kuathiri misingi ya Katiba yetu *especially* ukiangalia suala zima la *supremacy of the Parliament* (ukuu wa *Parliament*) ukuu wa Bunge unaenda kuingiliwa kwa kutegemea ruhusa kutoka kwa Rais ili kuweza kufanya muundo na kufanya *establishment* ya hizi idara na vitengo vya Bunge.

Mheshimiwa Naibu Spika...

(Hapa kengele ililia kuashiria kwisha kwa muda wa Mzungumzaji)

NAIBU SPIKA: Muda umeisha Mheshimiwa ahsante

MHE. LATHIFAH H. CHANDE: Mheshimiwa Naibu Spika, hazijafika dakika tano,nilikuwa nahesabu hapa.

NAIBU SPIKA: Kengele mimi sina hapa mbele iko na Katibu pale Mheshimiwa.

Waheshimiwa Wabunge nilikuwa nimeshamtaja Mheshimiwa Najma Murtaza Giga, atafuatiwa na Mheshimiwa Ally Saleh na Mheshimiwa Mashimba Mashauri Ndaki ajiandae.

Wakati huo huo kwasababu muda wetu ni mfupi Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali kwenye mchango wa Mheshimiwa Msigwa kuhusu haya marekebisho ya *Laws Revision Act* na marekebisho ya Sheria yetu ile ya Bunge ni muhimu ukayatolea ufafanuzi, kwasababu Mwanasheria Mkuu kwa marekebisho haya siyo kwamba Mwanasheria Mkuu na *CPD* wanaenda kutengeneza sheria, ni sheria tulizozitengeneza sisi wanaenda kuziweka kwa pamoja ili watu wasianze kuzitafuta kila mahali. Kwahiyo ni muhimu kutolea ufafanuzi isije ikaonekana sasa nguvu ya Bunge kutengeneza sheria imehamia sehemu nyingine.

Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali, pamoja na mambo mengine yote utakayoyatolea ufafanuzi, lakini hayo mawili ni muhimu ikiwa ni pamoja na hilo la Tume ya

Utumishi ya Bunge na mamlaka yake, ni muhimu sana kutoa ufafanuzi kwenye hayo mambo mawili naona kama yanaleta changamoto kidogo hapa. Kwahiyo katika mambo utakayochagua kuyajibia, hayo yawe ni sehemu.

Mheshimiwa Najma Murtaza Giga atafuatiwa na Mheshimiwa Ally Saleh na Mheshimiwa Mashimba Mashauri Ndaki ajiandae.

MHE. NAJMA MURTAZA GIGA: Mheshimiwa Naibu Spika, ahsante sana kwa kunipatia fursa hii ya kuchangia katika muswada huu ambao Kamati yetu tayari imeshachambua na tukaweka sawa mbele ya Bunge.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwanza kabisa naomba niwakumbushe Waheshimiwa Wabunge kwamba jukumu kubwa la sisi Wabunge ni kutunga sheria ikiwemo na kufanya marekebisho mbalimbali ambayo yanaletwa na wenzetu kutoka Serikalini. Kwahiyo tuache uvivu kwenye hilo hata kama tutaletewa mara 10 kwa mujibu wa uhitaji wa wakati tulionao, basi tuende kufanya kazi hiyo hata kama ikiwa ni hati ya dharura na hati ya dharura tunajua wote Waheshimiwa Wabunge maana yake ni *under certificate of urgency,* jambo ambalo linataka lifanyike kwa haraka. Kwahiyo ikiwa litafanywa kwa siku mbili, tatu basi ni dharura na wenzetu wameona hivyo.

Mheshimiwa Naibu Spika, la pili, Waheshimiwa Wabunge tuelewe kwamba kila nchi ina utaratibu wake wa utekelezwaji wa Katiba. Kila nchi kuna utaratibu imejiwekea kwamba itekeleze vipi Katiba bila kufanya upotoshaji wa aina yoyote. Kwahiyo na hilo nalo naomba niwakumbushe Waheshimiwa Wabunge.

Mheshimiwa Naibu Spika, nitaelezea vifungu vitatu katika Muswada huu wa Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na.3) ya mwaka 2020, nikianza na hii Sheria ya Utekelezaji wa Haki na Wajibu wa Msingi,Sura ya 3, kifungu cha 4 ambayo inafanyiwa marekebisho kuhusu shauri lolote la kikatiba ambalo linahusu ibara kuanzia ya 12 hadi ya 29, kwamba

mlalamikaji anapokwenda kupeleka malalamiko yake au shauri anatakiwa airidhishe mahakama kwamba kifungu hicho cha Katiba kiwekimemuathiri yeye mwenyewe binafsi.

Mheshimiwa Naibu Spika,hii haiwezi kuvunja utaratibu wowote ulioko katika Katiba wala kukiuka kwa namna yoyote Katiba yetu ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania isipokuwa inaweka utaratibu bora, isitokee mtu yeyote akaenda kupeleka malalamiko wakati yeye haijamuathiri chochote. Pia hakizuii hata *public interest,*kwasababu bado shauri linalohusu *public interest* liko katika utaratibu wake kama ambavyo umewekwa. Hii inataka tu mtu yeyote asitoke akaenda kufungua mashauri hovyo hovyo bila yayeye kuwa ameathirika. Kwahiyo, hicho kifungu nasema kwamba kiwekwe ili tuwe na utaratibu bora wa kuweza kutekeleza sheria zetu.

Mheshimiwa Naibu Spika, pia kuna Sheria ya Maboresho kuhusu Ajali Mbaya na Masharti Mengineyo, Sura 310, ambayo inataka kwamba sasa marekebisho yawe mashauri au maombi yoyote yanayowahusu Viongozi Wakuu wa Nchi yetu yaani Mheshimiwa Rais, Mheshimiwa Makamu wa Rais, Mheshimiwa Waziri Mkuu, Mheshimiwa Spika na Naibu Spika lakini pia na Jaji Mkuu, viongozi wa mihimili hawa, basi mashtaka hayo yaelekezwe kwa Mwanasheria Mkuu. Kwanza ni wajibu wake na ni kazi yake Mwanasheria Mkuu, hata taasisi nyingine za Serikali mashtaka yote yanakwenda dhidi ya Mwanasheria Mkuu.

Mheshimiwa Naibu Spika, pia tunalinda hadhi na heshima ya viongozi hawa ambao wana majukumu makubwa katika kutekeleza kazi ambazo tumewapa sisi wananchi katika Taifa hili. Haiwezekani na wala si heshima kwamba, kiongozi mkubwa wa Taifa hili akiwemo Mheshimiwa Rais na viongozi wake wa mihimili kwenda kushtakiwa kila mtu anapoona anajisikia kushtaki au anapoona kwamba Rais anatakiwa kushtakiwa. Kwahiyo *still* Rais atakuwa na uwezo wa kushtakiwa lakini kwa utaratibu ambao tunautumia sisi katika nchi yetu kupitia Mwanasheria Mkuu.

Mheshimiwa Naibu Spika, jambo lingine ambalo ni Sheria ya Shule ya Sheria hii ya Tanzania, Sura 425; dhamira ni hiyo hiyo kwamba kunahitajika sasa hivi kufanyiwa marekebisho ili kuipa fursa Shule ya Sheria Tanzania iweze kuchukua wanafunzi wengi wanaotoka kwenye *colleges* na kwenye vyuo vingine wapate fursa hiyo ili wale wenye vigezo wawe *exempted* kwa maana wawe wametengwa na hii sheria isiwahusu wanapokuwa na vigezo vile ambavyo tayari kwa mfano, wanauzoefu, tutoe mfano labda mtu ameweza kusoma amekwenda *internship* Ofisi ya Mkurugenzi wa Mashtaka, amekwenda Ofisi ya Mwanasheria Mkuu ama sekta yoyote ya mahakama nyingine na amekuwa na vigezo vya kuweza kufanyakazi, basi kwa vile tumeona kwamba ni hitaji na wenzetu wameshaona ni hitaji kwa wakati huu ili tupunguze mzigo kwenye Shule ya Sheria ya Tanzania basi wale wanafunzi ambao wanatoka *freshfrom school* waende wakaendelee pale kwenye Shule ya Sheria lakini wale ambao wamekuwa wameonekana kwamba sasa wanafaa kufanyakazi na kuwa *exempted* kutoka *Law School of* Tanzania waendelee na hizo kazi ili tuweze kufanya mambo yetu kwa urahisi zaidi.

Mheshimiwa Naibu Spika, naunga mkono kabisa Muswada huu kwa maslahi ya Watanzania, bila kuathiri masharti ya Katiba na naomba Watanzania waelewe hivyo, hakuna upotoshaji wa Katiba katika Bunge letu. Ahsante sana.*(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Ahsante sana. Mheshimiwa Ally Saleh atachangia kwa dakika 10, atafuatiwa na Mheshimiwa Mashimba Mashauri Ndaki atakayechangia kwa dakika saba na Mheshimiwa Zainab Athman Katimba ajiandae.

MHE. ALLY SALEH ALLY: Mheshimiwa Naibu Spika, ahsante sana kwa kunipa fursa hii ya kuchangia. Iko siku tulipitisha sheria juu ya uhujumu uchumi nikasema *it's a darkest day in my life in a Bunge* na hii *again it's even darker* imeongezeka kuwa *very dark day* kwaajili ya mtazamo mzima na maslahi yote ya nchi kwamba tunakwenda kutunga sheria ambazo kwa kiasi kikubwa zinapoka nguvu za mhimili huu,

lakini pia zinapoka mamlaka hata ya wananchi wenyewe ambao wananchi ndiyo wenye nchi hii.

Mheshimiwa Naibu Spika, nchi hii ni ya wananchi na siyo ya Serikali wala siyo Chama Tawala. Msemaji aliyepita tu hapa amesema kitu kimeniumiza sana moyoni, anasema sheria hii inatungwa ili mtu asiende ovyo ovyo tu kufungua kesi mahakamani, yarabi stara, yeye ni mwananchi wa nchi hii, wewe mwanasiasa unasema kwamba anakwenda kufungua mashtaka ovyo ovyo. Utasemaje mwananchi anakwenda kufungua mashtaka ovyo ovyo wakati yeye ndiyo mwenye nchi, nchi yake mwenyewe anatakiwa apewe uhuru wa kila aina alindwe kila namna ili atoke aende akaeleze kile ambacho kinamkera.

Mheshimiwa Naibu Spika, nchi za wenzetu kwa kuruhusu wananchi wao,hao ovyo ovyo anaowaita yeye ili waseme wanayoyataka ndiyo maana mahakama zimekuwa *tested* huwezi ku-*test* mahakama ikiwa unafunga milango ya watu kuingia mahakamani, mnyonge ana haki ya kuingia mahakamani, tajiri ana haki ya kuingia mahakamani na kila namna.

Sasa kama tunatunga sheria hii, tunasema kwamba lazima aonyeshe mwanzo kwamba imemdhuru nini yeye, *that is notproper*, muhimu aonyeshe *locus,* akishaonyesha *locus* hana haja kusema yeye ameguswa vipi, ndiyo maana mahakama ipo. Mahakama inatamwambia unayo *locus,* yaani unaweza kuingia Mahakamani, atasema ndiyo; akishafika pale Mahakama itaamua itasema kwamba wewe *locus* yako i-*prove* sasa.

Mheshimiwa Naibu Spika, lakini unamwambia kabla hata mahakama haijasema, kwa hivyo pia tunakwenda kuivunja nguvu mahakama yetu kiasi ambacho haya tumeyafanya katika sheria ya uhujumu uchumi. Tumetunga sheria tumesema hakuna *police bail* tumesema hakuna *bail* ya Mahakama, mpaka leo watu wanasota ndani na ndiyo nikasema *is here it another dark day*. Mahakama imefungwa mikono polisi imefungwa mikono mtu anatakaa miaka miwili

mitatu, minne hapewi dhamana haya njia ya kuomba dhamana *is very bad* kwa nchi hii na hapa tunaenda kuongeza kitu kingine.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hivyo nafikiri huko nje watu wanasema kwamba kesi mbili tatu zimetokea kama siku za karibu kuna kesi ya *Level Cartus* kuna kesi ya Abdul Shahib**,** kuna kesi ya Mheshimiwa Zitto Kabwe, tunakimbilia Bungeni baada kushindwa mahakamni *which I can to believe. (Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, naamini kwamba tunatumia Bunge ili kuzuia watu wasiweze kupata fursa ya kujitokeza na ku-*challenge* vitu katika nchi yao. *Only* nchi ambayo inaruhusu kusema watu wao kusema watu kwenda mahakamani ndiyo inakuwa *strongest* siyo vinginevyo *otherwise* tunabaki watu tunawatabaisha katika nchi yao wenyewe.(*Makofi*)

Mheshimiwa Naibu Spika, lakini la pili, la pili ni hili la kutunga sheria ambayo inasema muhimili huu ambao sisi Wabunge hatuonei wivu, kwamba idara zake zinakwenda kuundwa na mihimili mingine. Sisi tunatunga sheria hiyo sisi *shame* hatuonei wivu taasisi yetu tunatunga sisi wenyewe nasema mtu mwingine pamoja na kwamba ni Rais, lakini kwa maana ya mhimili ni taasisi nyingine tunasema taasisi ile iende ikatupangie sisi kamon! *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, huo muhimili mwingine unakwenda kutupangia ukipanga vitu vyake sisi tunashirikishwa huko? Ikisema leo inaamua kuwa na wizara sita, wizara saba *we just full suit*. Hatufanyi lolote lile zaidi ya kwamba tunasema Rais amerekebisha pamoja na mamlaka yake basi. Sasa kwa nini hata mamlaka haya ya serikali iyachukue iyapeleke kwa mamlaka nyingine? Nobe! Nobe! Kizanzibar tunasema Nobe maana yake hata hii kitu cha kupanga wewe unataka idara yako iwe vipi ili u-*faction well* uende ukaombe ruhusa kwa muhimili mwingine imetokea wapi dunia hii jamani? *This is* udhaifu na ambao sisi kama Bunge hatungepeswa kuukubali. (*Makofi*)

Mheshimiwa Naibu Spika, na tatu, la tatu ni kuhusu *State Advocates* ambao sheria inayorekebisha kuwapa kuwasajili mawakili wa Serikali hii ni sheria ambayo tuliizungumza sana katika kamati na tukasema si sheria nzuri kwasababu inakwenda kutengenezewa kanuni ambazo pengine zisiwe *stronger* kama ambavyo kungekuwa na sheria humu ndani ya ku-*remix* na kuongoza namna ambavyo hawa mawakili wataweza kupewa nafasi. *Argument* kubwa tukaambiwa hawa ni wale ambao tayari walishafanya kazi miaka sita walishakuwa na uzoefu lakini kwa jinsi ambavyo tunajua ndani ya mfumo wa Serikali pengine mtu ambaye amefanya kazi miezi 6 miaka sita ndani ya Serikali pengine ni *equivalent* ya miaka mitatu angekuwa *private advocate.*

Mheshimiwa Naibu Spika, *Private advocate is much tasted than huyu mtu ambaye anakuwa advocate wa* Serikali kwasababu mara nyingi wapo wengi kazi ni kidogo wanagawana gawana leo aendee huyu aende huyu hawana nafasi ya kutosha ya ku- *practice* ilikuwa pengine izidishwe miaka au pengine kuwe na taratibu za kutosha kwasababu tunaogopa watu wasije wakaweka mjomba na shangazi wakapelekana kule mtoto wa fulani *just* njoo kazini huku baada ya muda utakuwa *State Advocate* baadaye ukitaacha utakuwa kitu gani. Huku kwa mahakimu unaweza ukasema *is ok* hawana nafasi yakufanya vitu lakini kwa *State Advocate* ambaye anaepuka *by examination* tunaenda kutengeneza mijoka *State Advocates* ambayo pengine hawatakuwa wameshiba vya kutosha sheria kwasababu wengi wao naamini kwamba *practice* ni haba kwasababu ya hali inavyokwenda.

Mheshimiwa Naibu Spika, tunakwenda kutengeneza ma-*advocate* vikalagosi Mheshimiwa Salome ananikumbusha jambo ambalo nilikuwa nalisema kwenye kamati. Ahsante sana. *(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Ahsante sana Mheshimiwa Ally Salleh nilikuwa nimeshamtaja Mheshimiwa Mashimba Mashauri Ndaki ambaye atachangia kwa dakika ambaye atacahngia

kwa dakika saba, atafuatiwa na Mheshmiwa Zainabu Katimba kumi Mheshimiwa Salome Makamba ajiandae.

MHE. MASHIMBA M. NDAKI: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushuru sana kunipa nafasi nichangie kwa muda huu kuhusiana na Muswada huu uliopo mbele yetu.

Mheshimiwa Naibu Spika, bila kupoteza muda niende moja kwa moja kwenye Muswada wenyewe. Muswada huu kwenye Ibara ya 51 unakubali kuondoa neno *livestock* ili kuruhusu kwamba mifugo isitaifishwe na Mkurugenzi wa wanyama pori. Lakini nilikuwa naomba pengine kwenye sheria ya *wildlife* kifungu cha 111(a) na penyewe neno *livestock* lipo nilikuwa napendekeza pia liondolewe madam limeondolewa huku kwenye kifungu cha 116(3)(a) basi hapa kwenye kifungu cha 111(a) hilo neno pia nalo liondolewe.

Mheshimiwa Naibu Spika, Lakini baada ya hapa nilikuwa nataka kuongezea kidogo kwa Muswada huu sheria tunayotaka kuitunga inaruhusu mahakama bado kutaifisha mifugo. Kwanini tunataifisha mifugo, kwasababu mifugo ni mifugo, haikuingia kwenye pori au kwa wanyapori yenyewe na tunafahamu mifugo akili yake haiwezi kuingia yenyewe lazima kuna aliyesababisha ikaingia sasa tunaporuhusu mahakama itaifishe mifugo nashindwa kuelewa kwa sababu ni kama kuipa adhabu mifugo yenyewe. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, kwanini tusitoze faini kwa mtu aliyesabisha hiyo mifugo ikaingia huko ndani kwasababu tukisema tunataifisha mifugo nashukuru kwamba Mkurugenzi haruhusiwi kuitaifisha. Lakini huyu akikataa huyu mfugaji au mwenyewe mifugo akikataa faini kwa Mkurugenzi basi kesi inaenda mahakamani na mahakama inaamlishwa na sheria...

MHE. BONIPHACE M. GETERE: Mheshimiwa Naibu Spika, taarifa.

MHE. MASHIMBA M. NDAKI: ...kwamba itaifishe hiyo mifugo...

MHE. BONIPHACE M. GETERE: Mheshimiwa Naibu Spika, taarifa.

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Ndaki kuna taarifa!

MHE. MASHIMBA M. NDAKI: Na wala haijapewa nafasi kwamba inaweza ikataifisha au isitaifishe.

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Ndaki kuna taarifa kutoka kwa mheshimiwa Getere.

T A A R I F A

MHE. BONIPHACE M. GETERE: Mheshimiwa Naibu Spika, nilitaka nimsaidie Mheshimiwa Ndaki kwamba gari linapofanya ajali linakwenda mahakamani gari haitaifishwi. Sasa kwanini ng'ombe akienda mahakamani anaye ataifishwe?

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Mashauri Ndaki.

MHE. MASHIMBA M. NDAKI: Mheshimiwa Naibu Spika, naikubali, naikubali hiyo taarifa kwa sababu huyu mnyama huyu mfugo mbuzi, kondoo, ng'ombe ameenda kule kwasababu yupo mwenye nao. Sasa tukimpeleka mahakamani huyu mtu tunaenda kutaifisha mifugo. Yaani sioni hata dhana yenyewe vizuri kwasababu aliyetenda kosa siyo hiyo mifugo yupo mtu kwa nini asilipishwe faini? Huyu mtu aliyesababisha mifugo akaende kule? Kwa hiyo, kwa kweli nipo kinyume na dhana zima ya kutaifisha hawa mifugo. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, kipengere kingine ambacho nilikua naona niende haraka haraka kifungu cha 35 kilichoongezewa 65(a) sheria hii inasema *an employee of judicially shall not be liable in an action or suit in respect of anything done or omitted to be done in good faith in the performance of judicial function.* Na kipengere chenyewe kinasema *protection judicially employee,* sasa hapa inatoa nafasi mtu yoyote aliyeajiriwa na mahakama akalindwa na

hiki kifungu nilikuwa nafikiri kirekebishwe kidogo kwasababu hata mhudumu maana yake atalindwa na hiki kifungu. Kwa hiyo, nilikuwa nafikiri kirekebishwe hapa iwe ni *Judicial Officer* badala ya *employee* ili kwamba ziweze kutenganisha. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, nimalizie kwenye kifungu hiki cha 7(4), Kifungu hiki hata Msemaji wa Kambi Rasmi ya Upinzani amezunguza. Lakini nafikiri wanashindwa kulewa tu kwasababu naona kimekaa vizuri, kwasababu gani? Kifungu hiki kinaweka utaratibu mpya wa namna ya kuwashtaki hawa watu, sio kwamba inazuliwa sasa hawa watu hawatazuiliwa watashtakiwa. Lakini kupitia kwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali sasa hapa tunachotaka kukipeleka kwa wananchi wanaotusikiliza ni kwamba sasa Bunge hili linatunga sheria yakuzuia hawa watu asishtakiwe Rais asishtakiwe Makamu wa Rais, Waziri Mkuu, au Spika au wewe Naibu Spika hapana hii sheria inaweka tu utaratibu wa namna ambavyo hawa viongozi watashtakiwa na ni utaratibu mzuri wa kiheshima.

Mheshimiwa Naibu Spika, kiongozi tu huwezi tu kumsuka suka tu kwa namna ambayo kila mtu anaweza kufanya hapana lazima tuwe na utaratibu, maana huyu kiongozi ametumikia watu na anaheshimika kwa watu. Na hii ni mila yetu ya kiafrika kuwaheshimu viongozi wetu sasa tunapotaka kuiambia jamii kwamba hawa watu hawatashtakiwa tunataka kupotosha ziadi hii ni namna ya hawa watu watakavyo shitakiwa lakini sio kama hawatashtakiwa. *(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Muda umekwisha!

MHE. MASHIMBA M. NDAKI: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushushuru ahsante naunga mkono hoja. *(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Haya ashante sana Mheshimiwa Zainabu Athuman Katimba atachangia kwa dakika 10 atafuatiwa na Mheshimiwa Salome Wycliffe Makamba dakika tano Mheshimiwa Godluck Mlinga ajiandae.

MHE. ZAINAB A. KATIMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, nashukuru kwa kunipa nafasi na niweze kuchangia Muswada huu wa Marekebisho ya Sheria Mbalimbali. Ibara ya 7 ya Muswada wa sheria hii unaenda kufanya marekebisho ya Kifungu cha 4 katika sheria ya utekelezaji wa haki na wajibu wa msingi yaani *The Basic Rights and Duties Enforcement Act.* Na marekebisho hayao katika Kifungu cha 4 yanaenda kutoa ufafanuzi wa ziada wa kuhusiana na haki ya kushtaki na kwamba yule anayeleta mashtaka au anaenda mahakami kushtaki kuhusiana na masuala au masharti yaliyolekwa katika sheria hii ya utekelezaji wa haki na wajibu wa msingi ni lazima mwenyewe awe ana haki na sifa ya kushtaki na awe ni muathirika moja kwa moja wa moja wa mashtaka hayo husika.

Katika sheria jinsi zinavyotungwa na namna gani taratibu za sheria kuna utaratibu ambao unawekwa kwanza kikatiba kisheria na kwa taratibu mbalimbali na hivyo sasa msingi wa kushtaki upo kitatiba upo kisheria lakini pia upo kwa mujibu wa misingi iliyowekwa au taratibu zilizowekwa za uendeshaji wa mashauri mbalimbali.

Mheshimiwa Naibu Spika, hivyo sasa marekebishao haya ni muafaka kwasababu tuchukulie kwa mfano kwenye kesi za jinai mamlaka ya kushtaki yapo kwa Mkurugenzi wa Mashtaka yaani *DDP* na mamlaka haya yameanishwa katika Katiba katika Ibara ya 56(b), lakini pia yapo katika *National Prosecution Service Act*.

Mheshimiwa Lakini pia kwenye kesi za madai tunaona kwamba sheria ya ushaidi ina yenyewe imeweka msingi ya mshtaki kuwa muathirika washtaka husika ukiangalia kwenye vifungu mbalimbali ya vya sheria ya ushahidi lakini ikiwemo kifungu cha 110.

Mheshimiwa Naibu Spika, hivyo marekebisho haya ni muafaka maana yanaenda kusititiza kuwa mshtaki katika kesi zinazohusiana na masuala ya *Basic Right and Duties* ni lazima awe ni muathirika katika shtaka husika. Lazima awe ana kitu tunaita *locus standi* lazima awe ana sifa na haki huwezi

kwenda mahakamani kwenye shtaka wakati hauna sifa wala hauna haki ambazo zimeweka kwa mujibu wa taratibu kupeleka au kuleta mshtaka mahakamani.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo marekebisho haya ni muafaka kwasababu yanafuatana na misingi ya kidunia ya kisheria. Maana kuna *principle* moja inasema hii *he who alleges must prove* sasa wewe labda nikitumia lugha ambayo watanzania wote wanaweza kuelewa wanasema pilipili ya shamba inakuwashia nini? Wewe unapeka kesi ambayo wewe haikuhusu mahakamani na ndio maana marekebisho haya yanataka unapopeleka shtaka mahakamani uwe ni muarithika wa shtaka husika na usiwe ni mtu tuseme kama mpambe. Kwa hiyo, marekebisho haya ni muafaka na yanaendana na taratibu za kisheria.

Mheshimiwa Naibu Spika, Ibara ya 33 ya Muswada huu inaenda kufanya marekebisho ya Kifungu cha 84 cha sheria tafsiri ya sheria yaani "*The Interpretation of Laws Act*" Na katika utunzi wa sheria au tuseme sheria Tanzania taratibu za sheria lugha inatyotumika kwa Tanzania ni kiswahili na kingereza, Kiswahili au kingereza na kifungu hiki kinafanyiwa marekebisho ili kuwE kuna kifungu ambacho kitampa mamlaka Mwanasheria wa Serikali *(AG)* kutafsiri sheria kutoka lugha moja yaani lugha ile ambayo ilitungiwa sheria hapa Bungeni kwenda lugha nyingine yaani kama tumetunga Bungeni sheria kwa kingereza kwa hiyo, Mwanasheria wa Serikali amepewa mamlaka ya kufanya tafsiri sasa sheria ile ambayo tunapitisha hapa Bungeni kwenda kwenye lugha ya kishwahili.

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa hili ni jambo la msingi sana kwasababu linakwenda kuunga mkono msingi wa kwanza uliasisiwa na Baba wa Taifa lakini unaelendelea kusimamiwa na Mheshimiwa Rais Dkt. Magufuli wa kuwaunganisha watanzania kwa kutumia lugha Kiswahili. Na marekebisho haya pia yatasaidia kwa wale ambao hawatakuwa na ulewa mzuri wa lugha ya kingereza na sisi tunafahamu sheria nyingi hapa Bungeni tunazitunga kwa lugha kingereza.

Mheshimiwa Naibu Spika, pamoja na kuafiki marekebisho haya nina ushauri wa ziada nadhani katika siku zinazofuata katika msingi ule ule wa kuunganisha watanzania kwa kutumia lugha ya kiswahili na kwa msingi ule ule wa kukuza na kuendeleza lugha yetu ya Taifa ya Kiswahili ifike basi hata hapa Bungeni tuone haja ya kutunga sheria kwa kutumia lugha yetu Taifa, lugha yetu ya kiswahili.

Mheshimiwa Naibu Spika, kuna marekebisho mengine ambayo kwenye Muswada huu ambayo yanaenda kurekebisha kifungu cha 2 cha sheria cha shule ya sheria yaani *The Law School of Tanzania Act* na merekebisho haya yameongeza kifungu kidogo cha pili ambacho kinatoa uwezekano kwasababu masharti ya msingi ya kifungu hiki cha 2 ni kwamba wale wote wanaotaka kufanya shughuli za uwakili ni lazima wapitie shule ya sheria ndivyo wawe wana sifa mojawapo ambayo itawawezesha baada ya kuteuliwa na *CJA* yaani Jaji Mkuu kuweza kuufanya ku-*practice* Sheria.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo, kifungu hiki kidogo kinachoanzishwa hapa kinawaondolea baadhi ya Maafisa wa Sheria, Maafisa wa Mahakama na Wanasheria wenye sifa wasiende *Law School,* inawaondolea hili sharti. Kwa hiyo, wao wanaweza wakiomba, kutokana na mujibu wa Muswada, imeandikwa Waziri. Nafahamu kuna Jedwali la Marekebisho ya Serikali ambalo limetoa badala ya Waziri, wataomba kwa Jaji Mkuu yeye mwenyewe ili waweze kuendelea kufanya shughuli za Uwakili pasipo kuwa wameenda *Law School*.

Mheshimiwa Naibu Spika, nadhani sharti hili au kifungu hiki hakina shida, kwa sababu msingi wa Shule ya Sheria au mafunzo ya Shule ya Sheria ni kumpa yule *graduate* wa Sheria *(L.L.B Holder)* aweze kupata *practical knowledge.* Sasa hawa Maafisa wa Sheria, Maafisa wa Mahakama au Mwanasheria mwingine yeyote mwenye sifa, atakapojiridhisha *CJ* au Jaji Mkuu kwamba ana hizo sifa, *(practical knowledge)* basi anaweza akamwapisha, akamruhusu na kumwondolea hiki kigezo cha kurudi tena Shule ya Sheria kusoma *Law School*.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo, nadhani hiki kifungu kiko sawa na naipongeza sana Serikali kwa kukubali mapendekezo ya Kamati kwamba badala ya mamlaka haya ya kuondoa sharti hili la Kifungu cha 2 cha Sheria hii *(Law school of Tanzania Act),* mamlaka yale yawe kwa *CJ* badala ya kuwa kwa Waziri wa Katiba na Sheria.

Mheshimiwa Naibu Spika, baada ya kuchangia machache hayo, nawapongeza sana Serikali kwa kuleta marekebisho haya, ni muafaka.

Mheshimiwa Spika, ahsante. *(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Ahsante sana Waheshimiwa Wabunge, nilikuwa nimeshamtaja Mheshimiwa Salome Wycliffe Makamba, atachangia kwa dakika tano, atafuatiwa na Mheshimiwa Goodluck Mlinga, dakika tano na Mheshimiwa Ridhiwani Kikwete ajiandae.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru. Naomba nianze utangulizi wa hotuba yangu kwa kusema kwamba katika Bunge letu hili la Kumi na Moja ndilo Bunge ambalo linaongoza kwa kuleta marekebisho madogo mengi yanayoihusu tasnia ya sheria kuliko Mabunge mengine na kuliko tasnia nyingine zozote.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa mantiki hiyo, napata mawazo kwamba yawezekana Wanasheria ndani ya nchi hii wameongoza kwa kuipa changamoto kubwa Serikali kwa kiasi ambacho sheria nyingi za kuwabana Wanasheria au kuongeza Wanasheria wa haraka haraka ambao huenda hawakidhi vigezo zinaletwa katika Bunge hili Tukufu ili kuweza kuhakikisha kwamba Serikali inajinasua kwenye mtego wa Wanasheria makini ambao wanaisimamia Serikali kwa weledi, uaminifu na kufuata taratibu za nchi. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, niseme wazo la kuipa mamlaka Wizara kumpatia Mwanasheria Uwakili bila kupita kwenye Shule ya Sheria, wazo hili la Serikali ni moja kati ya mawazo mengi ambayo yanaweza kusababisha tukakosa

Wanasheria makini. Naisisitiza Serikali, kama lengo walilolileta kwenye Kamati ni kuwasaidia Mahakimu ambao hawakuwepo na hakuweza kupita kwenye Shule ya Sheria au Majaji waweze kuwa Mawakili watakapostaafu, kama lengo lao ni hilo, basi viwekwe vigezo maalum. Hili ni suala la *profession,* kwa hiyo apewe mamlaka haya *Chief Justice* na siyo Waziri ambaye anabadilika mara kwa mara. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, nikisisitiza hilo, haijawahi kutokea, kwa sababu Daktari anafanya operesheni vizuri, basi anapewa udaktari bingwa na Waziri na badala ya kupita kwenye mfumo sahihi wa kitaaluma ambao unampa nafasi ile ya kuwa Daktari Bingwa. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, nina wivu na taaluma hii na ninataka mamlaka haya yatoke kwa Waziri yaende kwa *Chief Justice.* Wivu huo huo ninauendeleza katika Bunge letu Tukufu. Bunge hili ni nyumba ya Watanzania. Mkuu wa Idara ya Sheria wa Bunge ndiye anayewasaidia Wabunge kutunga Sheria na kuleta mabadiliko kwa ajili ya kuikosoa Serikali, kuleta mabadiliko kwa ajili ya kuirekebisha Serikali. Haiwezekani Mkuu wa Idara ya Bunge ateuliwe au apendekezwe na Rais. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, Rais ni Mkuu wa Mhimili wa Serikali. Mhimili wa Bunge lazima uwe Mhimili unaojitegemea. Mkuu wa Idara, Makamishna wanaosimamia masilahi ya Wabunge na wafanyakazi ni lazima watokane na Wabunge wenyewe. Kupeleka mamlaka haya kwa Rais kama mabadiliko ya Sheria yanavyosema, ni kutaka kulipa Bunge ubutu na kuonyesha kwamba Serikali au Mkuu wa Mhimili wa Serikali anaweza kusimamia Bunge. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, katika hali ya kawaida, iliwahi kutokea tukio hapa, ndani ya Bunge letu, Mheshimiwa aliyekuwa *Chief Whip* wa Kambi Rasmi ya Upinzani, Mheshimiwa Tundu Lissu alipigwa risasi kipindi cha Bunge. Watumishi wa Idara wanaohusika na mambo ya afya wa Bunge walishughulika na jambo hilo. Mpaka leo tuna i-*task*

Serikali, hawajulikani watu waliompiga risasi Mheshimiwa Tundu Lissu....

MHE. EMANUEL A. MWAKASAKA: Mheshimiwa Naibu Spika, taarifa.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, upelelezi unaendelea ambao haujawahi kwisha. Je, Wakuu wa Idara hawa wangekuwa ni sehemu ya Serikali hali ingekuwaje?

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Salome Makamba kuna taarifa kutoka kwa Mheshimiwa Emanuel Mwakasaka.

T A A R I F A

MHE. EMANUEL A. MWAKASAKA: Mheshimiwa Naibu Spika, nataka kumpa taarifa Mheshimiwa Salome kwamba anaongelea suala la Bunge hapa ndani. Mheshimiwa Tundu Lissu hakupigwa risasi hapa ndani ya Bunge. Kwa hiyo, siyo sahihi kuzungumzia katika hoja yake.

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Salome Makamba.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, Mheshimiwa Mwakasaka amenikumbusha. Mheshimiwa Tundu Lissu alikuwa anatumikia Bunge hili na akiwa ametoka katika *break* ya saa 7.00 akielekea nyumbani kwake, eneo ambalo wanakaa viongozi wengi wa Bunge, alipigwa risasi. Kwa sababu ya weledi wa watumishi wa Bunge, Wakuu wa Idara wa Bunge na kwa sababu ya *impartibility* waliyokuwa nayo, ndiyo maana uliona mchakato mzima ulivyokwenda.

Leo Wabunge tunataka Wakuu wa Idara wa Bunge, Makamishna wa Bunge waendelee kutokana na Wabunge wenyewe na wasitokane na Serikali kupitia *President*. Ninategemea kiti chako... *(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Salome, unayo hapo hiyo Sheria? Unayo? Ili kama huna nikupe nakala utusomee hicho

kifungu. Unayo hiyo Sheria hapo? Twende kwenye kile kifungu kinavyosema sasa. Hii Sheria unayo?

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, ndiyo.

NAIBU SPIKA: Eeh, nenda kwenye hicho kifungu kinachorekebishwa.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu cha 45, ndiyo nataka nisome...

NAIBU SPIKA: Kwa sababu hayo ya kwenye 45 ndiyo marekebisho. Kwa hiyo inabidi usome kile kilichopo na kinachorekebishwa ni kitu gani. Ndiyo maana nimekwambia nikuletee hii nakala ama unayo? Ile Sheria yenyewe unayo?

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, ninayo.

NAIBU SPIKA: Basi nenda kwenye hicho Kifungu cha 5 kinachorekebishwa halafu ndiyo uende kwenye 45 uyaunganishe yale, utuambie.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu cha 5 kinasema *the shall be established by the Commission for the purposes of the service such numbers of Department, section or units as maybe necessary for effective performance of the fraction and rendering of support services to the Nation Assembles...*

NAIBU SPIKA: Sasa chukua marekebisho yako ingiza kwenye hicho kifungu halafu utusomee. Sawa!

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, *of course.* Inasema kwenye Kifungu cha 5 maneno ambayo yanaongeza kwenye *Miscellaneous* ni maneno "*upon approval by the President*." Sasa nikisoma kwa pamoja baada ya neno "*shall"* anasema "*there shall,"* halafu unakuja kwenye marekebisho, "*upon, approval by the President be*

establish the Commission for the purposes of the service such numbers of Department, section or unit as maybe necessary for effective fraction and rendering support services to the Nation Assembly...

NAIBU SPIKA: Waheshimiwa Wabunge, Mheshimiwa Salome Makamba ametusomea kifungu namna ambavyo kitasomeka baada ya marekebisho. Baada ya yeye mwenyewe kusoma na kujisikiliza, kuna mahali hapo panaposema *Commissioners* watakuwa *approved by the President.* Maana hiki kifungu, soma *marginal note* inasemaje. "*Department of service",* haiongelei *establishment of the Commission*. Kwa hiyo, tueleze wewe mwenyewe baada ya kusoma kwa sauti na kujisikiliza.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, ni kwa vile tu tuko mbali, lakini ukiangalia *subsection two; subsection one* inaongelea *Department, unit* na hivyo vitu vingine unavyovisema wewe. *Subsection two* ya marekebisho kwenye hii *Miscellaneous* inaongelea *Commissioners. subsection two* ya marekebisho, ambayo inasema, ukisoma *forty five* ukurasa wa 19, inasema *in subsection two by adding immediately after the words "the Commission may the words upon*, *approval by the President. Which means, subsection two* ya *parent Act,* inasema, *sorry...*

NAIBU SPIKA: Soma vyote viwili baada ya marekebisho.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, *subsection two* inasema: *the Commission may,* sasa tunaenda kwenye marekebisho; "*The Commission may upon approval by the President where the circumstance require (a) increase or reduce..."*

NAIBU SPIKA: *Thank you very much.* Sasa wapi wanaposema *Commissioners* watakuwa *approved by the President*?

MHE. LATHIFAH H. CHANDE: Mheshimiwa Naibu Spika, naomba kutoa taarifa.

NAIBU SPIKA: Naomba ukae Mheshimiwa Lathifah. Mheshimiwa Salome.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, ukiendelea mbele, ukisoma *forty six* ya *amendment* inasema, "*the principle Act is amended in section seven by deleting subsection three,* ambapo *subsection three* ya *section five…*

(Hapa kengele ililia kuashiria kwisha kwa muda wa Mzungumzaji)

MHE. SALOME W. MAKAMBA: *Give me time for that. (Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, wewe unayo hapo, unaweza kunisaidia kusoma.

NAIBU SPIKA: Ngoja Mheshimiwa Salome Makamba utapewa dadika zako zilizokuwa zimebaki ili umalizie mchango wako.

Waheshimiwa Wabunge, tunaposoma haya marekebisho na sheria iliyopo lazima tutoe tafsiri iliyo sahihi hasa kwa wale ambao tafsiri ya sheria ndicho ambacho wamesomea. Ni muhimu sana. Tukipeleka huko nje nasi tunakuwa tayari tumeshajirekodi hapa, tunapeleka taarifa zisizo sahihi, jambo ambalo haliwi zuri kabisa. *(Makofi)*

Kwa hiyo, Mheshimiwa Salome Makamba malizia mchango wako kwa hiyo dakika iliyokuwa imebaki.

MHE. LATHIFAH H. CHANDE: Mheshimiwa Naibu Spika, taarifa.

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Lathifah, hebu soma kanuni zako. Unanipa mimi taarifa au unampa nani? Maana

aliyekuwa anazungumza ni mimi. Huwei kunipa mimi taarifa. Mheshimiwa Salome Makamba.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, kwa wivu huo ambao tunao kwenye Bunge letu Tukufu, hatuwezi; narudia, hatuwezi kusema kwamba tunasimamia Bunge letu, tunawasimamia wananchi na sisi Wabunge tunataka kufanya kazi tukiwa *effective* ikiwa *Commission* ya Bunge, Wakuu wa Idara, Watumishi wake watateuliwa na *President.* Labda ulitaka niiweke hivyo. Kwa hiyo, ninachotaka nisisitize…

NAIBU SPIKA: Hakuna mahali panaposema Rais atateua Mheshimiwa Salome, nawe umesoma hapo.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, "*approval of the President*."

NAIBU SPIKA: Hakuna mahali ambapo Rais anateua.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, imeandikwa "*approval.*"

NAIBU SPIKA: *Approval* haimaanishi kuteua.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, *well,* anaweza ku-*approve* au akashindwa ku-*approve.*

MHE. LATHIFAH H. CHANDE: Mheshimiwa Naibu Spika, naomba kutoa taarifa muhimu.

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Lathifah uwe msikivu. Umeshaambiwa nilichokisema, hukubaliani nacho samahi sana. Sawa eeh! Nadhani umeshanielewa. Mheshimiwa Salome malizia mchango wako.

MHE. LATHIFAH H. CHANDE: Mheshimiwa Naibu Spika, naomba kutoa taarifa kwa mchangiaji anayechangia sasa hivi.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, sawa, ngoja niache hiyo. Tutaenda kwenye *shedules of amendment*s.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwenye marekebisho ya Sheria, Serikali imeleta sheria ya kuweka kinga kwa Watumishi wa Mahakama, *it is the public knowledge* kuwa sasa hivi kinachoendelea kwenye Idara za Mahakama, mtu anaenda Mahakamani kila siku kesi inatajwa; watu wanaenda Mahakamani hawapewi dhamana, wakati wana haki ya dhamana. Sasa utawala huu wa Awamu ya Tano, msitunge sheria ambazo mkitoka madarakani zitawa-*favor* kwa sababu mwisho wa siku hamtakaa milele. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, Watumishi wa Idara ya Mahakama na kwa mtu yeyote kwenye nchi hii *immunity,* msingi wake upo kwenye Katiba. Hamwezi kuleta msingi wa kinga ya mtumishi kwenye sharia. Mnajidanganya wenyewe na haiwezi kukaa milele, kwa sababu mwisho wa siku nani anaipima nia njema ya mtumishi wa Mahakama ambaye kila mtuhumiwa akipelekwa Mahakamani jalada halijapatikana, upelelezi sijui haujakamilika, mara sijui huyu mtu hatakiwi kupewa dhamana kwa sababu ni tishio? Sababu tofauti tofauti, mtashitakiwa tu. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, sheria hii ni batili kwa sababu haina msingi wa kisheria. Kwa ridhaa yako, hatuwezi kutengeneza kinga kwa watu ambao kwa makusudi au siyo makusudi wanavunja sheria za nchi. Kwa kufanya hivyo...

(Hapa kengele ililia kuashiria kwisha kwa muda wa Mzungumzaji)

NAIBU SPIKA: Ahsante sana. Muda umeisha Mheshimiwa.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: ...haiwezi kusaidia kwa sababu sheria hizi zitapingwa Mahakamani na haziwezi kwenda mbele.

NAIBU SPIKA: Muda wako umekwisha.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Nakushukuru sana.

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Goodluck Asaph Mlinga, atafuatiwa na Mheshimiwa Ridhiwani Kikwete na Mheshimiwa Sabreena Sungura ajiandae.

MHE. GOODLUCK A. MLINGA: Mheshimiwa Naibu Spika, ahsante. Kwanza napenda kuwapa taarifa Wabunge wenzangu waliokuwa wametangulia kuongea sasa hivi, Mheshimiwa Salome ambaye anasema Serikali hii ya Awamu ya Tano ndiyo imefanya mabadiliko mengi madogo ya sharia; hiyo tafsiri yake kuwa Serikali ya Awamu ya Tano haina masihara katika kuleta maendeleo ya wananchi. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, Mheshimiwa Ally Saleh alisema kuwa tumefunga milango ya Mahakama. Yaani nchi ambazo zimeruhusu wananchi wake kwenda Mahakamani ndiyo ziko *strong.* Nawaambia, sisi ambao tunasafiri sana nje ya nchi, nataka nimwambie nchi mojawapo ambayo iko *very strong* na inatikisa dunia sasa hivi ni China. Haina utaratibu wa ovyo wa watu kwenda Mahakamani. *(Makofi)*

Mheshimiwa Lathifah Chande anasema, eti hati ya dharura inakiuka Katiba ya nchi. Sijui amesomea wapi sheria hii. Hati ya dharura haiharibu utaratibu wa Katiba.*(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Mlinga, kuna taarifa kutoka kwa Mheshimiwa Mchengerwa.

TAARIFA

MHE. MOHAMED O. MCHENGERWA: Mheshimiwa Naibu Spika, naomba nimpe taarifa msemaji kwamba msingi wa utungwaji wa Sheria kwa misingi ile ile ya hati dharura umeainishwa katika Ibara ya 80, Ibara ndogo ya 3 pamoja na Ibara ndogo ya 4 ya Kanuni za Kudumu za Bunge Sehemu ya Nane. Kwa hiyo, hakuna ukiukwaji wowote wa Katiba

wakati wa uwasilishwaji wa hati ya dharura ya Mheshimiwa Rais.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo, nimpe taarifa tu kwamba hakuna msingi wowote wa ukiukwaji wa Katiba kwa kuwa hati ya dharura inazingatiwa kwa misingi ile ile ya Kanuni ya 80 fasili ya (3) na ya (4).

NAIBU SPIKA: Ahsante sana. Mheshimiwa Goodluck Mlinga unaipokea taarifa hiyo?

MHE. GOODLUCK A. MLINGA: Mheshimiwa Naibu Spika, ahsante. Nimeipokea. Hawa ndio Wanasheria ambayo tunawahitaji katika Bunge letu hili Tukufu. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, napenda kuipongeza Serikali dhidi ya kuleta mabadiliko haya ya sheria na kwa ajili ya kuweka utaratibu mzuri wa kutoa mashitaka kwa ajili ya Viongozi wetu Wakuu wa Nchi wa mihilimi ya Serikali. Kumekuwa na upotoshaji mkubwa sana huko kwenye mitandao ya kijamii kuwa mabadiliko haya yanaendelea kumlinda Rais. Yaani wao wanapotosha wanataja Rais tu, lakini katika sheria hii umewekwa utaratibu kwa ajili ya Rais, Makamu wa Rais, Spika na Jaji Mkuu.

Mheshimiwa Naibu Spika, imesema siyo kwamba hawatashitakiwa, ila watashitakiwa kwa utaratibu huo. Kwa kuwa leo hii hatuwezi tukasema eti Rais aache Baraza la Mawaziri aende akasimame Mahakamani; Spika aache kulisimamia Bunge hapa aende Mahakamani; au Jaji Mkuu. Utaratibu huu hata katika vitabu vya dini umezungumzwa, viongozi wetu lazima waheshimike. Kwa mfano, katika Biblia Warumi 13 inasema: "Kila mtu hana budi kutii mamlaka, Serikali inayotawala kwa maana mamlaka hiyo imetoka kwa Mungu." *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, hata kwenye *Quran* Sura ya 4, aya ya 59, *Surat- An-Nisaa* inasema hivi: *"Hatwiirwaa Watwirasul Amli Minkun,"* yaani, enyi mlioamini mtiini *Allah* na Mitume wake wenye mamlaka miongoni mwenu. Ina

maana miongoni mwenu ni Serikali. Kwa hiyo, siyo tu sisi, hata vitabu vya Mungu vimeongea hiyo.

Mheshimiwa Naibu Spika, pia mabadiliko haya ya sheria yanaenda kubana mianya, yaani yanaenda kuzuia mianya kwa watu wenye husuda na nchi yetu kutowa-*embarrass* viongozi wetu. Kwa sababu tuko kwenye vita ya uchumi. Endapo utawapeleka viongozi wetu Mahakamani mara kwa mara uta-*discourage* utendaji wao wa kazi.

Mheshimiwa Naibu Spika, heshima na hadhi za viongozi wetu; umejengeka utamaduni unapotaja viongozi wa nchi...

T A A R I F A

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Ali Salim Khamis.

MHE. ALI SALIM KHAMIS: Mheshimiwa Naibu Spika, ahsante. Naomba nimpe taarifa mzungumzaji kwamba hii Aya ya *Qur*-an hakuisoma sawasawa na kama alikuwa anataka kufanya *reference* basi angechukua tu ile tafsiri na aondoe ile kuisoma kwake kwa sababu hakuisoma ilivyotakiwa.

Kwa hiyo achukue tafsiri tu ya *Qur-an* kama *reference* yake lakini si kwa namna ambavyo ameisoma hiyo aya. Ambayo aya yenyewe inasema kwamba: *"...waatiiu Allah waatwiiu rasul, waul-l-amri minkum...*"

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo aondoe hiyo yeye kwa sababu hakuisoma sawasawa, achukue tafsiri yake kwa kufanya hiyo *reference* yake. Ahsante.

NAIBU SPIKA: Sasa Mheshimiwa Ali Salim labda ningekuwa nimepata hayo maandiko namna yalivyoandikwa ili nijue amesoma hicho hicho unachokisema ama amesoma tofauti, kwa sababu sasa ile ni lugha ya kusikika siyo. Kwa hiyo ni mpaka yule alichoandika itakuwa ni rahisi kufahamu, kwa hiyo kwenye hilo jambo.

Waheshimiwa Wabunge tuwe tunasikilizana, mnasomaje Kanuni zenu, Mheshimiwa Salome wewe si umejitapa hapo Mwanasheria, unasomaje kanuni zako, mimi nazungumza unataka tuanze kuzungumza mimi na wewe, haiwezekani. Nisikilize ninachozungumza ndio maana ya Spika, *when I am speaking you shut up, that's it. It is as simple as that*.

Mheshimiwa Goodluck Asaph Mlinga malizia mchango wako.

MHE. GOODLUCK A. MLINGA: Mheshimiwa Naibu Spika, ahsante. Bahati nzuri umenisaidia kwa sababu mimi sio Mwarabu kwa hiyo *pronunciation* lazima ziwe tofauti kidogo.

Mheshimiwa Naibu Spika, mwisho kabisa napenda kuwaondoa hofu Viongozi wangu wa Chama cha Mapinduzi ambao wametoka katika Mkutano wa Kamati Kuu leo.

T A A R I F A

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Amar Hussein.

MHE. HUSSEIN N. AMAR: Mheshimiwa Naibu Spika, ni kwamba anavyozungumza, unajua kuna lugha ya kiarabu na kuna lugha ya *Qur-an*. Ukiikosea nukta moja unamkosea Mwenyezi Mungu tuache mchezo huo. Kama hujui lugha ya *Qur-an* acha zungumza tafsiri ya Kiswahili. *(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Waheshimiwa Wabunge narudia tena nilichokisema mwanzo, narudia tena nilichokisema mwanzo. Maandishi aliyoyasoma pale ndio ambayo tunaweza kuyabishania. Alichokizungumza ni lazima tuwe tuna maandishi kwa sababu alichokizungumza mimi siwezi kusema kazungumza nini. Hata sasa hivi Mheshimiwa Ally kasema nini pia siwezi kusema.

Kwa hiyo kwenye hili naomba tutachukua maandishi ya kile ambacho alikuwa anakisoma pale na Taarifa Rasmi

za Bunge zitaandikwa hivyo kwa maandishi ambayo yeye ameisoma hiyo sura na sio namna alivyotamka, nadhani tumeelewana kwenye hilo.

Mheshimiwa Mlinga malizia mchango wako.

MHE. GOODLUCK A. MLINGA: Mheshimiwa Naibu Spika, ahsante jamani mimi sio Muislam na nimejaribu kuchukua *reference* na bahati nzuri mmenielewa na pale nilipokosea naomba nipafute.

Mheshimiwa Naibu Spika, mwisho nimesema napenda kuwaondoa hofu Viongozi wa Chama cha Mapinduzi na Wanachama wa Chama cha Mapinduzi dhidi ya Uchaguzi Mkuu ambao tunaenda kukutana nao ukiacha tu ya mambo makubwa tuliyoyatekeleza katika Ilani yetu, lakini hata Chama ambacho tulihisi kinaweza kikaleta upinzani, Mwenyekiti wao juzi amepiga masanga mpaka amekata moto.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo, naomba niwaondoe hofu wanachama wa Chama cha Mapinduzi kuwa uchaguzi huu hatuna mpinzani na ndio maana humu tukiongea *Stigler's* hawatuelewi, kama viongozi wanalewa mpaka wanakata moto halafu asubuhi wanakuja Bungeni, tukiongelea ununuzi wa ndege wanaona kama kununua biskuti. Tukiongelea *SGR* wanaona ni vitu vidogo. Kwa hiyo naomba niwaondoe hofu wanachama wa Chama cha Mapinduzi kuwa uchaguzi huu tunaoenda kuufanya hatuna mpinzani.

Mheshimiwa Naibu Spika, naunga mkono mabadiliko haya ya sheria hii.

NAIBU SPIKA: Ahsante sana. Mheshimiwa Ridhiwan Kikwete atafuatiwa na Mheshimiwa Sabrina Sungura na Mheshimiwa Asha Abdallah Juma ajiandae.

MHE. RIDHIWANI J. KIKWETE: Mheshimiwa Naibu Spika, nami naomba nitumie nafasi hii kukushukuru wewe na

kumpongeza sana Mheshimiwa Spika kwa jinsi ambavyo mnaendesha Bunge hili na mambo yanakwenda vizuri.

Mheshimiwa Naibu Spika, nina maeneo kama mawili, matatu ambayo nataka nichangie hasa nikianza na eneo la sheria ile ya *Wildlife Conservation Act* ambayo hiyo kwa kweli ndio moja ya mihimili mikubwa katika maeneo yetu sisi.

Mheshimiwa Naibu Spika, kiukweli kabisa niseme kwamba naipongeza Serikali kwa kusikia na kuamua kuondoa ule utaratibu wa kukamata au kuchukua na kutaifisha mifugo. Hata hivyo, kwangu nina jambo moja ambalo naomba Mheshimiwa Waziri mhusika atakapokuja kujibu basi alieleze vizuri hasa juu ya jinsi gani Serikali imejipanga kuangalia mifugo ile kabla hatujafika kwenye ile hatua ya Mahakama ili kuweza kupata hiyo hukumu. Kwa sababu imeonekana katika maeneo mengi sana, mara nyingi mifugo hii inapopelekwa unaweza kukamata mifugo *let's say* labda ngo'mbe 50, lakini inapofika siku unapokwenda kuulizia unakutana na ng'ombe labda 30 au 20 na wengine wale wanakuwa hawana maelezo ya kutosha. Sasa tunataka tujue, Serikali imejipangaje katika hii hoja ya kuhakikisha kwamba mifugo hii kabla hatujafika Mahakamani nayo itakuwa katika hali nzuri hasa katika matunzo yake.

Mheshimiwa Naibu Spika, pamoja na hilo pia naendelea kusisitiza katika lile ambalo wenzangu wamelizungumza. Juu ya ile Sheria ya Shule ya Sheria au *Law School of Tanzania*, ni kweli mabadiliko haya yanaweza yakawa mazuri, lakini nataka niulize tu hasa kwa Mwanasheria Mkuu. Tatizo liko wapi katika sheria ya sasa au utaratibu wa sasa ambao Jaji Mkuu ndiye anayetoa vibali au *his exemption* kwa wale ambao wanaonekana wanafaa kupewa *certificate of practice* lakini awali hawajapewa kwa sababu ya taratibu au kubanwa na majukumu kwa namna moja au nyingine.

Mheshimiwa Naibu Spika, wengi wamezungumza juu ya mambo haya, lakini nataka nizungumze tu jambo moja kwa wenzetu wa sheria kwamba, sababu kubwa ya kwa nini

Chief Justice anapewa nafasi hii ya kutoa huo mwanya au *exemption* kwa wengineo ni ule ukweli kwamba sheria inatutaka kwamba Wanasheria mnapopewa *certificate of practice* mwende Mahakamani mkahakikishe kwamba haki zinatoka na kwamba na nyinyi muwe sehemu ya watu wanaoisaidia Mahakama kufikia utoaji wa haki hiyo.

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa ukija ukiweka tena kwa Serikali kwa maana ya Waziri, upo utaratibu wa mgongano wa...

TAARIFA

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Mchengerwa.

MHE. MOHAMED O. MCHENGERWA: Mheshimiwa Naibu Spika, naomba nimpe taarifa msemaji kwamba kwa mujibu wa jedwali la marekebisho lililowasilisha na Mwanasheria Mkuu wa Serikali aliliridhia maoni ya Kamati kwamba yale Mamlaka ambayo sasa alipewa Waziri yarudi kwa Jaji Mkuu wa Tanzania. Kwa hiyo ukisoma sehemu C ambayo inarekebisha Ibara ya 43B inasema *deleting the word Minister appearing in the opening fraise of the proposed subsection two and substituting for each the word Chief Justice*. Kwa hiyo tayari eneo hii limeshatibiwa.

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Ridhiwani Kikwete unaipokea taarifa hiyo.

MHE. RIDHIWANI J. KIKWETE: Mheshimiwa Naibu Spika, naipokea hiyo taarifa na kwa kweli binafsi niipongeze sana Serikali kwa kuwa wasikivu na kulifanya jambo hilo mapema iwezekanavyo. Maana kwa kweli lingeleta tatizo kubwa sana katika upande wa utekelezaji wa majukumu.

Mheshimiwa Naibu Spika, mwisho lakini sio mwisho kwa umuhimu, ni jambo la kukumbushana tu. Kumekuwa na utaratibu hasa katika Mabunge ya Jumuiya ya Madola kwamba kila baada ya kipindi cha miaka 10, Serikali imekuwa inatoa *revision books* za sheria, kwa maana ina-*compile*

sheria zote zile ambazo zinakuwepo katika kipindi hicho. Kwa upande wa nchi yetu ya Tanzania kumbukumbu yangu na niko tayari kurekebishwa kama nitakuwa nimekosea katika hili, kumbukumbu yangu inaonesha kwamba kitabu cha mwisho cha kutolewa cha *revision* ya sheria ilikuwa ni mwaka 2002.

Mheshimiwa Naibu Spika, ninachokusudia kusema ni kwamba, tunao utaratibu ambao ni wa kawaida sana kwa mfano katika mara nyingi sana, hasa tunapokwenda sasa hivi, kwa mfano kwenye uchaguzi, Ofisi ya *Attorney General* huwa wanakusanya sheria kwa mfano moja ya sheria ambazo zinahusu labda uchaguzi, mabadiliko yote yaliyofanyika katika kipindi cha miaka 10 hii na kuweka katika kitabu kimoja ili wale ambao wanasimamia utaratibu waweze kupata mwongozo ulio mzuri.

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa kwangu hilo jambo sijaliona katika kipindi kirefu na niombe tu Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali ifanye kama ambavyo Komredi Chenge aliwahi kufanya wakati alipokuwa *Attorney General* na kuweka mambo yale vizuri ili hizi sheria ziweze kutoa mwongozo ulio sahihi kuweza kusimamia maisha ya watu.

Mheshimiwa Naibu Spika, naunga mkono hoja na ahsante sana. *(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Ahsante sana. Mheshimiwa Sabrina Sungura atachangia kwa dakika tano na Mheshimiwa Asha Abdullah Juma ajiandae.

MHE. SABRINA H. SUNGURA: Mheshimiwa Naibu Spika, nashukuru kwa kupata nafasi ya kuchangia. Kwanza kabisa napenda nimshukuru Mheshimiwa Esther Mmasi kwa kuleta Azimio la kumpongeza Mheshimiwa Rais kuhusiana na suala zima jinsi alivyopambana kipindi cha *corona*.

Kwa kweli Watanzania tulimwelewa na tulimsikia na maombi tulifanya na waliyoyataka hayakutokea kwa idhini

ya *Allah*. Tunampongeza sana Mheshimiwa Rais kwa jinsi alivyosimama pamoja na Watanzania. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, pia ningependa kukipongeza Kiti chako pamoja na Serikali kwa ujumla kwa kipindi ambacho nilikuwa mgonjwa Benjamin Mkapa, niliona Uongozi wa Bunge, Mheshimiwa Spika, Mheshimiwa Waziri Mkuu na Mawaziri wengine walikuja kuniona, nawapongezeni sana. Mlifanya kitendo cha kiungwana kitu ambacho hata Viongozi wangu kwenye Chama changu hawakufanya, hongereni kwa hilo na Mwenyezi Mungu atawalipa heri nyingi. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, napenda kutoa pole kwa Kiongozi wangu wa Chama kwa matukio ambayo yamemkuta, sisi ni binadamu mitihani ni sehemu ya binadamu. Mwenyezi Mungu ampe subira na tunamtakia uponaji wa haraka na hii ndio sera ya Watanzania kutokuombeana mabalaa na kuombeana mema. Inasikitisha sana pale unapoona binadamu ambaye ni Mtanzania ana dini halafu anamwombea mwenzake kifo au anamwombea mwenzake balaa. Kwa hiyo sisi kama Watanzania tunamwombea Mheshimiwa Mbowe, Mwenyezi Mungu amponye kwa haraka arudi kwenye majukumu.

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa napenda niende kuongelea suala zima la Muswada ambao uko mbele yetu unaobadilisha sheria 13. Ningependa moja kwa moja nizungumzie suala zima la mabadiliko yanayofanyika katika Sheria ya Mahakama ambayo ni Judicial Administration Act ambayo inaenda kutoa watumishi wa mhimili wa Mahakama wasiweze kushtakiwa kutokana na makosa ambayo wameyafanya katika utendaji wao wa kawaida.

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba kwenye hapa nitoe *general comment* kwa sababu kumekuwa kuna malalamiko mbalimbali kwamba kuna baadhi ya mambo ambayo yanafanyika ndivyo sivyo na Watumishi wa mhimili wa Mahakama. Kwa hiyo tukisema kwamba tuwaweke pembeni wasiweze kushtakiwa kwa sababu walikuwa

kwenye kutimiza majukumu yao kuna vitu naona mimi kama Mwanasheria havijakaa sawa. Kwa sababu kuna baadhi ya Watendaji wa Mahakama ambao sio waaminifu wamekuwa wakichana nyaraka za watu, wamekuwa wakonyofoa nyaraka za watu na wamekuwa wakifanya mambo mengine.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo tukisema tuwawekee *exemption* kwamba hawa wasiweze kushtakiwa kwa sababu wapo kwenye kutimiza majukumu yao. Hapana hii naona imekaa vibaya, waendelee kushtakiwa na wenyewe kama watu wengine wanavyofanyiwa ili haki na ile misingi ya Katiba kwamba binadamu wote ni sawa na wana usawa mbele ya sheria iweze kufanana na hichi ambacho tutakuwa tunakiandika.

Mheshimiwa Naibu Spika, pia nilikuwa na *comment* kwenye suala la Sheria ya *Interpretation of Laws Act, Cap 1* ambayo imempa Mwanasheria Mkuu kumtaka *CPD – Chief Parliamentary Draftsman* kuweza kufanya *revision* kama kifungu cha tatu kinavyosema hapa: *"Notwithstanding with any other provision of the contrary the Attorney General may require the Chief Parliamentary Draftsman to carry out a specific revision of any written laws."*

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa hii ku-*carry out a specific position of any written laws* tungependa kujua ni kwa namna gani kwa sababu tunaamini kwamba Mamlaka ya kutunga sheria ni Mamlaka ya Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Hata hivyo, pia mamlaka hii kuna sheria nyingine ambazo zinatungwa na *instrument* nyingine kama vile sheria ndogo katika Halmashauri, kuna zinazotungwa na Wizara kama *regulations,* zote hizi tumeona zinakuja kupitiwa katika Kamati yako ya Bunge ambayo ni Kamati ya Mheshimiwa Mzee Chenge, Kamati ya Sheria Ndogo.

Pia Bunge lako hili Tukufu limekuwa likipitisha sheria hizi ambazo ni kubwa, lakini pia na kufanya *amendment.* Sasa ile *vision* ambayo inaenda kufanywa na *Chief Parliamentary Draftsman* nani anaenda ku-*review* huko. Nina

wasiwasi tunaweza tukafanya sheria nyingine hapa kwenye kufanya *revision* huko zinaweza zikabadilishwa na Bunge lako lisitambue chochote. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, ningependa pia kujua mipaka ya *revision* yao. Ni sheria hizi hizi au wanaweza wakafanya mpaka *revision* kwenye Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Kwa hiyo hapa nina mashaka kidogo na naomba ufafanuzi kidogo kutoka Serikalini hii *specific revision of any written laws* inaenda kufanyika katika mtindo gani ili sisi kama wawakilishi wa wananchi na kwa mamlaka tumepewa hadhi ya kutunga sheria tuweze kujua nini kinachokwenda kutokea huko.

Mheshimiwa Naibu Spika, kuna suala zima la *Law School of Tanzania Act* na yenyewe inafanyiwa marekebisho hapa na tumeona kabisa kwamba kuna baadhi ya watumishi, Mawakili Waandamizi wanatolewa kwenye suala zima la kwenda law School kupata mafunzo ya vitendo.

Mheshimiwa Naibu Spika, napendekeza kwamba kila mtu ambaye atamaliza *degree* ya sheria aweze kupita *law school* na kupata mafunzo kwa sababu kile kitu ni muhimu na ni *mandatory*. Kama Wabunge wa Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Nikiwemo mimi Sabrina Hamza Sungura niliacha Bunge na nikaenda kufanya mafunzo ya vitendo na nikafuzu kwa hali na mali na kuhakikisha kwamba narudi kurejea na majukumu, basi kila mtu ambaye atakuwa amemaliza sheria aende pale na yeye akahenyeke, akaone jasho linavyowatoka watu pale ndio aingie kwenye Ofisi ya Serikali kufanya kazi. Hii kusema kuna kundi la watu lenyewe tuliache lina uzoefu, lina nini hapana. Mimi ni Mbunge nimekaa miaka kumi humu...

(Hapa kengele ililia kuashiria kwisha kwa muda wa Mzungumzaji)

NAIBU SPIKA: Ahsante sana, muda umeshaisha Mheshimiwa. Nilikuwa nimeshamwita Mheshimiwa Asha Abdallah Juma, atachangia kwa dakika tano, atafuatiwa

na Mheshimiwa Edwin Sandda dakika saba na Mheshimiwa Abdallah Mtolea ajiandae.

MHE. ASHA ABDULLAH JUMA: Mheshimiwa Naibu Spika, ahsante kwa kunipa nafasi ya kuweza kuchangia katika marekebisho haya ya Sheria ya *Miscellaneous Act (No.3)* kama tulivyoweza kupitia katika Kamati yetu.

Mheshimiwa Naibu Spika, marekebisho kwenye Ustawi wa Wanyama, Sura ya 154; sote tunajua matatizo yaliyokuwa yakitokea baina ya wafugaji na watendaji wa Wanyama pori na kwamba hapa wananchi wafugaji hasa wamekuwa wanapata shida sana, mifugo yao kufa, kupotea kwa muda unaochukua wakati wanasubiri mashauri hayo. Sasa marekebisho yamefanywa na kwenye Ibara hii ya 51 iliyowekwa masuala yote haya yatashughulikiwa na Mahakama. Tunaamini pia kwa siku zijazo, tunaweza kuptisha sheria nyingine katika Bunge hili ili kuwezesha kuondoa matatizo haya yasitokee baina ya wahifadhi na wafugaji.

Mheshimiwa Naibu Spika, eneo lingine ambalo tumeweza kulifanyia marekebisho, ni hili la vigezo vya mtu kushtaki uvunjifu wa haki za binadamu. Kama ilivyooneshwa kwenye Ibara ya 7B ya Muswada.

Mheshimiwa Naibu Spika, sisi kama Taifa, lazima tuweke utaratibu wa kisheria ambao utatusaidia kuona mambo yetu ya kikatiba yanakwenda vizuri, sio mtu akizuka tu anazuka anakwenda Mahakamani kufungua kesi na hivyo kuongeza mashauri kuwa mengi Mahakamani. Hapa nadhani ni bora uvunjifu huu uwe wewe umehusika wewe mwenyewe binafsi ndio uende kufungua mashtaka kule ili kuwapunguzia kazi Majaji, washughulikie kesi nyingine ambazo zina umuhimu zaidi. Kwa hiyo mapendekezo ya Serikali katika suala hili ni sahihi kwa ustawi wa Taifa letu, lazima tuweke misingi ya kutokuyumbishwa katika kipindi hichi ambacho tuna kazi kubwa ya kujenga uchumi wetu. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, marekebisho mengine ni hili la Ibara ya 43 kwenye Muswada ambayo inahitaji

Wanasheria wenye vigezo waweze kuapishwa kufanya kazi zao za Uwakili. Kama tunavyojua wapo wanasheria wabobezi wamefanya kazi kwa uadilifu na kwa umakini siku nyingi, lakini kwa bahati mbaya hakuweza kwenda kwenye *School of Law*, Shule ya Sheria. Kwa hivyo imetolewa nafasi kwa kupitia Jaji Mkuu kama kigezo kwenye Sura ya 341 kumpa nafasi yeye kusimamia kwamba watu hawa waweze kupitishwa kwenye mchakato na kuweza kuapishwa kuwa Mawakili na kufanya kazi zao kama inavyostahili.

Mheshimiwa Naibu Spika, marekebisho mengine ni haya ya kutowataka Wakuu wa Mihimili washtakiwe, Ibara ya 37. Hapa mtu wa kushtakiwa ni Mwanasheria Mkuu, yeye ndiye mwenye kazi yake hiyo. Kwa hiyo tuwape nafasi Wakuu wetu Marais, Waziri Mkuu, Jaji Mkuu, Spika na Naibu Spika waendelee na shughuli za kuleta maendeleo katika Taifa letu, lakini wa kumshtaki ni huyu ambaye ameapishwa kwa kufanya kazi hii ya kutetea viongozi wetu hawa.

Mheshimiwa Naibu Spika, jambo jingine nililoweza kupitia kwenye Kamati yetu ni hili la marekebisho kuhusu udhibiti silaha sura namba 223 liongeza kifungu 20(e) kuhusu katazo kwa wasiostahili kumiliki silaha kwasababu kumejitokeza watu kupokezana na kurisishana silaha kinyume na taratibu na hilo jambo sio zuri, kwa hivyo mabadiliko kwenye sura hii itathibisha itasaidia kudhibiti silaha zisienee hovyo na kwa hivyo kuhakikisha nchi yetu inaendelea Kudumu katika amani na utulivu. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, jambo jingine ni hili sheria masuala ya Rais sura namba 9 marekebisho kwenye kifungu cha sita Rais ashitakiwe baada ya kustaafu wa makosa ambayo ameyafanya yeye kama raia, mashauri yote yaweze kufunguliwa dhidi ya Mwanasheria Mkuu wakati Rais yuko madarakani. Hivyo kutoa nafasi kwa Viongozi hawa wetu kufanya shughuli zao kwa utaratibu.

Mheshimiwa Naibu Spika, naunga mkono marekebisho yote yaliyofanywa katika sheria hizi ambazo tumeweza kupitia kama Kamati yetu namba 13, mwisho wa

yote naomba kushukuru sana Spika mwenyewe, wewe, Mheshimiwa Waziri wa Katiba na Sheria, Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu, Waheshimiwa Mawaziri nyote na nyote mlioweza kunistahimilia nilivyokuwa kwenye Kamati hii ya Katiba na Sheria tangu naingia humu ndani kwasababu na mimi nilikuwa na maudhi yangu lakini mkani- *accommodate*. Nimeingia si Mwanasheria nimetoka Mwanasheria ahsante sana. *(Makofi/Kicheko)*

NAIBU SPIKA: Ahsante sana Mheshimiwa Asha Abdallah Juma ukisema umetoka Mwanasheria tunawaza labda kile kifungu sasa ndio mtu kama huyu anaweza akapewa Uwakili. Mheshimiwa Edwin Sannda atachangia kwa dakika saba, Mheshimiwa abdallah Mtolea atachangia kwa dakika saba, ajiandae Mheshimiwa Marwa Ryoba Chacha.

MHE. EDWIN M. SANNDA: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru sana kwanza nianze na maneno ya utangulizi ni muumini mkubwa sana wa uhifadhi na kwa ushahidi tu mnaweza mkatafuta kuhoji namna ambavyo tangu tumeingia 2015 mwishoni mpaka sasa jinsi tulivyodhibiti na kupunguza migogoro baina ya wananchi wa Kondoa Mjini pamoja na Pori la Akiba la Swagaswaga kama ambavyo ilikuwa huko nyuma tulitumia mbinu nyingi kwasababu mimi ni muumini. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, pia ni muumini wa ufugaji na mifugo, sasa nianze kwa kusema naipongeza sana Serikali kwa kuja na mabadiliko haya ya sheria kipengele cha 116 kwa kuondoa lile neno mifugo *livestock* kwa hatua hii napongeza sana wakati mwingine unawesa ukasema ni *millstone*. Lakini nipende tu *Alton General* Mwanasheria Mkuu ukubali na upokee pongezi hizi lakini pia sasa unisikilize kwa umakini hili ninaloenda kulisema. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, tumesema utaratibu huu unakwenda kuondoa Mamlaka kwa Mkurugenzi wa Wanyamapori ili tuuachie utaratibu wa kutaifisha Mamlaka yabaki kwenye mahakama kupitia kifungu cha 111(1)(a).

Lakini pia kifungu hichohicho cha 111(2) hakimpi tu mahakama fursa ya kuwa na *discretion* labda itatazama kadiri *circumstance* zitakavyokuwa kifungu kile cha sheria kinailazimisha mahakama itaifishe mifugo.

Kwa hiyo, upande mmoja unasema umeondoa Mamlaka yale kwa Mkurugenzi lakini umeiachia Mahakama ila mahakama yenyewe umeishurutisha kwa kutumia *the code shall for fate* hiyo *livestock* na vitu vingine.

Mheshimiwa Naibu Spika, hoja hapa ni nini tunachojaribu kusema suala au dhana ya kutaifisha mifugo isiwepo kabisa isiwepo kabisa tutumie adhabu nyara zitaifishwe, silaha zitaifishwe, vitu vingine vyote vitaifishwe lakini athari zinazotokana na kutaifisha mifugo ni kubwa sana tuendelee kutumia vifungu vya 15 kwenye sheria hii vifungu vya 18 vya kutoza faini, vya kwenda jela lakini sio kutaifisha mifugo. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, tangu tumeanza tangu mwaka 2009 sheria hii Na. 5 ilivyotungwa mpaka leo madhara yake tumetunga sheria kandamizi mifugo imekufa imeuwawa mingine sio kufa tu inauwawa inapotea katika mazingira ambayo ni tatanishi. Sasa unajiuliza hizi haki za mifugo ziko wapi na fursa ambazo tungezipata kupitia mifugo hii tunaipoteza namna gani, kwa nini turuhusu hivyo kwa miaka mitatu tu iliyopita nataka nikuambie kwa miaka mitatu tu iliyopita sio chini ya bilioni tano *loss straight* bila kuzunguka hiyo ni kwa mifugo tu ambayo imekufa na kupotea katika mazingira haya, fedha za Serikali zimepotea wananchi tumewafanya masikini wa kufa na wengine tumewauwa kabisa, watu wamekufa kwa presha. Inamaana tukiruhusu kipengele hiki kiendelee sisi Wabunge tunashiriki dhambi ya kuwauwa wananchi wa Tanzania*. (Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, ningeshauri...

MHE. MOHAMED O. MCHENGERWA: Mheshimiwa Naibu Spika, taarifa.

MHE. EDWIN M. SANNDA: ...kama ambavyo tumeondoa *livestock* kwenye 116 tuondoe neno *livestocks* kwenye ...

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Edwin Sannda kuna taarifa kutoka kwa Mheshimiwa Mchengerwa.

TAARIFA

MHE. MOHAMED O. MCHENGERWA: Mheshimiwa Naibu Spika, nimpe taarifa mzungumzaji kwamba kifungu kinachozungumzwa 111 si sehemu ya mjadala na hakikuwasilishwa na Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali katika vifungu ambavyo vimefanyiwa kazi na kama kingekuwepo Kamati ya Katiba na Sheria isingesita kufanya kama ambavyo imefanya kwenye vifungu vilivyopita. Isipokuwa kwa mantiki ile ile ya pengine Kanuni ya tano unaweza ukatoa mwongozo ni namna gani pengine Serikali ikaifanyia kazi kifungu hiki ambacho hakikuwa sehemu ya mjadala ya marekebisho ya Na. 3 ya mwaka 2020. Kwa busara hiyo pengine unaweza ukatusaidia ili Serikali iweze kuona umuhimu wa kukiondoa kifungu hiki lakini si sehemu ya mjadala.

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Edwin Sannda.

MHE. EDWIN M. SANNDA: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru nimemuelewa sana Mwenyekiti na naelewa hilo lakini ninachojaribu kusisitiza hapa ni kwamba sawa tumefanya mabadiliko kwenye 111 lakini bila ya mabadiliko ya 116 tija ambayo tunaenda kuipata haya madhara tutaendelea kuwa nayo. Kwa hiyo, niombe na naamini kwa Mamlaka kikanuni kwa Mamlaka ambayo kiti chako kimepewa unaweza ukatumia Kanuni namba tano kuona ni namna gani ukaielekeza Serikali hata hapa na Waheshimiwa Wabunge hawa nina uhakika watakubaliana na hoja hii tukubali kubadilisha kipengele cha 111...

MHE. DKT. STEPHEN L. KIRUSWA: Mheshimiwa Naibu Spika, taarifa

NAIBU SPIKA: Waheshimiwa Wabunge kwa kutazama muda wetu pale hiyo itakuwa ni taarifa ya mwisho kwa wachangiaji waliobaki, Mheshimiwa Dkt. Kiluswa.

TAARIFA

MHE. DKT. STEPHEN L. KIRUSWA: Mheshimiwa Naibu Spika, nashukuru kwa kunipa nimpe taarifa ndugu yangu Mheshimiwa Sannda kwamba kifungu cha 111(a) anachokileta ambacho hakikuwa sehemu ya Muswada unaofanyiwa marekebisho ni namna nyingine ya kusema kwamba kazi ya walioifanya ndugu zetu ni nzuri lakini itakamilika zaidi kama kifungu cha 111(a) kitafanyiwa marekebisho ili habari ya kutaifisha mifugo iondoke kabisa katika Muswada huu na sheria ya *Wild life of Prosecution Act* ya mwaka 2009 ahsante sana. *(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Edwin Sannda!

MHE. EDWIN M. SANNDA: Mheshimiwa Naibu Spika, nashukuru na napokea taarifa nakubaliana nayo kwa asilimia 100. Ndio maana nikasema hiki kazi iliyofanyika ni kazi kubwa sana lakini kazi hii inakwenda kukosa tija kama bado tumebakiza kifungu namba 116 tena cha kushurutisha mahakama itoe adhabu ile ile basi hawa ng'ombe wataendelea kufa tu, tunasema kwa miaka mitatu kwa tathimini tuliyoifanya na hata ukitaka kwenda kupata ushahidi kwenda kwenye Wizara ya Mifugo sio chini ya ng'ombe 100,000 ambao wamekufa na kupotea katika utaratibu usioeleweka ukithaminisha ni shilingi zaidi ya bilioni 500, ukipiga hesabu bilioni 50 ukipiga hesabu bilioni 50 ni zaidi ya vituo vya afya 100 tungeweza kutengeneza hapo hatujazungumzia *multiplier effect* za kuwa na mifugo ya kiwango hicho kuzungumzia mazao yake yote ya mifugo nadhalika.

Mheshimiwa Naibu Spika, nisisitize na niomba kushawishi kama inawezakana najua tunaweza tukasema tuiache ije ifanyiwe kazi huko mbele lakini kwa kipindi hiki tena hatujanufaika chochote itakuwa sawa tumepiga hatua

Mkurugenzi ameondolewa jukumu hili lakini hata hizi kesi tunazozisikia zote tumesikia wiki kadhaa zilizopita haziamuliwi na Mkurugenzi zote zinakuwa zimeamuliwa na mahakama watu wanashinda kesi bado mifugo inabaki kwenye hifadhi, sasa huku unasema mifugo ikiingia kwenye hifadhi inaenda kuharibu ukiukamata wakati kesi inaendelea mifugo inawekwa kwenye hifadhi kama kidhibiti sasa tunafanya nini. Kwa nini tusiondoe *livestock completely* kwenye hoja nzima ya kutaifisha na tukaendelea kupata tija kutokana na mifugo na mazao ya mifugo mmh! *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, nasisitiza na nimuombe sana Mwanasheria Mkuu unapokuja kuhitimisha hebu ona ni namna gani hili jambo linaweza likafanyika, lakini kwako najua kupitia Kanuni namba tano unao uwezo wa kuelekeza hapa na tukafanya mabadiliko kupitia Bunge hili na tukawa Wabunge tumeondokana na dhambi ya kuuwa Watanzania kupitia presha kuwafanya masikini watu wanashindwa kupeleka watoto wao shule wanashindwa kujenga nyumba bora nakadhailika. Nashukuru sana. *(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Ahsante sana Waheshimiwa Wabunge yamezungumzwa hapa mambo ya Kanuni namba tano, unaweza ukaitumia pale ambapo utaratibu haujawekwa, sasa utaratibu wa namna ya kubadilisha sheria zetu hapa umewekwa kikanuni. Kwa hiyo. Kanuni namba tano haiwezi kutumika katika mazingira haya kwamba naweza kuagiza sasa nini cha kufanya hapana, ni pale ambapo Kanuni hazijasema utaratibu gani utatumika basi Mheshimiwa Spika anaweza akaangalia utaratibu mwingine.

Sasa kwa sababu sheria zetu tulizotunga na Kanuni zetu zinaelekeza utaratibu fulani basi huo utaratibu lazima ufuatwe. Mheshimiwa Abdallah Mtolea atachangia kwa dakika saba, tutaendelea na Mheshimiwa Marwa Ryoba Chacha, Mheshimiwa Dkt. Lameck Mwigulu Nchemba ajiandae.

MHE. ABDALLAH A. MTOLEA: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru kwa kunipa nafasi na nianze kwa kumshukuru

Allah subhanahu wa *ta allah* kwa kunijalia afya lakini nikupongeze wewe na kiti chako na Mheshimiwa Spika kwa namna ambavyo mmekuwa makini katika kuliongoza Bunge hili na hakika tunajifunza mengi kutoka kwenu kama Viongozi wa Muhimili huu.

Mheshimiwa Naibu Spika, pamoja na mambo mengine jana nilisoma tamko la *TLS* ambalo lilikuwa limetoka kwa ajili ya kuzungumzia mabadiliko ya sheria mbalimbali ambazo leo ndio hoja iliyo mbele yetu.

Kwa masikitiko sana tamko lile nimelisoma lakini ni tamko jepesi sana ukilinganisha na *TLS* yenyewe, ni tamko ambalo halikuleta tija zaidi kwa wananchi labda kama lina muelekeo wa mlengo wa kisiasa. Kwasababu vipo baadhi ya vitu ambavyo tulitegemea kama *TLS* wangeviona na kuipongeza Serikali kwa hiki kilichofanyika hapa. Moja ya mabadiliko ya sheria hizi zilizokuja hapa ni hii ambayo ya kulinda heshima ya Viongozi wa Mihimili kwamba badala ya kushitakiwa wao ku- *appear in person* mahakamani a-*appear* Mwanasheria Mkuu.

Mheshimiwa Naibu Spika, hili unaweza ukaliangalia kwa Viongozi hawa wa Mihimili hii ya kisiasa lakini ukasahau muhimili wenyewe wa mahakama ambapo nilitarajia *TLS* wangeliona. Kwa mfano akiwa ameshitakiwa Jaji Mkuu kwenye Mahakama Kuu halafu Jaji wa Mahakama Kuu akamtaka Jaji Mkuu a-*appear in person* Jaji Mkuu ni Jaji wa Mahakama ya Rufaa, ukimtaka a-*appear* kwenye Mahakama Kuu anaenda ku-*appear* kwa *subordinate* wake. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, hili tulitegemea *TLS* ambao wao ndio watu wanafanya shughuli hizi za mahakamani kila siku wawe wameliona basi hata kama mengine yana matatizo hili wangeisifia Serikali wangempongeza Mwanasheria Mkuu kwamba ameona kitu ambacho kweli kilikuwa kinaidhalilisha mahakama yenyewe, kilikuwa kinadhalilisha Jaji Mkuu. Lakini kwa sababu tuna tumegubikwa na malengo ya kisiasa na mitazamo ya kisiasa

unamuangalia tu Mheshimiwa Rais unamuangalia tu Mheshimiwa Spika kumbe kuna maeneo ambayo sheria hii imekuja kuyatibu vizuri. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, na hata ukiangalia kwenye hizo nchi za wanzetu na ndio maana hata umesikia hapa kwenye hotuba ya Kambi ya Upinzani hawajafanya mifano kwamba wenzetu Uingereza wenzetu wapi kwasababu hata Uingereza huwezi kusikia Malkia kaburuzwa mahakamani, huwezi kusikia *Prime Minister* kaburuzwa mahakani, watu wote hawa wanalinda heshima ya Viongozi wa Mihimili. Kwa hiyo, nakupongeza sana Mwanasheria Mkuu kwa kuliona hili na kwa kuja nalo hili. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, lakini la pili Mwanasheria Mkuu ameiona jambo lingine muhimu sana ni hili la kuwapa *exemption* ya uwakili watumishi wa mahakama, watumishi waandamizi wa mahakama na wanasheria wengine waandamizi ambao wanazifanya hizi shughuli kila siku. Hata hawa wanaokwenda *law school* ukimaliza unaenda *internship* mahakamani, unaenda *internship* kwa Mwanasheria Mkuu, wanaokufundisha ndio hao ambao leo tunawaombe *exemption* yaani mwalimu anayekufundisha kwa vitendo unakuja ku- *question* hapa eti kwa nini na yeye apewe uwakili, na hili limechelewa kimsingi wakati tunaanzisha *law school* ilikuwa na hili dirisha liwe limeanzishwa kwa pamoja.

Mheshimiwa Naibu Spika, tulianzisha *law school* baada ya mafanikio ya nchi hii ya kuwa Vyuo vingi vinavyofundisha sheria isingewezekana kwa utaratibu ule wa zamani kila anayemaliza Chuo Kikuu wa kufanya *degree* ya sheria aende *internship*, wanafunzi ni wengi sana wanaomaliza kwa pamoja ndio maana ukawekwa utaratibu huu wa *law school*.

Mheshimiwa Naibu Spika, lakini pia kupata uwakili hakujalishi tu kwa sababu eti umefaulu *law school* na ndio maana hata katika hili dirisha tunalotoa sio kwamba eti ukiwa tu una miaka sita una miaka kumi una-*practice* basi ndio

utapewa uwakili hapana, unapata uwakili pale tu ambapo Jaji Mkuu atajiridhisha baada ya kufanya naye *interview* ya *face to face* kwamba wewe ninavyokuona kwa mtazamo wa Jaji Mkuu wanaona kabisa wewe sasa unafaa kuwa wakili. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo, hii habari kwamba tukiweka dirisha hili tutakuwa na wanasheria dhaifu, mawakili dhaifu sijui zinatoka wapi, na ndio maana nikasema nilitegemea haya *TLS* wayaone wachilia mbali mengine lakini haya kwasababu ni yapo kwenye maisha yao ya kila siku, nilitegemea kwenye tamko lao wangemsifia, wangempongeza Mwanasheria Mkuu kwa kuyaona haya. Lakini hawajayazungumza na wameona kila kitu kilichofanyika hakina maana hii sio sahihi nafikiri wanahitaji kulishauri Taifa hili kwa malengo mapana kabisa ya Taifa zima na sio malengo ya kisiasa. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru naunga mkono hoja. *(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Ahsante sana Mheshimiwa Marwa Ryoba Chacha, atafuatiwa na Mheshimiwa Dkt. Lameck Mwigulu Nchemba mtoa hoja ajiandae.

MHE. MARWA R. CHACHA: Mheshimiwa Naibu Spika, naomba nichukue nafasi hii kwanza nikushukuru wewe kwa kunipa nafasi na naomba nianze kuchangia Muswada huu kama ifuatavyo;

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba kwanza nipongeze Serikali kwa Muswada mzuri sana na Muswada huu kwa kweli leo nitajikita kwenye sehemu moja tu ile sehemu ya pili ya Muswada kile kifungu cha 4 kinachosema *A Local Government authority shall upon request provide to the director a report or on implementation of policies relating to under development of animal welfare in it is area of jurisdiction under the Director shall on a receipt of the report inform the Minister accordingly,* ile ya pili anasema *where after considering the report from the director under*

subsection one The Minister is certified that a Local Government Authority to which the report relate collect revenuer from livestock's sector and does not implement policies relating to under develop livestock sector he may upon consultation with The Minister responsible for Finance and Minister responsible for Local Government authorities suspend such a Local Government.

Mheshimiwa Naibu Spika, hili jambo ni zuri sana, sasa nilikuwa najaribu kuangalia kwa upande wa pili wa Upinzani wametoa maoni gani wanasema Kambi Rasmi ya Upinzani inaona dhana nzima ya kifungu hiki kinachoongezwa ni mwendelezo wa nia ovu ya Serikali kupoka vyanzo vya mapato vya halmashauri na kuvirejesha Serikali Kuu na hivyo kuua kabisa dhana ya *D by D*.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa muktadha huo, Kambi Rasmi ya Upinzani inashauri kifungu hicho kipya cha 9(a) kifutwe. Upinzani huo. Labda niseme kwa tafsiri rahisi; kifungu hiki cha *Animal Welfare* kinahusu mifugo, kwamba Kwenye Halmashauri yoyote, Jimbo lolote lenye mifugo; ng'ombe, mbuzi, kondoo, Halmashauri inakusanya ushuru wa kondoo, mbuzi, kuku na ng'ombe, lakini haiwekezi sehemu ya ule ushuru au haipelekwi kuwekeza ushuru huo; ama mamlaka hayo inanyang'anywa na Wizara.

Mheshimiwa Naibu Spika, labda niseme ili ieleweke vizuri. Huko Majimboni kwetu tunakotoka, kwenye Wilaya zetu tuna ng'ombe wengi na mbuzi wengi, hakuna anayewajali, lakini wanakusanya ushuru kwenye minada. Halmashauri zinapata fedha nyingi sana kwenye minada, wanaishia kulipana posho hela zote. Hawajui ng'ombe anakunywaje maji, hawajui ng'ombe wanaogeshwa vipi, hawajui ng'ombe wanapata vipi madawa.

Mheshimiwa Naibu Spika, Muswada huu unakwenda kusaidia wafugaji kokote waliko nchi hii. Halmashauri yoyote inayokusanya ushuru wa ng'ombe, ushuru wa mifugo iende ikachimbe malambo, ikajenge majosho kwa kutumia sehemu ya mapato hayo. Sasa wenzetu wa Upinzani wanasema

hakuna. Yaani hamtaki wafugaji wetu wachimbiwe malambo na ushuru wao! Hamtaki wafugaji wapate majosho! Sasa hiyo ndiyo Kambi ya Upinzani.

Mheshimiwa Naibu Spika, kiukweli naomba nimshukuru sana Mungu kwa kunisaidia kuhama kutoka kule. Kwa sababu, niseme tu, kwenye Wilaya yangu, kwenye Jimbo la Serengeti, sehemu ya mapato ya ndani yanayotokana na ushuru wa mifugo tumefanikiwa kuchimba malambo matatu ya mifugo. Nimeona imewekwa kwenye sharia, nami niseme, twende mbali zaidi ya hapo.

Mheshimiwa Naibu Spika, nampongeza Mwanasheria Mkuu wa Serikali, nampongeze Waziri wa Mifugo, Mheshimiwa Mpina kwa kuleta haya marekebisho ili kila sekta iwe *responsible* na eneo lake.

Mheshimiwa Naibu Spika, nashauri hata kwenye kilimo, maeneo ambayo pamba inalimwa, korosho na tumbaku; kama tumbaku inalimwa, Halmashauri inakusanya ushuru na sehemu ya ushuru huo uende ukawekeze kwenye zao hilo, siyo pesa yote tunayokusanya ya ushuru tubugie, hapana. Sasa kwa kweli nimefurahishwa sana.

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa nimeona ndugu zangu wanaikataa, nimewashangaa sana. Pia siwezi kuwashangaa, maana naomba nikunuu hapa andiko moja la Biblia, ukisoma Mathayo 15, msitari wa 13 inasema: "akajibu akasema, kila pando asilolipanda Baba yangu wa Mbinguni litang'olewa. Waacheni hao viongozi vipofu wa vipofu..."

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Marwa, naomba ukae kidogo. Kanuni inayovunjwa?

KUHUSU UTARATIBU

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, nimesimama kwa Kanuni ya 64(1)(a) ambayo inasema: "bila kuathiri masharti ya Ibara ya 100 ya Katiba yanayolinda na

kuhifadhi uhuru wa mawazo na majadiliano katika Bunge, Mbunge:-

(a) Hatatoa ndani ya Bunge taarifa ambazo hazina ukweli."

Mheshimiwa Naibu Spika, mzungumzaji anapokuwa anazungumza ameinukuu hotuba ya Kambi Rasmi ya Upinzani kwa kusema kwamba sisi kwa kukataa mabadiliko ya kuongeza kifungu cha 9(a) cha Muswada huu hatutaki wananchi wapate malambo, hatutaki wananchi watengenezewe majosho na maelezo mengine ambayo ameyaeleza.

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba mwongozo wako, utusaidie kwamba tafsiri anayoitoa msemaji siyo tafsiri ambayo ilidhamiriwa na Kambi Rasmi ya Upinzani.

Kambi Rasmi ya Upinzani kwenye kuondoa kifungu hiki kwenye mapendekezo yake ilikuwa inalengo la kumkataza Waziri wa Mifugo kuondoa mapato yatokanayo na mifugo kwenye Halmashauri kwa kuinyang'anya mapato Halmashauri hiyo, eti kwa sababu haitekelezi sera. Badala yake majukumu hayo yabaki kwa Waziri wa TAMISEMI. Kama ni mtumishi anafanya makosa, basi mtumishi huyo awajibishwe na kama ni sera haitekelezwi, Bunge lipo kusimamia Serikali kwa kufanya *oversight* katika Halmashauri zetu na adhabu, siyo kuondoa mapato kwenye Halmashauri.

Kwa hiyo, nakuomba utusaidie kumwongoza mzungumzaji aelewe dhamira halisi ya Kambi Rasmi ya Upinzani na asipotoshe ndani ya Bunge lako.

NAIBU SPIKA: Waheshimiwa Wabunge, alikuwa akichangia Mheshimiwa Marwa Ryoba Chacha na Mheshimiwa Salome Makamba amesimama kwa Kanuni ya 64, fasili ya (1)(a) akisema, sikusudii kurudia maelezo aliyoyatoa, nadhani wote tumemsikia akisema, tafsiri anayoitoa Mheshimiwa Chacha siyo ambayo ilikusudiwa na Kambi ya Upinzani.

Sasa kwa sababu ni hoja ya kukusudia tafsiri, mtu anachotafsiri ni kile ambacho unakuwa wewe umekiweka Mezani. Kwa hiyo, yeye anakitafsiri vipi, inakuwa ni hoja ya yule anayetoa tafsiri. Kama hukukusudia hicho, maana yake kuna mahali pengine ambapo maandiko yamekaa kwa namna ambayo yametoa tafsiri tofauti na huwezi kuzuia mtu kuweza kutafsiri kwa namna gani.

Kwa hiyo, yeye anaeleza namna alivyoelewa hicho ambacho kimeandikwa. Kwa hiyo, kama angekuwa hajanukuu, pengine ningesema ni yeye alichoamua kukisema, lakini sasa amenukuu kilichoandikwa na anasema yeye alivyoelewa. Kwa hiyo, kwa muktadha huo, huwezi kusema anasema uongo kwa sababu naye anatoa tafsiri ya kile alichokisoma. Kwa hiyo, nitamruhusu amalizie mchango wake.

MHE. MARWA R. CHACHA: Mheshimiwa Naibu Spika, naomba muda wangu ulindwe.

Mheshimiwa Naibu Spika, wameandika kwamba kifutwe na lengo la Wizara ni kwamba Halmashauri ziwe *responsible* na mapato wanayoyapata, yarudi kuwekeza kwenye mifugo. Sasa ina shida gani hiyo? Wewe Mwanasheria, ina shida gani hiyo? Tuliaa.

Mheshimiwa Naibu Spika, nilikuwa nanukuu andiko lile, sasa akanihamisha, naomba nirudie. Nasema hivi; "akajibu akasema, kila pando asilolipanda Baba yangu wa Mbinguni litang'olewa. Waacheni hao ni viongozi vipofu wa vipofu wa vipovu. Kipofu akimwongoza kipofu mwenzake watatumbukia shimoni wote wawili."

Mheshimiwa Naibu Spika, nilichoka kuongozwa na kipofu na nikaona mapema nisepe. Sasa unaweza kuona tu kwenye eneo dogo kama hili ambalo Wizara imeona kwamba mapato ama ushuru unaotokana na mifugo haufanyi kazi yake stahiki. Kuna maeneo yana mifugo mingi sana lakini ukiangalia, ushuru unaotokana na hiyo mifugo unafanya kazi gani, huwezi kuona.

Mheshimiwa Naibu Spika, Wizara imekuja na Muswada na Sheria nzuri kabisa ya kuzibana Halmashauri ili mapato yanayotokana na mifugo yakawekeze kwenye majosho na kwenye malambo. Ni jambo zuri kabisa.

Mheshimiwa Naibu Spika, mwisho niseme, namshukuru sana Mheshimiwa Rais, kimekuja kile kipengele kwenye Muswada, Mkurugenzi wa Wanyamapori kutotaifisha mifugo. Ni jambo zuri sana. Namshukuru kwa sababu wafugaji wengi wali-*suffer*, waliteseka mno kwa kutaifishiwa mifugo yao. Wakati ule nikiwa upinzani, nikiwa ng'ambo ile tulipiga kelele kweli kweli. Sasa leo wanapinga tena. Kwa hiyo, nampongeza Mheshimiwa Rais na Wizara husika kwa kuondoa kifungu hiki. Kwa hiyo, ni jambo zuri sana. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, mwisho kabisa, namshukuru Mheshimiwa Rais kwenye *issue* ya mipaka jambo ambalo lilikuwa ni tatizo kubwa kwenye vijiji ambavyo vimepakana na hifadhi, vijiji ambavyo vimepakana na *game reserves* kwa kurekebisha. Sasa naiomba Wizara husika zichangamke kwenda kufanya yale marekebisho.

Mheshimiwa Naibu Spika, vinginevyo, namshukuru Mungu na ile Kambi niliyohama, Mheshimiwa Salome pale naona anatafuta Viti Maalum, pole sana. Mwakani hata Jimbo moja hampati.

Mheshimiwa Naibu Spika, ahsante sana. *(Makofi)*

MICHANGO KWA MAANDISHI

MHE. DKT. STEPHEN L. KIRUSWA: Mheshimiwa Naibu Spika, naomba nitumie nafasi hii kuchangia kwa maandishi katika Muswada huu wa Marekebisho ya Sheria ya Wanyamapori, Sura 283 ya mwaka 2009 katika kifungu cha 116(3)(a) kwa kuondoa mifugo kati ya vitu vitakavyoweza kutaifishwa na Mkurugenzi wa Wanyama Pori ambaye amepewa mamlaka ya kutoza faini ya papo kwa hapo *(compounding)* katika kifungu cha 116(2) cha sheria tajwa.

Mheshimiwa Naibu Spika, kimsingi marekebisho haya yatasaidia sana wafugaji ambao kwa muda mrefu wamekuwa wakilalamikia kuhusu mifugo yao kushikiliwa na kutaifishwa na Mkurugenzi wa Wanyamapori ambaye kimsingi alikua amepewa mamlaka makubwa na sheria hii.

Mheshimiwa Naibu Spika, pamoja na hilo, naomba kusema kuwa suala hili la utaifishaji wa mifugo limejitokeza pia katika sehemu zingine kwenye Sheria hii ya Wanyamapori. Kwa mfano, katika kifungu cha 111(a), kifungu hiki kinaeleza kuwa pale ambapo mtu amehukumiwa kwa kosa lolote chini ya sheria hii, mahakama italazimika kutaifisha *(shall order forfeiture)* vitu/mali kama ilivyobainishwa katika vifungu vidogo (a) hadi (e) ambapo katika kifungu kidogo cha (a) imebainisha kuwa mfugo/mifugo *(livestock)* ni kati ya mali itakayotaifishwa na mahakama.

Mheshimiwa Naibu Spika, ili kuweza kupata uelewa wa jambo hili ninalolisema naomba kupitia Kifungu cha 18 na 21 cha Sheria ya Wanyamapori, Sura ya 283 ya mwaka 2009 katika kifungu cha 18(2) cha sheria tajwa kinatoa katazo kwa mtu yeyote kuchunga katika maeneo ya hifadhi, vilevile faini yake imeelezwa katika kifungu kidogo cha (4) ambapo mtu yeyote atakaekiuka kifungu hicho atakua ametenda kosa na akitiwa hatiani kwa kosa hilo atawajibika/ atahukumiwa kulipa faini ya shilingi isiyopungua 300,000 na isiyozidi shilingi 5,000,000 au kifungo kisichopungua miaka miwili, lakini kisichozidi miaka mitano au vyote kwa pamoja.

Vilevile katika kifungu cha 21(1) cha sheria hiyo kimetoa katazo kwa mtu yeyote bila ya kuwa na kibali kutoka kwa Mkurugenzi wa Hifadhi ya Wanyamapori kuchunga mifugo katika maeneo ya hifadhi *(Controlled Area),* vilevile katika kifungu hiki faini yake imeelezwa katika kifungu kidogo cha (2) kinachosema kuwa mtu yeyote atakayekiuka kifungu hiki atakua ametenda kosa na akitiwa hatiani atahukumiwa kulipa faini ya shilingi isiyopungua 100,000 na isiyozidi 500,000 au kifungo kisichopungua mwaka mmoja lakini kisichozidi miaka mitano au vyote kwa pamoja.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa mantiki hiyo, katika kifungu hiki cha 111 cha sheria hii ni dhahiri/wazi kuwa licha ya mtu au mfugaji kuhukumiwa kulipa faini au kutumikia kifungo jela, sheria hii pia inatoa sharti la kutaifisha mifugo yake ambapo mtu huyu pamoja na mambo mengine anakuwa ameathibiwa mara mbili kwa kosa moja. Naweza kusema kuwa sheria hii ni kandamizi kwa wafugaji kwa kuwafilisi mali/mifugo yao ambayo ndiyo tegemeo lao katika kuendesha maisha yao ya kila siku.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa maslahi mapana ya nchi na wananchi wetu ambao ndio waliotuchagua tuwawakilishe humu Bungeni, kwa kuwa tumeamua kufanya marekebisho katika kifungu hiki cha 116(3)(a) na kwa kuwa dhamira ya Serikali ni kuona wananchi wakiwemo wafugaji wananufaika na mifugo yao, ili kuweza kuwasaidia na kama kweli tumeamua kuwasaidia wananchi hawa ikikupendeza.

Mheshimiwa Naibu Spika, ni vyema marekebisho haya yaende sambamba na kukifanyia marekebisho kifungu cha 111(a) kwa kuondoa neno *"livestock"* kama tulivyoondoa katika kifungu cha 116(3)(a).

Mheshimiwa Naibu Spika, napendekeza katika kifungu cha 111 cha Sheria ya Wanyamapori, Sura 283 ya mwaka 2009 kifanyiwe marekebisho kwa kutoa neno *"shall"* linaloonekana katikati ya neno *"court"* na *"order"* na kuweka neno *"may"*, ili kuiachia mahakama jukumu au nguvu zake *"discretional power"* katika kutoa maamuzi. Awali kifungu hiki kilikua kinatoa sharti kwa mahakama kutaifisha mifugo/mali baada ya kuwa imetoa imemhukumu mkosaji/mfugaji. Hivyo, kwa marekebisho haya itaifanya mahakama kutenda haki kulingana na hali halisi ya mashtaka hayo.

Mwisho, naomba endapo marekebisho tunayofanya leo kwenye kifungu cha 116(2) hayawezi kujumuisha mapendekezo niliyotoa kuhusiana na kifungu cha 111(a); basi kwa mamlaka ya kiti chako agiza kifungu hiki kifanyiwe marekebisho Bunge lijalo.

Mheshimiwa Naibu Spika, baada ya kusema haya, nitamke kuwa naunga mkono hoja.

MHE. RHODA E. KUNCHELA: Mheshimiwa Naibu Spika, marekebisho ya sheria hizi yana changamoto katika maeneo mengi kwa mfano, mnaposema Wizara hii ipewe mamlaka hayo makubwa na muda mwingine Waziri asiye Mwanasheria kufanya maamuzi haya ambayo hayana tija katika Taifa na yataumiza wengi.

Mheshimiwa Naibu Spika, Idara za Mahakama na kupata dhamana hii imekua ni tatizo katika awamu hii, watuhumiwa wanakaa mahabusu muda mrefu huku Serikali ikichelewa kukamilisha uchunguzi wake kwa makusudi hivyo na kuacha Watanzania waliotuhumiwa kuteseka na huku idara husika zikitumia kinga hii kunyima dhamana na kuchelewesha hasa viongozi wa upinzani mliowalenga katika awamu hii, sheria hizi ni msumeno mnapotunga sheria zitawakuta huko mbele.

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Dkt. Lameck Mwigulu Nchemba, atafuatiwa na Mheshimiwa Mpina.

WAZIRI WA KATIBA NA SHERIA: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru.

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Mwigulu utachangia dakika tano na Mheshimiwa Mpina dakika tano. mtoa hoja ajiandae.

WAZIRI WA KATIBA NA SHERIA: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru kwa kunipa fursa hii nami niweze kuchangia. awali ya yote nampongeza sana Mheshimiwa Rais.

Kwa kweli kama ambavyo wengine wameweza kusema, kubadilisha sheria ambazo zinaonekana ni kikwazo kwa ustawi wa jamii yetu ni jambo ambalo linaipa sifa Serikali ya Awamu ya Tano kwamba linajali ustawi wa wananchi wake. Napongeza pia Bunge kwa kuwa limekuwa likitoa ushirikiano huo pamoja na Wabunge kuzipitisha sheria hizo.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa kuwa muda ni mdogo, nisemee baadhi ya mambo machache. Nikiangalia kati ya vile vitu ambavyo vimesemewa sana hapa ndani pamoja na kwa Wanaharakati; moja, ni kifungu kile cha 4 ambacho tunarekebisha, ambacho kinahusu utekelezaji wa haki na wajibu.

Mheshimiwa Naibu Spika, tunapojadili jambo hili, nasi kama chombo kikubwa na muhimu kabisa katika Taifa letu, ni vyema tukaangalia hasa kwenye jambo hili, kitu gani kilikuwa kinalengwa na kina umuhimu gani katika Taifa letu. Wengi wanaojaribu kupotosha, wanachukulia taswira kama vile wanachokitetea ni wanyonge. Wanatumia kichaka cha haki na kichaka cha maslahi. Tuangalie kile ambacho wanakilenga ni kipi?

Mheshimiwa Naibu Spika, wangekuwa wanalenga wanyonge, mwingine anaweza akadhani sasa watakwenda kuzuiliwa kutetewa wajane, watakwenda kuzuiliwa kutetea yatima, watazuiliwa kutetea walemavu. Siyo hicho. Hapa tunapogombania ni watu wanakimbilia kwa maslahi yao binafsi, wanajificha kwenye maslahi mapana kumbe ni ya vikundi vyao vyenye malengo yao kutikisa nguzo muhimu katika Taifa letu. Hii hatuwezi tukairuhusu. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, angalia mambo ambayo yamejitokeza wanayoyagusa hao wanaosema ni watetezi wa wengi, lakini nani kawapa jukumu hilo la kupima maslahi mapana? Maslahi mapana ameaminiwa Rais na ndiye ambaye kwa mujibu wa nchi yetu, wananchi wamempa dhamana ya ku-*balance* maslahi mapana ya wananchi wake.

Sasa hivi vitu ambavyo vimekuwa vikiongelewa, ndiyo huko huko tunakuja kuibukia wengine wanasema hata aliyebaka, kesho yake apate dhamana; hata aliyeua, kesho yake apate dhamana. Hawataishia hapo, siku nyingine watatuambia hata kwenye ushoga na kwenyewe ni haki. Niwaambieni, hiyo hatuwezi tukaruhusu nguzo muhimu katika Taifa letu zikatikiswa.

Mheshimiwa Naibu Spika, hata hicho kificho cha Katiba wanachotumia, ukienda kusoma Katiba, Ibara ya 30 ibara ndogo ya (2) inasema, hata hizo sheria wanazosema kuhusu haki, uhuru na wajibu wa binadamu, sheria inasema kwamba hivi vilivyotungwa haviharamishi sheria yoyote iliyotungwa wala hakuzuii sheria yoyote kutungwa au jambo lolote halali kufanywa kwa mujibu wa sheria hiyo ambayo wanainukuu. Sasa kwa utaratibu huo hiki tulichofanya kina tafsiri na kinatuwekea tafsiri sahihi ya namna ya kutekeleza sheria hizo ambazo zimetungwa ili kuweza kuweka ustawi katika nchi yetu. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, hata tukienda upande wa pili ambapo wamesema pale tulipokuwa tunaongelea kuhusu kuweka utaratibu pale ambapo wanashitakiwa viongozi wakuu wa mihimili aweze kushitakiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Nimeangalia wengine wanasema, tunataka kuwakinga viongozi wakuu. Nikaenda kusoma kipengele kile kinasemaje, hata sitakisoma chote. Angalia kinasema: *"notwithstanding, any provision to any contrary leave of application for others under section 18 or any other suit under this act for any act or omission by the President, Vice President, Prime Minister, Speaker, Deputy Speaker or Chief Justice shall be sort or brought against the Attorney General."*

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa lugha yenu, hii ndiyo kinga? Hata kama Kiingereza kilikuja na meli, ninyi mnavyoona hii ndiyo kuwakinga viongozi? Mbona Tanzania inaposhitakiwa, anashitakiwa Mwanasheria Mkuu? Kwa hiyo, tunakuwa tumeikinga nchi kushitakiwa? Wengine wanakwenda mbali wanasema kwa nini Mwanasheria Mkuu hata asimame kwenye upande wa Spika? Kwa nini asimame hata kwa *Chief Justice*?

Mheshimiwa Naibu Spika, hivi tuwaulize tu hata wa Darasa la Pili, Mwanasheria Mkuu ndiye anayeingia Bungeni kwa wadhifa wake. Mwanasheria Mkuu anaingia kwenye Baraza na Mwanasheria Mkuu anaingia Mahakamani. Huyu ndio *custodian* wa sheria zote za nchi hii. Ndio Mshauri wa Mambo ya Sheria. Ndio anayeshauri tunapotunga, anashauri

tunapotekeleza na anashauri tunaposhitakiwa. Kizazi kinachotaka kudhalilisha viongozi wetu ndio hao wanatamani wawaone viongozi; sisi tumetengeneza utaratibu tu kwamba wanaposhitakiwa hawa, atokee huyu ambaye ndio sharia, atuongoze kwenye masuala ya kisheria...

(Hapa kengele ililia kuashiria kwisha kwa muda wa Mzungumzaji)

NAIBU SPIKA: Ahsante sana.

WAZIRI WA KATIBA NA SHERIA: ...lakini kwa sababu ni kizazi cha kukosa adabu, wanatamani kudhalilisha viongozi wetu.

NAIBU SPIKA: Ahsante sana Mheshimiwa.

WAZIRI WA KATIBA NA SHERIA: Mheshimiwa Naibu Spika niwaambie...

MBUNGE FULANI: *(Aliongea nje ya microphone)*

WAZIRI WA KATIBA NA SHERIA: Unasemaje? Huna adabu wewe!

NAIBU SPIKA: Muda umekwisha Mheshimiwa, muda umekwisha Mheshimiwa. Ahsante sana.

WAZIRI WA KATIBA NA SHERIA: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru sana. *(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Ahsante sana.

WAZIRI WA KATIBA NA SHERIA: Mheshimiwa Naibu Spika, naunga mkono mapendekezo yaliyoletwa na Mwanasheria Mkuu wa Serikali na hii *pressure* ya watu kupoteza Majimbo tutakutana huko uwanjani siku siyo nyingi, kipyenga kitalia. *(Makofi)*

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Joelson Mpina.

WAZIRI WA MIFUGO NA UVUVI: Mheshimiwa Naibu Spika, naomba nitoe ufafanuzi na nichangie juu ya kifungu cha 4 ambacho kinapendekeza marekebisho kuingiza kifungu kipya cha 9(a), kama ambavyo baadhi ya Wabunge wamezungumza hapa akiwepo Msemaji Mkuu wa Kambi ya Upinzani.

Mheshimiwa Naibu Spika, la kwanza, ukitka kifungu hiki kukielewa vizuri ni lazima uelewe vizuri sana dhana ya *D by D.* Pia ni lazima kufahamu vizuri sana ni nini kiligatuliwa? Wakati wa ugatuaji wa madaraka ya *D by D* ni nini kiligatuliwa kutoka kwenye Wizara yenye dhamana? Kwa mfano, hapa inazungumziwa Wizara ya Mifugo na Uvuvi; wakati tunagatua madaraka kupeleka Halmashauri baadhi ya majukumu haya kusimamiwa na Halmashauri, tulipeleka nini na hatukupeleka nini? Kipi kiligatuliwa na kipi hakikugatuliwa? Ukishasoma vizuri msingi wa *D by D* huwezi tena ukapata mashaka na shida juu kifungu hiki cha 9(a) kinachpendekezwa kuongezwa.

Mheshimiwa Naibu Spika, Halmashauri za Wilaya au Serikali za MItaa zimepewa mamlaka ya kuandaa na kupitisha bajeti. Zimepewa mamlaka na ndiyo Mamlaka ya Nidhamu kwa Watumishi wa Umma katika eneo husika. Kwa hiyo, ukiangalia msingi wa mambo haya mawili, zina uwezo wa kupitisha bajeti na ndiyo wanapitisha bajeti kwenye maeneo yao, lakini pia ndiyo Mamlaka ya Nidhamu ya Watumishi walioko kwenye maeneo hayo.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa muktadha huo, pia inawezekana kabisa kwamba Halmashauri isitenge fedha kwa ajili ya kuhudumia mifugo katika eneo husika, licha ya kwamba inakusanya fedha katika eneo husika isitenge fedha. Pia Halmashauri inaweza isitoe fedha kwa ajili ya kuhudumia miundombinu ya mifugo iliyoko kwenye eneo husika. Hayo yote yanaweza yakafanyika wakati mifugo yetu ina ulazima wa kupata huduma za msingi ambazo ni za lazima; moja, lazima ipate maji, ipate malisho, ipate chanjo na tiba.

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa mambo haya yote unayasimamiaje? Aliyepewa dhamana ya Mifugo mpaka hiyo ambayo inasimamiwa chini ya Halmashauri ni Waziri wa Mifugo. Sasa huyu Waziri wa Mifugo, unalitengeneza vipi daraja? Wanakutana wapi na Halmashauri? Halmashauri ina madaraka yake chini ya watumishi walio chini yake. Mamlaka ya Halmashauri ina madaraka yake chini ya bajeti inayoisimamia. Sasa inakutana wapi na mwenye dhamana? Ndiyo kifungu hiki kikawekwa.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo, nadhani kama alivyoongea Mheshimiwa Mbunge mmoja kwamba Serikali ingepongezwa katika hili kwa sababu ni lazima ni lazima tu-*create* daraja ambalo litatoa uwajibikaji wa watu tuliowakasimu madaraka. Mkae mkijua, Halmashauri wamekasimiwa madaraka, wamepewa dhamana na Wizara yenye dhamana ya Mifugo. Kwa hiyo, dhamana ya kupewa unaweza kunyang'anywa wakati wowote ukishindwa kui-*exercise. (Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, la pili; lazima mjue kwamba Serikali imekuwa ikUunda mamlaka katika maeneo ya usimamizi wa rasilimali za Taifa kwa kujua haya. Ukiacha jambo limezagaa usimamizi wake unakuwa shida, ndiyo maana katika wanyamapori tumeunda *TAWA*, tuna *TANAPA,* tuna *NCCA,* tuna *WMA,* yote haya ni kuona kwamba cha kwanza uhifadhi, katika hivi viumbe hai cha kwanza ni uhifadhi ili visipotee na uweze kuviendeleza. Kwenye misitu tuna *TFS*, kwenye maji tumeunda mamlaka, kwenye madini tumeunda mamlaka, mamlaka hizi zote zinazoundwa shabaha yake ni kuhakikisha kwamba rasilimali hizi zinatuzwa kwa uendelevu na ziweze kuwa endelevu katika upatikanaji wake.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo ninachotaka kukiweka hapa ni kwamba ifahamike tu kwamba kifungu hiki kinaenda kutoa uwajibikaji na hakuna shabaha yoyote ile ya Serikali kuamua kunyang'anya mapato ya halmashauri yoyote na hatuna sababu ya kufanya hivyo na hatuwezi kutunga sheria ya kufanya hivyo. Vile vile ifahamike tu

kwamba, mapato ya halmashauri, mapato ya Serikali Kuu ni mapato ambayo mwisho ya siku yote yanakwenda kwa wananchi, ni mapato ambayo yote yanayokwenda kwa wananchi na ndiyo maana hata leo hii tukizungumzia watumishi wa halmashauri, kwa sababu ili jambo limekuwa nalo likizungumzwa mara kwa mara sana, Serikali inapoka fedha zinazokusanywa kwenye halmashauri na kuzipeleka Serikali Kuu, fedha zote zinazokusanya Serikali Kuu zinaenda kwa wananchi.*(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, mishahara yote inayolipwa kwaWatumishi wa Serikali za Mitaa wote inatoka Serikali Kuu. Kwa hiyo haya mambo ya kujaribu kuzungumza kana kwamba mapato ya halmashauri na mapato ya Serikali Kuu kana kwamba, mapato haya ya Serikali za Mitaa yakienda Serikali kuu basi halmashauri husika hazihusika na mapato hayo, siyo kweli. Kwa hiyo nataka nimalizie tu hapa,kwakushauri tu, ukitaka kujipanga vizuri kulizungumzia suala la *D by D*, mikataba ilisainiwa imeainisha nini kiligatuliwana nini hakikugatuliwa na imeonesha mahusiano ya ugatuaji wa madaraka na usimamizi wa ugatuaji huo na Wizara yenye dhamana...

(Hapa kengele ililia kuashiria kwisha kwa muda wa Mzungumzaji)

NAIBU SPIKA: Ahsante sana Mheshimiwa muda umekwisha, shukrani. Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali, mtoa hoja sasa uhitimishe hoja yako.

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru sana kwa kunipa nafasi ya kuhitimisha hoja yangu. Nianze kwa kuwashukuru sana Waheshimiwa Wabunge ambao wametoa maoni mbalimbali kuhusiana na Muswada huu na sheria zinazokusudiwa kurekebishwa. Niseme tu hapa kwamba maoni mengi tunayapokea, mengine tumeshayazingatia kwenye jedwali la marekebishona mengine pengine yatapata nafasi kwa kipindi kijacho lakini hatujayatupa.

Mheshimiwa Naibu Spika, natoa pia shukrani tena kwa mara nyingine kwa Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Katiba na Sheria inayoongozwa na Mheshimiwa Mchengerwa na ambao wamefanya kazi kubwa sana, wametushauri, wametupa mawazo mengi na tumeyafanyia kazi. Naomba nianze kwa kusema, nimeona maoni mengi sana yamezunguka kuhusiana na Muswada huu kwenye mitandao nje ya Bunge, ndani ya Bunge na kwa sababu mengine yametolewa na taasisi ambazo zina nafasi katika jamii, ni vizuri nikayagusia katika maelezo yangu ili kusudi pasiwepo na upotoshaji.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa kifupi tu maoni mengi nimeyaona hayakuwa na uchambuzi thabiti wa kisheria, lakini kwa baadhi waliotoa maoni pengine hata hawakuelewa hasa ni nini kinachorekebishwa katika sheria hii, lakini wengine pia hawakuweza kusoma kabisa sheria zote zinazohusiana na sheria hizi ambazo zinarekebishwa. Kwa hiyo, nimeona hiyo ni changamoto kubwa.

Mheshimiwa Naibu Spika, niruhusu niseme kitu kimojana hii ni kuhusiana na huu upungufu niliouona katika uchambuzi wa sheria tunazozifanyia marekebisho. Unapohitaji kuchambua sheria, unapohitaji na kufahamu sheria inasema nini, unapohitaji kufahamu misingi ambayo itapaswa kukuongoza ili uweze kuichambua ile sheria, kuifahamu vizuri, unahitaji nyenzo inayoitwa nadharia ya sheria yaani*legal theory.* Hiyo *legal theory* ambayo nimeipa jina la nadharia ya sheria imegawanyika katika sehemu mbili;ina ile *practical aspect* ambayo kwa waliosoma sheria walijua utafundishwa kwenye *legal methods,* namna ya kushughulika nasheria unaipata wapi, unaitafsiri namna gani na kadhalika, mambo kama hayo.

Mheshimiwa Naibu Spika, lakini pia inaile *philosophical aspect*ambayo kwa waliosoma sheria watajua, wamesoma kwenye *jurisprudence.* Kwa bahati mbaya kidogo, wanafunzi wengi walipokuwa vyuoni walichukia sanahilo somo linaloitwa*jurisprudence,* hawakupenda kabisa kulisikia wala

kulisoma, lakini ndiyo linalokupa misingi ya kuweza kuichambua sheria.

Mheshimiwa Spika, nadharia hii ya sheria,*legal methods*na *jurisprudence* ni kama *manual*yaani unapokuwa na mashine hujui namna ya ku-*operate,* hii *legal theory* ndiyo inakupatia *manual* ya kuchambua hiyo sheria. Sasa kama nilivyosema kwa bahati mbaya somo hilo pia lilichukiwa na watu wengi vyuoni, ndiyo maana tunakuwa na changamoto hizi katika uchambuzi wa sheria. Nimeona nianze na hilo kwa sababu nafikiri ndiyo tatizo kubwa kabisa ambalo tumekutananalo tulipokuwa tunapitia sheria hizi.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa sababu ya muda nitajielekeza kwenye baadhi ya sheria. Nitajielekeza kwenye sheria au marekebisho yanayohusu kinga dhidi ya Mahakimu na Majaji. Nitajielekeza pia kwenye suala la urekebu wa sheria na kufuta upotoshaji uliowekwa hapo. Nitajielekeza pia kwenye suala la *exemption,* neno lake la Kiswahili sijui ni lipi,*exemption*ya kwenda *Law School.* Nitajielekeza pia kwenye suala la kumshtaki Mwanasheria Mkuu wa Serikali kwa niaba ya viongozi wakuu na nitajielekeza kwenye suala la utaratibu pendekezwa wa kupeleka maombi kuhusu haki na wajibu ambao inarekebisha ile Sheria ya *Basic Right and Duties Enforcement Act*,lakini pia nitajielekeza kwenye yale mambo uliyonielekeza kwamba niyatolee ufafanuzi.

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba nianze na suala la kinga dhidi ya Mahakimu na Majaji ambalo linagusa hiyo Sheria ya *JudicialAdministration Act*. Tumesikia maoni mengi yaliyotoka huko nje ya hapa Bungeni lakini hasa yaliyotoka Bungeni, maoni ya Kambi Rasmi ya Upinzani, Mheshimiwa Salome Makamba kwa maoni yake binafsi, ndugu yangu Mheshimiwa Saleh, Mheshimiwa Msigwa na wengine, wamezungumza kwa kusema tunawapa hawa kinga isiyostahili.

Mheshimiwa Naibu Spika,kwa ile ile misingi niliyoizungumza hapo mwanzo, nilitegemea kwamba hoja kubwa hapa ingekuwa ni kuuliza swali kwamba je, mabadiliko

haya hayakiuki Katiba? Hiyo ndiyo ingekuwa hoja ya msingi ya kujadilika. Sasa niwasaidie Waheshimiwa, mabadiliko haya yanatilia nguvu ibara ya 107 ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na kwa sababu hili jambo ni muhimu, naomba noisome:

"Katika kutekeleza mamlaka ya utoaji haki Mahakama zote zitakuwa huru na zitalazimika kuzingatia tu masharti ya Katiba na yale ya sheria za nchi. Sasa tunavyoelewa vizuri wote na hasa kwa Wanasheria, vifungu vya Katiba havijitekelezi vyenyewe siyo *self-executing,* unahitaji sheria kuvitilia nguvu. Hii sheria ya mabadiliko haya yanakwenda kutilia nguvu ibara ya 107 ya Katiba na lengo ni kuwafanya Mahakimu na Majaji wafanye kazi zao bila wasiwasi wowote wawe na uhuru na utulivu.

Mheshimiwa Naibu Spika, mabadiliko haya hayakuja hivi hivi kwa sababu kumetokea *trend* kwa watu wanaojiita wanaharakati kuanza kusema tutawashtaki Majaji, tutawashtaki nani na hivyo kuanza kuwa-*harass.* Sasa muda walionao badala ya kushughulika na kuamua kesi, waanze kushughulika na kujibu kesi, hatupendi hilo.

Mheshimiwa Naibu Spika, niseme pia kwamba tumeleta marekebisho kidogo hapa na tunaowazungumzia hapa ni *Judicial* Officers katika majukumu yao na sihitaji kusema sana,hili neno *Judicial Officers*limetafsiriwa katika Sheria ya *Judiciary Administration Act,* kifungu cha (3) kwa hiyo tumeweka marekebisho hayo na hao wanajulikana ni nani na wanapata kinga hiyo wakiwa katika majukumu yapi, siyo katika kila jambo hapana.

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba nijielekeze kwenye suala la Sheria ya Urekebu waSheria *(Law Revision Act)*. Zilitolewa hoja hapa kwamba marekebisho haya yanalenga kutaka kupoka madaraka ya Bunge ya kutunga sheria na kwamba sasa *AG* na *CPD* yaani Mwandishi Mkuu wa Sheria ndiyo watakuwa wanaketi na wanafanya kazi ya kurekebisha Sheria.

Mheshimiwa Naibu Spika, hata wewe ulilizungumza kidogo, huu ulikuwa ama ni upotoshaji au ilikuwa ni kukosa uelewa wa kinachozungumzwa hapa. Kinachozungumzwa hapa na kiko kwenye sheria tayari, kile kifungu cha 4, kiko kwenye sheria tayari; kinachozungumzwa ni pale yanapofanyika marekebisho ya sheria mbalimbali kama sheria hii, baada ya kupitishwa na kusainiwa na Mheshimiwa Rais, ni kazi sasa ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali kwenda kuyaingiza hayo marekebisho kwenye sheria mbalimbali zinazohusika ili sasa zisomeke kwa kadri ya marekebisho yatakavyokuwa yamepitishwa na Bunge wakati huo.

Mheshimiwa Naibu Spika, hii pia ni kwa ajili ya kuwapunguzia kazi watumiaji yaani isiwe kila wakati kikifika kifungu hicho arudi kwenye *Miscellaneous Amendments*ile na ile na na kadhalika, aweze kujua nini kipo hapo, ndiyo hicho. Mwanasheria Mkuu wa Serikali akimaliza kazi hiyo ya urekebu anakwenda ku-*publish.* Changamoto iliyokuwepo, ni mgongano kati ya kifungu cha 4 na kifungu cha 12 kuhusu madaraka ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali ku-*publish* na pia mamlaka ya Mheshimiwa Rais kutoa *proclamation* kuhusu *revised edition*.

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa tumesema hapa kwamba, marekebisho haya yaondoe utata huo kiasi kwamba Mwanasheria Mkuu wa Serikali aweze kuwa ana-publish yale marekebisho ya sheria moja moja kadri yanavyofanyika na Mheshimiwa Rais tumwachie majukumu ya ile *overallrevision* ambayo nilimsikia Mheshimiwa Kikwete akizungumza, kwa kweli mara ya mwisho mwaka 2002 ambayo imezirejea sheria zote na kuzipanga upya na na kadhalika. Hayo ndiyo mamlaka tunayosema yaende kwa Rais, lakini Mwanasheria Mkuu wa Serikali aweze pale tu Bunge linapokuwa limepitisha sheria akayaingize yale marekebisho halafu aitoe ile *version.* Kama nilivyosema kimsingi hayo madaraka yalikuwa yanaelezwa kwenye sheria kama inavyosomeka sasa, kulikuwa tu kunahiyo *confusion.*

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba nijielekeze kwenye suala la*exemption* ya kwenda *Law School*, Shule ya Sheria

nadhani sasa inaitwa Shule Kuu ya sheria na hili limetokea katika marekebisho ya ile Sheria ya Shule ya Sheria yaani *(The Law School of Tanzania Act)*.

Mheshimiwa Naibu Spika, tumesikia hoja mbalimbali zimetolewa, mapendekezo haya yanaleta ubaguzi, mapendekezo haya sasa yanaondoa umuhimu wa*Law School*, lakini pia tumesikia kwamba sasa kama ni hivyo basi hata Wanasheria binafsi hata aki-*practice* mahali fulani huko, basi na yeye apite kwenye *exemption* hiyo.

Naomba nianze kusema, hoja zote hizo sio sahihi. Kwa sababu kimsingi *exemption* kama *exemption,* suala la *exemption* kama *exemption* lipo hata kwenye sheria kwa sasa, Sheria ya Mawakili *(Advocate Act)* kifungu kile cha 8 kifungu kipya cha 1(a) *Counsel of Legal Education* lile baraza linalosimamia elimu ya sheria linaweza kutoa *exemption*. Kwa hiyo *exemption*kama*concept* ipo, sasa nini kilikuwa kinapungua kwenye mfumo wa sheria. *Exemption* hiyo ilikuwa inapungua au haikuwepo kwenye Sheria ya Shule ya Sheria *(The Law School of Tanzania Act).*

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa kazi ya Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali ni kuhakikisha sheria zinakuwa *harmonize,* sheria zinasomana. Sheria moja isitoe *exemption* halafu nyingine hazitoi *exemption*, kulikuwa na changamoto hapo na kwa hiyo tumeondoa sasa huu upungufu uliopo. Niseme pia na hili ni muhimu kweli, tunaowalenga katika *exemption* hii ni nani na waliotoa maoni mengi kwa bahati mbaya hawakujielekeza kwenye hilo, tunawalenga Wanasheria wa Serikali. Tena tumesema *Law Officer*na tafsiri ya *Law Officer* ipo kwenye *Interpretation of Laws Act* inaeleza ni nani, kwa hiyo hatuwezi kubishana juu ya hilo. Inasema Mahakimu, Majaji, *Judicial Officers* hao na kadhalika.

Mheshimiwa Naibu Spika, hawa ni watu ambao tayari wana-*practice* sheria. Sasa pengine turudishe kwenye lengo la Sheria ya *Law School,* nani alikusudiwa kwenye sheria hii ilipokuwa inatungwa. Naomba hiyo nirejee kwenye sheria yenyewe, nani hasa alikusudiwa na sheria hii.

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba nijielekeze kwenye kifungu cha 2 cha sheria hiyo na nitakisoma:*This Act shall apply to every person who is a law graduate from an accredited University or other Higher Learning Institution,awarding bachelor degree in law, desiring to practice law*...".Naomba niweke msisitizo kwenye maneno haya: "...*desiring to practice law in the United Republic of Tanzania, either as a public servant, and or as an advocate of the High Court of Tanzania and Courts subordinate thereto.*

Mheshimiwa Naibu Spika,Sheria hii imekusudiwa kwa yule anayetamani, anayependa kuingia kwenye *public service* kama Mwanasheria au kuwa kama Wakili. Ndio maana nilianza kuuliza, tunaowalenga kwenye sheria hii ni nani? Wanasheria wa Serikali tena wa ngazi za juu, Mahakimu hawa tayari wapo kwenye *public service*. Hawa *they are not desiring* kuingia kwenye *public service.*

Narudia tena *desiringto practice law* hawa *they are already practice law in the public service*. Sasa tunasema kama*they are already practicing law* na wameshakusanya uzoefu wakutosha hatuitaji kuwapeleka *law school, law school* ilikusudiwa kwa wale wanaotamania au wanaokusudia.*(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, lazima niseme tena kitu kingine, sheria ni*profession*. Kuna *professions* nyingine ukisikia wakati fulani maoni yanatolewa *medicines,* uhasibu na kadhalika, kila *profession* ina njia yake. Katika sheria *practical competence* ndio msingi mkubwa katika sheria.*(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, hawa watu wa kufanya kazi *already* kama *State Attorneys*, Majaji, Mahakimu wana *practical competence* ya kutosha. Kuna mahali nilitoa mfano wa Jaji mmoja Muingereza, *well celebrated,Lord* Denning, hakukanyaga kwenye darasa la sheria. Yeye amejifunza kwa vitendo kwa kuangalia nini kinatokea Mahakamani, amekuja kuwa Jaji mzuri kabisa, kwa hiyo ile *competence* ndio muhimu na kwa vyovyote vile tumeweka vigezo ambavyo Jaji Mkuu tumerekebisha sasa Jaji Mkuu ndiye atatoa ile *exemption*.

Mheshimiwa Naibu Spika, suala la kumshtaki Mwanasheria Mkuu wa Serikali kwa niaba ya viongozi wakuu, ambalo linagusa hizo sheria tatu *Law Reform Fatal Accidents, Presidential Affairs*, *Basic Rights and Duties Enforcement* na hoja imetolewa tunawakinga viongozi hawa. Hoja hiyo ilikuwa ni ya kulipotosha Bunge kwasababu kinachozungumzwa hapa ni utaratibu.

Mheshimiwa Naibu Spika, nianze kusema mashauri hutokea baada ya watu kutofautiana watu wametofautiana kwa hiyo linatokea shauri, kwa kingereza tunasema *dispute* likitokea shauri na tumesoma kwenye *Legal Methods* kinachotakiwa ni *Dispute Settlement* ndio kinachoangaliwa. Kwa hiyo, inapofunguliwa kesi lengo ni *settlement of the dispute* au kutatua tatizo au jambo ambalo limejitokeza kupata suluhisho kwenye hilo tatizo ndio msingi wa kufungua kesi.

Mheshimiwa Naibu Spika, nilifikiri kwamba swali lingekuwa au hoja ingekuwa anaposhtakiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali badala ya hao viongozi itatusaidia kupata suluhisho au tutakwama kupata suluhisho. Katika hoja zote nilizosikia hakuna hata moja iliyojielekeza kwenye eneo hilo kwamba hii sasa itafanya kupata suluhisho isiwezekane. Kwa hiyo, waliotoa hoja hizo kwa kweli *with respect* walijipotosha sana.

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa niseme kitu kimoja hawa viongozi ninaowazungumzia wanafanya kazi za Serikali na hizo kazi wanazifanya kwa mujibu wa sheria na nategemea mtu atakapofungua mashtaka atafungua mashtaka kimsingi kusema wamevunja sheria fulani fulani vinginevyo hakuna msingi wa mashtaka lakini Mwanasheria Mkuu wa Serikali ndio mwangalizi wa sheria zote. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, lakini hii siisemi kutoka kichwani mwangu tu au kwenye akili yangu kwasababu hata katika sheria zilivyo sasa Mwanasheria Mkuu wa Serikali anasimama hata mahali ambapo inashtakiwa Wizara angekuwa Waziri inashtakiwa mamlaka zingine taasisi

anasimama peke yake, hata Bunge, hata Mbunge kwenye kesi za uchaguzi kwasababu kwenye kesi ya uchaguzi ambaye hakuridhika anamshtaki pia msimamizi wa uchaguzi nakadhalika na Mwanasheria anamsimamia. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa ridhaa yako ningeomba nyongeza ya muda kwasababu masuala haya ni mazito na kumekuwa na upotoshaji mkubwa ningeomba sana ridhaa yako nipate muda wa ziada kwasababu ni muhimu sana kuyatolea ufafanuzi kwa ajili pia ya faida ya Taifa, kama itakuridhia.

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu Serikali utaongozwa muda lakini nadhani kwa taratibu zile za kawaida pia unaweza ukatoa ufafanuzi mwingine kwa maandishi yale ambayo unaona ni lazima uyazungumze umeongezwa muda malizia hapo mchango wako. *(Makofi)*

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Naibu Spika, ahsante sana nilitaka tu niende kwa haraka haraka kusisitiza kile nilichokuwa nazungumza kwamba hata sheria kwa sasa inasema Mwanasheria Mkuu wa Serikali anaweza kusimamia *Government Proceeding Act* Kifungu cha 10 na Kifungu cha 4 kwasababu ya muda pengine nisikisome lakini kuna hii sheria ya *Law Reform [Fatal Accidents] Miscellaneous Amendments Act,* hicho nashawishika kukisoma.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu 18 cha Sheria hiyo kinazungumzia mambo ya Mandamus *Prohibition Certiorari* wanasema '*where leave for application for an order of Mandamus Prohibition or Certiorari sought in any civil matter against the* Government, *the court shall order the Attorney General be summoned to appear as a part those proceedings.* Lakini kikubwa tunachokipata hapa ni neno *Government*.

Mheshimiwa Naibu Spika, kifungu cha 18(3) kinatuambia *Government* ni nini, *For the purposes of this section the term "Government" includes a public officer and any office in the service of United Republic established by or*

under any written law. Hawa wote tuliowataja ni ofisi, Rais ni Ofisi nakadhalika. Lakini ukienda pia kwenye ile *Government Proceedings Act* kama nilivyosema inatoa mamlaka ya moja kwa moja kwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali kusimama kwa hiyo, tulichofanya hapa sio kitu kipya tumeweka tu msimamo wa kisheria ukae vizuri zaidi. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, mwisho kabisa utaratibu wa kupeleka madai yanayohusu haki na wajibu na sheria inayohusika ni hii ya *Basic Rights and Duties Enforcement.* Pia Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania Ibara zile za 26(2) na 30(3) na tumesikia maoni ya Kambi Rasmi ya Upinzani lakini Mheshimiwa Ally Saleh amezungumza kwa uchungu kweli kweli, Mheshimiwa Salome na wengine kwamba yanavunja katiba Ibara ya 26(2) inatoa uhuru ulio wazi usio na mipaka.

Mheshimiwa Naibu Spika, pia kwamba Ibara ya 26(2) haiwezi kusomwa pamoja na Ibara ya 30(3) ninawiwa kutoa maelezo ya kina hapa. Lakini nianze kwa kusema sheria yenyewe tunayoirekebisha tukianza na hiyo ya *Basic Rights and Duties Enforcement Act* ukienda kifungu cha 4 na imeshaelezwa katika mchango mmoja, haya tunayoyafanya au tunayorekebisha yako pale tayari inaeleza *if any person alleges that any of the provision of article 12(29) of the Constitution has been is being wise likely to be contravened in relation to him* naomba nikomee hapo. *(Makofi)*

Mheshimwa Naibu Spika, sheria imeeleza wazi *in relation to him* na ni wazi katika sheria *him* ina-*include her*. Sasa sisi tulichosema tuweke utaratibu wa kuhakikisha kwamba hicho kimetekelezwa kwamba hilo analolalamikia limevunjwa liwe lazima *in relation to him.* Na hii sheria malengo yake yalikuwa ni nini kifungu cha sheria hiyo kiko wazi *this act shall apply only for the purpose of enforce the provisions of the Basic Rights and Duties set out in Para three of chapter one of the Constitution* ndio lengo lake. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa sheria iliyopo sasa hivi ndio inasema hivi lakini Ibara ya 30 ya Katiba inasema hivyo

hivyo. Kwa hiyo, ukisema kwamba marekebisho haya tunayotaka kuyaleta sasa yanapingana na katiba ulipaswa kusema hivyo miaka zaidi ya 20 iliyopita mwaka 1994 Sheria ya *Basic Rights and Duties Enforcement Act* ilipoletwa hapa na hiki kifungu kikawekwa lakini hakikuja kwa bahati mbaya kimeipa nguvu ibara ya 30(3) ya Katiba.

Mheshimiwa Naibu Spika, kuna jambo hapa lazima niliseme sheria zote ziwe zinazotoa haki ya kawaida au haki za binadamu au haki za kikatiba ni lazima iwe na sheria ya utaratibu. Hauwezi ukawa na sheria yoyote, sheria nyingine zote za madai kwa mfano utaratibu wake uko kwenye *Civil Procedure* hakuna shida. Sheria ya Jinai iko kwenye *Criminal Procedure* kwenye haki za Binadamu na Katiba lazima kuna utaratibu wake na hii ndio nadharia ya sheria ndio *Legal theory* ukiipinga hiyo sijui unapingana na kitu gani. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa Katiba yetu ni kweli katika Ibara ya 26(2) imetoa haki kwa kila mtu lakini imesemaje lazima niisome hiyo Kila mtu ana haki kwa kufuata utaratibu uliowekwa na sheria kuchukua hatua za kisheria kuhakikisha hifadhi ya katiba na sheria za nchi.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo ni kweli haki imetolewa pale lakini kwa kufuata utaratibu uliowekwa na sheria. Lakini hapa walioingiza *bill of rights* kwenye katiba waliona ni busara kutoa hata mwelekeo wa utaratibu ndio maana wakaweka Ibara ya 30(3) na Ibara ya 30(3) naomba niisome inasema haki...

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali naomba ukae kidogo, Waheshimiwa Wabunge kwa mujibu wa kanuni ya 28 naongeza nusu saa ili tuweze kumaliza shughuli iliyo mbele yetu, Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Naibu Spika, nilikuwa nasoma sasa Ibara ya 30 (3) mtu yeyote anayedai kuwa sharti lolote katika sehemu hii ya sura hii ya Katiba, hiyo ni sehemu inayozungumzwa ni ipi sehemu ya pili

ya sura ya kwanza ya Katiba inazungumza haki za binadamu na ni Ibara ya 12 mpaka 29. Kwa hiyo, hiyo ibara ya 26(2) inayozungumzwa imeguswa hapa haikuachwa, kwa hiyo ibara ya 30(3) imeikumba na hiyo Ibara ya 26. Kwa hiyo, huwezi ukazungumzia Ibara ya 26(2) ukaikataa Ibara 30(3) naomba nisahihishe hilo hoja zilizotolewa na Kambi Rasmi ya Upinzania na baadhi ya michango ya Wabunge sio sahihi hii ndio tafsiri sahihi. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa najua katika masuala haya kuna ubishani tunapozungumzia *Locus Standi* katika ile sheria ya utaratibu tunatoa wigo mpana ili kila mtu aweze kwenda au tunadhibiti. Nianze kwa kusema katiba yetu kwenye ile Ibara ya 30(3) imechukua mkondo wa kudhibiti ndio maana imesema mipaka kwa haki na uhuru na hiyo mipaka kwa haki na uhuru imo ile haki iliyozungumzwa katika Ibara ya 26(2).

Mheshimiwa Naibu Spika, lakini nizungumze kwa kifupi kwasababu hii nayo imekuwa *debate public interest litigation* tulipaswa kuiacha 26(2) iogelee peke yake kwasababu ya *public interest litigation.* Wenzetu sehemu mbalimbali za dunia wamefanya nini naomba nitoe mfano wa mfumo ulioko *European Union* na nautoa kwa makusudi kwasababu mara nyingi huwa tunasemasema huku nje kuna mfano mzuri wa haki za binadamu na utekelezaji wake. Mwaka 1963 kuna kesi ilipelekwa *European Court of Justice* na ikaweka msimamo inaitwa *Plowman Cash* iliweka msimamo unataka kuja kutetea haki zako lazima kuwe na *individual concern.*

Mheshimiwa Naibu Spika, lazima uonyeshe wewe umeathiriwa namna gani lakini *Jurisprudence* hiyo nilikuwa nazungumza juu ya *jurisprudence* imetumika pia na *European Court of Human Rights* na wamekataa kubadilisha msimamo huo mpaka leo na ni kwasababu wao walipoanza kulichunguza hili walisema unaposema *public interest litigation who is public* na *who is interest are you talking about, who is everyone* katiba inasema kila mtu ana uwezo inamaanisha kutokea Mjapan, Mchina mpaka Mbeligiji,

Mmarekani wanaweza kuja kufanya; wakasema hapana lazima awe ni yule aliyeathiriwa. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, *UN System* ya *Human Rights* kwa kifupi kabisa na yenyewe ime-*develop principle* huwezi ukapeleka malalamiko *unless* unaweza ku-*prove you're the victim* na inajulikana vizuri *victim principle* na mataifa mengi na mifumo mingi inafata utaratibu huo. Kwa hiyo, tuliona kuna shida eneo hilo na kwa sababu tumebishana sana tumesema hapana hebu tulitatue na tufuate misingi sahihi ya sheria. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, *otherwise* kwenye ile Sheria ya Wanyamapori nasikia kilio, kwanza tumepokea pongezi kwa kurekebisha kile kifungu cha 116 kilichokuwa kinatoa mamlaka kwa Mkurugenzi wa Wanyamapori kufifilisha mkosa na kufanya utaifishaji hapohapo tumepokea pongezi hizo lakini tumepokea pia hizo *concerns* ya kifungu cha 111.

Mheshimiwa Naibu Spika, niseme hapa kwamba bado tunayo nafasi ziku zijazo tunalichukua hilo na tunaahidi kulifanyia kazi. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, lakini kulikuwa na suala la Tume ya Utumishi wa Bunge kwa bahati nzuri Mheshimiwa Naibu Spika mwenyewe ulilifuatilia kidogo na tukaweza kupata ufafanuzi katika ufuatiliaji wako. Lakini ilikuwa niseme tu kwamba tunapozungumzia kumpa madaraka Mheshimiwa Rais na kwamba labda anapoka madaraka ya Bunge tunasahau mara nyingi kwamba Ibara ya 62(1) ya Katiba inasema Bunge litakuwa na sehemu mbili Rais na Wabunge kwa hiyo na Rais naye ni sehemu ya Bunge kwa mujibu wa Katiba.

Mheshimiwa Naibu Spika, pili Rais ni msimamizi wa utumishi wa umma, kwa hiyo, haya marekebisho yanayofanyika huko ni ya kumpa nafasi kama msimamizi wa utumishi wa umma kuhakikisha kwamba kuna mambo yanakwenda vizuri kutahitajika gharama mbalimbali na Serikali ndio inalipa gharama hizo. Kwa hiyo, ni kuhakikisha tu

kwamba suala la utumishi wa umma limekaa vizuri na sio kwa Bunge tu hata kwa utumishi wa Mahakama pia Mheshimiwa Rais au Tume ya Utumishi wa Umma ina mamlaka huko. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru sana kwa kunipa nafasi na pia kwa muda wa nyongeza naomba sasa baada ya maelezo haya niombe kutoa hoja.

WAZIRI KATIBA NA SHERIA: Mheshimiwa Naibu Spika, naafiki

NAIBU SPIKA: Waheshimiwa Wabunge, hoja imeungwa mkono tutaendelea na utaratibu wetu, Katibu!

NDG. RAMADHAN ISSA ABDALLAH - KATIBU MEZANI:

KAMATI YA BUNGE ZIMA

MISWADA YA SHERIA YA SERIKALI

Muswada ya Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na.3) wa Mwaka 2020 *[The Written Laws(Miscellaneous Amendments) (No.3) Bill, 2020]*

MWENYEKITI: Waheshimiwa Wabunge tukae, Katibu!

NDG. RAMADHAN ISSA ABDALLAH – KATIBU MEZANI: Muswada wa Sheria ya Serikali ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali Na. 3 wa Mwaka 2020.

NAIBU SPIKA: Waheshimiwa Wabunge, kabla sijaanza kuwahoji marekebisho yaliyokuwa yameletwa na Mheshimiwa Peter Msigwa ameyaondoa kwa ridhaa yake. *(Makofi)*

Kifungu cha 1
Kifungu cha 2
Kifungu cha 3

(Kifungu kilichotajwa hapo juu kilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima bila mabadiliko yoyote)

Kifungu cha 4

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Salome Makamba.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, nakushukuru. Katika Ibara hii ya 4, Kifungu cha 9 nilikuwa nimependekeza kiondolewe. Msingi wa hoja yangu iko kwenye eneo la *Local Government.* Sheria inavyosema sitaisoma kwa sababu ya muda. *Local Government,* Halmashauri imeshindwa kukusanya mapato na kuendeleza Sera ya Mifugo, basi Wizara ya Mifugo kwa kushauriana na Wizara ya TAMISEMI, wanaweza kunyang'anya mapato au chanzo kile cha mapato cha mifugo kwenye Halmashauri.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa hiyo, naomba kiondolewe kwa sababu kwanza zipo Halmashauri ambazo uhai wake kwa asilimia kubwa unategemea chanzo hiki kama chanzo cha mapato. Kwa hiyo, ukiwapa adhabu kwa sababu ya kushindwa kukusanya mapato ama kwa utumishi mbovu au kwa sababu nyingine zozote ambazo ziko ndani au nje ya uwezo wao, ukiwanyang'anya, unaowaadhibu ni wananchi na Halmashauri husika na sio Watumishi wa Halmashauri. Kwa hiyo, hiyo ni sababu yangu ya kwanza. *(Makofi)*

Mheshimiwa Mwenyekiti, sababu ya pili ambayo nataka niweke wazi, Waziri wa Mifugo hana hayo mamlaka ya kunyang'anya mapato Wizara ambayo iko chini ya TAMISEMI. Kwa hiyo, naomba tu, kama wanataka kuwajibisha watu, *OPRAS* ipo kama mtumishi amefanya vibaya. Kama unataka kuiwajibisha Halmashauri, *CAG* yupo ambaye anakagua mapato na matumizi ya Halmashauri na Bunge lipo. Kwa hiyo, watu wawajibike *specifically* kwa kufuata mifumo mbalimbali ya Serikali, lakini tusiweke kifungu cha jumla ambacho kwa kukitekeleza kinakwenda kuumiza Halmashauri zetu au kuziua Halmashauri zetu.

MHE. DKT. IMMACULATE S. SEMESI: Mheshimiwa Mwenyekiti, samahani...

MWENYEKITI: Unataka kusemaje? Unataka kuunganisha marekebisho yako na yake ama unataka kufanyaje? Sijaelewa.

MHE. DKT. IMMACULATE S. SEMESI: Mheshimiwa Mwenyekiti, wote wawili tume-*propose clause* hiyo iwe *deleted,* ifutwe. Sasa naomba mwongozo wako niendaje. Nisubiri ajibu halafu na mimi tena nisimame nielezee kwa nini kifungu kifutwe au tuunganishe hoja zetu?

MWENYEKITI: Sasa namna pekee ya kunisaidia mimi ili niunganishe au nisiunganishe, hoja zako zinafanana na za Mheshimiwa Salome za kufuta au hapana?

MHE. DKT. IMMACULATE S. SEMESI: Mheshimiwa Mwenyekiti, kuna baadhi ya *point* siyo sawa na za Mheshimiwa Salome. Nimeangalia kwa *angle* nyingine.

MWENYEKITI: Basi kama zako ziko tofauti, acha tumalize za kwake kwanza.

MHE. DKT. IMMACULATE S. SEMESI: Mheshimiwa Mwenyekiti, labda ungenisikiliza nitoe hoja...

MWENYEKITI: Ngoja. Inabidi tufuate taratibu zetu zilivyo. Yanapoandikwa hapa majina matatu, kila mmoja wenu amepeleka kwa utashi wake.

MHE. DKT. IMMACULATE S. SEMESI: Sawa.

MWENYEKITI: Nami sitaki kusema kwa kuwa wote mmeleta, sasa elezeni wote pamoja halafu wote mjibiwe pamoja. Kwa hiyo, lazima tufuate ule utaratibu wetu, ndiyo maana nimeuliza. Kwa hiyo, wewe utakachofanya, hoja ambazo zimeshajibiwa hutazirejea kama utakuwa umeridhika na hayo majibu, na kama utakuwa hujaridhika, utaendelea na zako, nawe utajibiwa.

Mheshimiwa Waziri wa Mifugo.

WAZIRI WA MIFUGO NA UVUVI: Mheshimiwa Mwenyekiti, nilipokuwa nimeeleza pale nilidhani kwamba Mheshimiwa Salome amenielewa. Moja, anaposema kwamba Waziri wa Mifugo hana mamlaka, mimi ndio Waziri wa Mifugo, ninayo mamlaka na mifugo mahali popote ilipo. Hilo la kwanza.

Mheshimiwa Mwenyekiti, la pili, Halmashauri kutegemea mapato, labda nimpe mfano tu. Kwa mfano, tunasimamia Halmashauri ambazo zimepewa hiyo dhamana ya kukusanya mapato kwenye Halmashauri, mimi Waziri wa Mifugo na Uvuvi nimetoa sera ya kwamba ni lazima majosho yafanye kazi na wafugaji waogeshe mifugo yao. Mapato yanakusanywa na Halmashauri, lakini hazinunui dawa wala hazikarabati majosho. *(Makofi)*

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa mfano, katika kipindi hiki unakuta Halmashauri tumeagiza kukarabati majosho na kuogesha; tumetumia utaratibu wa kawaida kupitia TAMISEMI, taarifa ikaenda mpaka kwenye Halmashauri husika, Waziri ametoa *deadline,* Wakuu wa Mikoa wakatoa *deadline,* bado Halmashauri husika haikutekeleza agizo hilo.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kama Halmashauri hiyo pamoja na miongozo na maelekezo yote haikutekeleza, nawe umeongea vizuri sana kwamba sasa Halmashauri inategemea mapato haya kutokana na mifugo. Sasa kama inategemea mapato kutokana na mifugo, kuna shida gani wao kuihudumia mifugo? Kwa sababu usipoihudumia mifugo haitakuwepo na mapato hayo unayoyazungumza hayatakuwepo. *(Makofi)*

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa hiyo, ninachotaka tu nikwambie ni kwamba sasa ni lini *link* ya Waziri wa Mifugo ku-*command* kuhakikisha kwamba jambo hilo linatekelezwa? Mbona Waziri wa Utumishi ambaye ana mamlaka na Watumishi wote ana-*cross over* mpaka kote! Hajawahi kukatazwa. Mbona Waziri wa Ardhi ana-*cross* kote hajawahi

kukatazwa? Kwa nini ikija hapa kwenye mifugo ndiyo inakuwa shida? Mbona Mawaziri hawa wote wana-*exercise power* mpaka chini? *(Makofi)*

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa hiyo, ninachotaka nikiseme hapa ni kwamba kifungu hiki kinajaribu kuleta usimamizi wa kuhakikisha kwamba dhamira ya sera zinatekelezwa, maagizo ya Wizara yanatekelezwa na kwamba hiyo dhamana ya ukusanyaji wa mapato mnayoizungumza nayo tumewapa kwa dhamana tu, kama Halmashauri waweze kukusanya mapato hayo. *(Makofi)*

Mheshimiwa Mwenyekiti, mwisho wa siku hata Serikali ikiamua mapato hayo yakusanywe na mtu mwingine, yataendelea kuwa mapato ya Serikali hiyo hiyo na yataendelea kuwahudumia wananchi hao hao. *(Makofi)*

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome Makamba.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, Mheshimiwa Waziri ameeleza vizuri sana. Kumbe changamoto hapa ni Mtumishi wa Halmashauri, awe Mkurugenzi au Afisa Mifugo ameshindwa kukusanya mapato na kutekeleza Sera ya Mifugo. Sasa kwa nini ukaiadhibu Halmashari nzima kwa kuinyang'anya mapato uyapeleke Serikali Kuu kwa makosa ya mtumishi? Huyo mtumishi ni *incompetent,* ameshindwa ku-*deliver,* mwadhibu mtumishi *specifically.*

Kwa hiyo, ukija kwenye hii dhana anayoisema hapa Mheshimiwa Mpina, kaka yangu, siyo kwamba tunakukataza usisimamie Sera ya Mifugo. Dhamira yako ni nzuri, ila changamoto ni kwamba unaadhibu Halmashauri kwa kosa la mtumishi. Tumia *OPRAS;* huyu mtu ameshaweka malengo yake mwanzoni mwa mwaka, mwishoni mwa mwaka haja-*meet* malengo yake kwa kutengeneza majosho na nini, mwadhibu huyo mtumishi. Sheria za utumishi ziko wazi.

MWENYEKITI: Kengele imegonga Mheshimiwa Salome. Mheshimiwa Mpina.

WAZIRI WA MIFUGO NA UVUVI: Mheshimiwa Mwenyekiti, nilimweleza pia Mheshimiwa Salome Makamba wakati naeleza hoja hii. Halmashauri inaweza ikawa inakusanya mapato haya lakini isiweke kabisa hata kwenye bajeti. Siyo tatizo la mtumishi hilo, ni tatizo la Halmashauri ile pamoja na kukusanya mapato hayo haitengi fedha za kuhudumia mifugo. *(Makofi)*

Mheshimiwa Mwenyekiti, la pili, watumishi wengi walioko kwenye Halmashauri, Mamlaka zao za Nidhamu ni Halmashauri hiyo hiyo. Kwa hiyo, hizo *suspensions* tunazozizungumza, kwa mfano tu niseme tumetoa agizo hapa la kukarabati majosho, tumekarabati majosho 542 kwa muda mfupi. Zipo Halmashauri chache sana mbazo zili-*default* agizo hili.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa hiyo, ninachotaka kusema hapa ni kwamba unazungumzia tu mtumishi, lakini Mamlaka ya Watumishi wenyewe wa Halmashauri wapo chini kwenye hilo Baraza la Madiwani. La pili, bajeti inapangwa na nani? Sasa kama bajeti haikupangwa, utaenda kumwadhibu nani katika Halmashauri? Unayeweza kumwadhibu ni Halmashauri husika ya eneo hilo.

MWENYEKITI: Mheshimiwa...

WAZIRI WA MIFUGO NA UVUVI: Mheshimiwa Mwenyekiti, niseme kwa kifupi tu kwamba hizi *suspensions* zinatolewa kwa muda mfupi kuionesha tu hiyo Halmashauri kwamba kuna eneo la kufanyia marekebisho.

MWENYEKITI: Sawa, umeeleweka. Mheshimiwa Suzan Lyimo, nadhani atazungumzia kutokea Msekwa. Mheshimiwa Suzan Lyimo hayupo. Mheshimiwa Dkt. Sware Semesi.

MHE. DKT. IMMACULATE S. SEMESI: Mheshimiwa Mwenyekiti, nashukuru kwa nafasi. Nami nina *concern* kwenye kifungu hiki ambacho kinaelezea mahusiano kati ya Waziri wa Mifugo na Uvuvi na Waziri anayesimamia TAMISEMI

na kinahusiana na ukusanyaji wa mapato ambayo yanatokana na Sekta ya Mifugo.

Mheshimiwa Mwenyekiti, naomba nirejee kwamba sheria kama hii ililetwa chini ya *Miscellaneous Amendments Part Four Cap 279,* nafikiri ni Januari mwaka huu 2020, walileta kipengele kinachosomeka hivi hivi chini ya uvuvi. Ni katika Bunge lako hili hili kwenye Kamati hii, alikuwa amekaa Mheshimiwa Chenge kwenye hicho kiti, baada ya ku-*raise* hii *concern* kwamba Waziri mwingine anapoingilia mamlaka ya Waziri mwingine, hiyo haijakaa sawa. *(Makofi)*

Mheshimiwa Mwenyekiti, sasa katika majadiliano, Mheshimiwa *AG* alileta marekebisho tukiwa humu ndani kwa haraka kwamba, basi badala ya kukifuta hiki kifungu ambacho kinasomeka kama hapa kwenye *livestock,* naomba samahani; kinasomeka kwamba, "*The Minister for Local Government Authorities shall, if satisfied that there is mismanagement of the functions related to the… (*wakati huo ilikuwa inasema ni *fisheries,* sasa hivi ni) …*livestock, by the Local Authorities take necessary measures."* Kwa bahati mbaya, katika ile hali ya sintofahamu unapoletewa *amendment* mezani, tukasema ahaa, kumbe mamlaka imerudishwa TAMISEMI, kwa hiyo, hii iko sawa.

Mheshimiwa Mwenyekiti, sasa mapendekezo haya tena kupitia Mheshimiwa Waziri Mpina, ame-*copy and paste* kutoka kwenye uvuvi akaleta kwenye mifugo *concern* ile ile na akakijumlisha hiki kifungu ambacho tulikipokea wakati ule kama Bunge tukafurahia kwamba wamerekebisha, lakini sasa amekipachika kinasomeka hivi hivi ilhali vile vifungu vya mwanzo ambavyo Mheshimiwa Salome ameshatolea maelezo viko vilevile, kwamba Waziri husika, Mheshimiwa Mpina ana mamlaka ya kusimamisha Halmashauri husika kutokukusanya mapato yanayohusiana na mifugo kwa sababu tu Halmashauri hiyo husika *does not implement policies relating to and developing livestock sector. (Makofi)*

Mheshimiwa Mwenyekiti, sasa kama kuna upungufu wa Halmashauri kwamba yale makusanyo yanayotokana na

mifugo hayatengewi *percent* ambayo inatakiwa iende kwenye kuendeleza mifugo, basi Serikali iangalie au itengeneze kifungu ambacho kitai-*task* Halmashauri kwamba kama haitatenga asilimia fulani, basi *consequence* ni hii. Siyo kujipa mamlaka kama Waziri wa sekta nyingine kuingilia sekta nyingine. *(Makofi)*

Mheshimiwa Mwenyekiti, ahsante.

MWENYEKITI: Sawa, umeshaeleweka Mheshimiwa Dkt. Sware. Mheshimiwa Mpina.

WAZIRI WA MIFUGO NA UVUVI: Mheshimiwa Mwenyekiti, majibu ni hayo hayo kwamba, kwanza wanachotakiwa kuelewa Waheshimiwa Wajumbe nilianzia pale mwanzo kwa kusema ni muhimu sana kusoma vizuri na kuelewa dhana ya *D by D;* kipi kiligatuliwa na kipi hakikugatuliwa? Ukishaelewa hiyo huwezi ukasema kwamba Waziri wa Mifugo na Uvuvi anaingilia madaraka ya Waziri wa TAMISEMI.

Mheshimiwa Mwenyekiti, hatukugatua sera, hatukugatua usimamizi wa sekta. Tunapotekeleza majukumu haya, haina maana ya kwamba umemwingilia Waziri mwingine, la hasha, haina maana.

Kwa hiyo, ninachotaka kukisema hapa wala Waheshimiwa Wajumbe wasiwe na mashaka juu ya hili. Ni kifungu ambacho kinakwenda kutengeneza *link* tu kati ya mgatuliwa madaraka na mwenye dhamana. Kwa hiyo, hakina shida yoyote.

Mheshimiwa Mwenyekiti, ndiyo maana hapa ukisoma vizuri kuna *consultation* ya Waziri wa Fedha, kuna *consultation* ya Waziri mwenyewe wa *Local Government* na mwisho wa siku ukisoma ile *subsection four* inasema: "*The Minister responsible for Local Government Authorities shall upon receipt of the notification under subsection three, take necessary measures to remedy the shortcomings of the respective Local Government Authority.*"

Mheshimiwa Mwenyekiti, iko *very clear.* Ina maana kwamba mlolongo wa Mawaziri wote hao wameshirikishwa mpaka mnafikia hiyo hatua. Kwa hiyo, siyo jambo tu ambalo *from nowhere* tu Waziri wa Mifugo na Uvuvi atasimama na kuamua, nimetoa *suspension;* ni mpaka hatua nyingine zote ziwe zimetolewa na zimeshindikana ndiyo mnaweza mkafikia kwenye hii hatua. Kwa hiyo, ni jambo ambalo linategemewa litatokea kwa nadra sana. Kwa hiyo, siyo jambo ambalo linaweza likatusumbua sana.

Mheshimiwa Mwenyekiti, naomba Waheshimiwa Wajumbe waunge mkono eneo hili lipite, usimamizi thabiti wa sekta uendelee kutekelezwa.

MWENYEKITI: Mheshimiwa Dkt. Sware Semesi.

MHE. DKT. IMMACULATE S. SEMESI: Mheshimiwa Mwenyekiti, nashukuru kwa nafasi ya pili. Kama nilivyoeleza awali, majadiliano haya Bunge lako lilishayafanya na tukaona kuna kasoro na waka-*promise* watafanyia kazi lakini wakatupiga chenga, wamelirejesha tena.

Mheshimiwa Mwenyekiti, sasa naomba nirejee kwa Mheshimiwa Waziri husika wa Mifugo na Uvuvi. Kipengele hiki kile kifungu kidogo cha pili, naomba ni-*quote* tu; inasema, Wizara yako, "*upon consultation with the Minister responsible for Finance and the Minister responsible for Local Government Authorities"* una uwezo wa ku-*suspend.*

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kifungu kidogo cha (3) ikarejea tena kwamba "*the Minister* (yaani wewe Mheshimiwa Waziri wa Mifugo na Uvuvi) *shall notify,"* yaani unakwenda kumtaarifu sasa baada ya kuchukua maamuzi; unakwenda kum-*notify,* au kumpa taarifa mwenzio kwamba nimeamua kuwafutia. Umenielewa?

Mheshimiwa Mwenyekiti, halafu kifungu kidogo cha (4) kinarudi sasa kile ambacho tulidanganywa Bunge lako tulipokuwa *tricked,* kinasema sasa, *the Minister responsible for Local Government Authorities shall, upon receipt of the*

notification under hiyo *subsection* ya kwanza ya tatu, *take necessary measures. Necessary measures* gani ilhali wewe umeshafanya maamuzi? *(Makofi)*

(Hapa kengele ililia kuashiria kwisha kwa muda wa Mzungumzaji)

MHE. DKT. IMMACULATE S. SEMESI: Mheshimiwa Mwenyekiti, naomba niseme kidogo tu. Kifungu hiki kina matatizo. Serikali irejee tena iangalie *the way forward;* mfano, inaposema *"upon consultation,"* basi waseme *upon consent.* Umenielewa?

MWENYEKITI: Umeeleweka.

MHE. DKT. IMMACULATE S. SEMESI: *Yes,* ahsante.

MWENYEKITI: Waheshimiwa Wajumbe, kifungu cha 2, cha 3 na cha 4 havijaandikwa kwa namna ambayo unaweza ukafanya kimoja kingine ukaruka. Utaratibu ule ulioandikwa ndiyo unaotakiwa kufuatwa kwa namna kilivyoandikwa kifungu hapa, maana yake cha pili kimekuja kabla ya cha tatu na cha nne kimekuja baada ya hicho. *(Makofi)*

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa hiyo, maana yake hivi vyote vitaenda kwa mtindo huu ambao umeandikwa hapa. Hakuna kitakachorukia mbele kabla ya kingine. Kwa mujibu sasa wa taratibu zetu Waheshimiwa Wajumbe, pamoja na kwamba haikutolewa hoja hii kujadiliwa, nitawahoji kwa marekebisho haya kwa sababu yote sasa yanazungumzia kufuta, japokuwa kila mtu ana sababu zake tofauti; Marekebisho ya Mheshimiwa Salome Makamba na Mheshimiwa Dkt. Sware Semesi.

Sasa nitawahoji Waheshimiwa Wabunge wanaoafiki kufuta hicho kifungu.

(Hoja ilitolewa iamuliwe)

(Hoja iliamuliwa na Kukataliwa)

(Kifungu kilichotajwa hapo juu kilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima bila mabadiliko yoyote)

MWENYEKITI: Waheshimiwa Wajumbe, kwa mujibu wa Kanuni ya 88(10) tutaendelea mpaka tumalize hii kazi iliyo mbele yetu tuifanyie maamuzi.

Katibu, tuendelee.

Kifungu cha 5

(Kifungu kilichotajwa hapo juu kilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima bila mabadiliko yoyote)

Kifungu cha 6

(Kifungu kilichotajwa hapo juu kilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima pamoja na Marekebisho yake)

Kifungu cha 7

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, pamoja na maelezo marefu ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali, lakini kwa sababu ya utaratibu naomba tu ni-*register* kwamba sijaridhika na maelezo ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali na bado ninaendelea kusisitiza kifungu hiki kinachosema mtu yeyote anayetaka kufungua shauri linaloonyesha kwamba kuna uvunjifu wa haki za binadamu zilizoko kwenye Katiba Ibara ya 12 mpaka 29, mtu huyo kabla hajafungua shauri hilo ni lazima aoneshe kwanza ni namna gani uvunjifu huo wa Katiba umemwathiri yeye mwenyewe moja kwa moja.

Mheshimiwa Mwenyekiti, nasema kifungu hiki kiko kinyume kabisa na Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na maelezo ya wa nini kiko kinyume, Mwanasheria Mkuu wa Serikali ameeleza vizuri kuhusu suala la *jurisprudence* ya sharia; hiyo ni tafsiri yake ya *jurisprudence* ya sharia, lakini tafsri ya *jurisprudence* ambayo naifahamu mimi Ibara ya 26(2) na Ibara ya 30 inampa uhuru mtu yeyote (na sheria imeweka

clear) kuweza kufungua mashauri haya. Kwa hiyo, sikubaliani na ninashauri kifungu hiki kifutwe.

NAIBU SPIKA: Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Mwenyekiti, kama nilivyoeleza, hiyo Ibara ya 26(2) anayoirejea imesema haki hiyo itatekelezwa kwa mujibu wa sheria. Sheria hiyo ni ipi? Ni *Basic Rights and Duties Enforcement Act.*

Mheshimiwa Mwenyekiti, nilisema Kifungu cha 4 cha sheria hiyo kama kinavyosomeka sasa ndiyo kina maudhui hayo kwa sababu kinasema, "*if any person alleges that any of the provisions of articles 12 to 29 of the constitution has been, is being or is likely to be contravened in relation to him."* Hayo maneno hayakuwekwa hapo kwa bahati mbaya. Sasa tunachokifanya tunatoa tu maelezo zaidi hayo maneno *in relation to him* tunayawekaje katika utaratibu.

Mheshimiwa Mwenyekiti, ahsante. *(Makofi)*

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome Makamba.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, kama alivyoeleza, sheria hiyo itatekelezwa kwa mujibu wa sheria. Nimesema Katiba hiyo hiyo Ibara ya 26(2) na Ibara ya 30(3) kimesema mtu yeyote kwa hiyo, *the Basic Right and Duties Enforcement Act* haiwezi ku-*contradict* na Katiba yenyewe.

Mheshimiwa Mwenyekiti, inapotokea *Basic Rights and Duties Enforcement Act,* kama alivyoisoma kifungu chake cha 4 cha sheria, *Principle Act,* kinasema kwamba, huyo mtu anatakiwa aeleze, namna alivyoathirika, basi kifungu hicho kina-*contradict* na Katiba, Ibara ya 30(3) kwa maana hiyo itasimama Katiba kwa kuonesha kwamba, ni mtu yeyote ana uwezo wa kufungua mashauri Mahakamani kwa makosa yoyote ambayo yana-*infringe* Ibara ya 12 mpaka ya 29 ya Katiba.

Mheshimiwa Mwenyekiti, nadhani nimeeleweka, kama sijaeleweka Wabunge wenzangu wanaweza kunisaidia kufafanua.

MWENYEKITI: Waheshimiwa Wabunge, nadhani Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu ametoa maelezo marefu sana kuhusu jambo hili na huo ndio uhalisia wenyewe. Hakuna mtu atajibeba kutoka atokako kwenda Mahakamani kwa hoja isiyomhusu, hayupo. Hao ndio ambao kwenye sheria huwa wanaitwa *busy bodies,* sasa hii sheria hairuhusu *busy bodies,* kwa hiyo, lazima tuelewane vizuri.

Mheshimiwa Saed Kubenea. Sijui kama yuko Msekwa ama yuko wapi? Mheshimiwa Saed Kubenea?

(Kifungu kilichotajwa hapo juu kilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima pamoja na marekebisho yake)

MWENYEKITI: Sasa tutaenda kwa mafungu kwa sababu, Kanuni yetu ya 88 inaturuhusu kufanya hivyo. Tutaenda kwa mafungu, ila zile sehemu ambazo zina marekebisho tutatoa fursa ili Waheshimiwa Wabunge waweze kusikiliza hayo marekebisho. Katibu.

NDG. MOSSY LUKUVI – KATIBU MEZANI:

Kifungu cha 8
Kifungu cha 9
Kifungu cha 10

(Vifungu vilivyotajwa hapo juu vilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima bila mabadiliko yoyote)

Kifungu cha 11

(Kifungu kilichotajwa hapo juu kilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima pamoja na marekebisho yake)

Kifungu cha 12
Kifungu cha 13

Kifungu cha 14
Kifungu cha 15
Kifungu cha 16
Kifungu cha 17
Kifungu cha 18
Kifungu cha 19
Kifungu cha 20
Kifungu cha 21
Kifungu cha 22
Kifungu cha 23
Kifungu cha 24
Kifungu cha 25
Kifungu cha 26
Kifungu cha 20
Kifungu cha 20
Kifungu cha 20
Kifungu cha 30
Kifungu cha 31
Kifungu cha 32
Kifungu cha 33
Kifungu cha 34

(Vifungu vilivyotajwa hapo juu vilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima bila mabadiliko yoyote)

Kifungu cha 35

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome Makamba.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, nakushukuru. Sehemu ya 8 nimebadilisha Kifungu cha 34 na 35 cha Muswada kwa kupendekeza vifungu hivi viwili vifutwe na Kifungu cha 34 *automaticaly* kinakuwa *affected* na Kifungu cha 35 ambacho kimsingi ndio kinabeba maudhui ya mabadiliko haya kinachoonesha kwamba, mtumishi, kinasema:

"An employee of the judiciary shall not be liable in an action or suit in respect of anything done or ommited to be done in good faith in the performance of the judicial function."

Mheshimiwa Mwenyekiti, Mheshimiwa *Attorney General* wakati anajieleza alitupotosha akasema kifungu hiki kinahusu *judicial officers,* akatuficha zaidi kwenye makaratasi ya sheria kwa kutupa *home work* ya kwenda kusoma *definition* ya *judicial officers.* Sasa siwezi kwenda huko, nataka tu nimwambie alichodhamiria kwenye sheria, *unless* alikuwa amekosea, alidhamiria *an employee of the judiciary.* Kwa tafsiri hii, labda atupe tafsiri tofauti ya hii *an employee,* lakini *otherwise* mimi naona kifungu hiki kinatoa mamlaka makubwa sana kwa *employee* wa *judiciary* ku-*misuse* mamlaka waliyonayo ya kufanya kazi za kimahakama.

MWENYEKITI: Waheshimiwa Wabunge, kwenye kifungu hiki nitamwita pia Mheshimiwa Ruth Mollel kwa sababu, marekebisho yanafanana. Mheshimiwa Ruth Mollel?

MHE. RUTH H. MOLLEL: Mheshimiwa Mwenyekiti, ahsante kwa kunipa nafasi. Nilipendekeza *initialy* kwamba, hiki kifungu kifutwe na kwa maelezo, kama nilimsikiliza *AG* alipokuwa anatoa maelezo kwamba, hapa *employees* ana maana ya *judicial officers.* Nataka niamini kwamba, *judicial officers* ndio hao Mahakimu na Majaji na sio *other employees of the judiciary.* Kwa hiyo, kama hiyo ndio ni tafsiri nilioipata hiyo basi nitakuwa mimi sina ugomvi *as long as judicial officers* ni Majaji na Mahakimu na sio *other employees of the judiciary.*

MWENYEKITI: Haya, ahsante sana. Waheshimiwa Wabunge nadhani mnayo marekebisho yaliyoletwa na Serikali na marekebisho ya Serikali kwenye Kifungu cha 35 yanaelezea kufuta hayo maneno ya *an employee of the judiciary* na kuwekwa maneno *a judicial officer.* Kwa hiyo, hiyo hoja inakuwa imeondoka kwa hivi vifungu vyote viwili.

Sasa kwa muktadha huo Katibu tuongoze kwenye Sehemu ya 8.

NDG. MOSSY LUKUVI – KATIBU MEZANI: Ibara ya 35 ina marekebisho ya Serikali.

MWENYEKITI: Sasa ndio hayo maelezo niliyotoa kwa sababu, Serikali imeshatoa hyo marekebisho kwa hiyo, tunaihoji sehemu nzima.

(Kifungu kilichotajwa hapo juu kilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima pamoja na marekebisho yake)

Kifungu cha 36

(Kifungu kilichotajwa hapo juu kilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima bila ya mabadiliko yoyote)

Kifungu cha 37

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome Makamba.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, hii Sehemu ya 8, Ibara ya 37 inaongelea mashtaka dhidi ya Rais, Spika, *Chief Justice* na *Deputy Speaker* imo humu na *Prime Minister.* Nashauri ibara hii ifutwe kwa sababu zifuatazo:-

Mheshimiwa Mwenyekiti, sheria kma ilivyo hivi sasa imeeleza vizuri kabisa namna ambavyo Mwanasheria Mkuu wa Serikali anaweza akaingizwa kwenye mashauri yanayohusu viongozi wa Serikali wanapokuwa wanatekeleza majukumu yao. Ikaenda mbali ikampa nguvu Mwanasheria Mkuu wa Serikali kuingia wakati wowote pale mashauri haya yanapokuwa Mahakamani.

Mheshimiwa Mwenyekiti, sasa mimi nina *querry* mbili; kwanza hawa viongozi wameapa kulinda Katiba, tusitengeneze Miungu ndani ya nchi. Mtu aliyevunja Katiba tuandike tu pale *Deputy Speaker and Attorney General* mimi Mheshimiwa Salome nawashtaki, iandikwe vizuri. Hii itasaidia hata kwa *scholars* kwa sababu, kesho tutaweza kuwa na kesi 30 zinazohusu Serikali, hatuwezi kusoma tu *AG versus* fulani, *AG versus* u, mwisho wa siku kwenye *Law Report* hiyo *indexing* itakaaje? Kwa hiyo, naomba niishawishi Serikali ifute kifungu hiki iache kama kilivyo kwa sasa hivi kinavyo-*exist* kwenye sheria.

Mheshimiwa Mwenyekiti, hawa watu tunaposema wameondolewa kushtakiwa tunamaanisha wanataka kuonesha kwamba, ni watu ambao majina yao hayawezi ku-*appear* kwenye *court cases.* Kwa hiyo, mwisho wa siku ninyi ni viongozi mmeapa kuilinda Katiba, ushtakiwe kwa cheo chako, *Deputy Speaker,* hutaandikwa pale Mheshimiwa Tulia Ackson, utaandikwa tu *Deputy Speaker and Attorney General* unashtakiwa kwa kosa hili, lakini kusema kwamba...

Mheshimiwa Mwenyekiti, la tatu ambalo ni la msingi nilisahau, unatakiwa ufanye kiapo, *Attorney General* hawezi kufanya kiapo kwa niaba yako.

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome Makamba kengele imeshagongwa. Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Mwenyekiti, ahsante sana. Kifungu cha 10 cha *Government Proceedings Act* kinasomeka: *"Subject to the provisions of any other written law, civil proceedings by or against a Government shall be instituted by or against the Attorney-General."* Sheria iko hivyo tayari, lakini nikasema mtu anaweza kupata changamoto ya neno *Government* ndio tunakuja kwenye Sheria ya *Law Reform (Fatal Accidents and Miscellaneous Provisions) Act,* Kifungu cha 18(3): "*for the purposes of the section the term Government includes a public officer and an office in the service of the United Republic established by or under any written law.*

Mheshimiwa Mwenyekiti, kama nilivyosema kimsingi sheria inatambua Mwanasheria Mkuu wa Serikali kuweza kushtakiwa kwa niaba au badala ya Serikali. Sasa tunachotaka kufanya kwenye sheria hii ni kuweka tu utaratibu vizuri kwa sababu, mara nyingine unapoacha sheria zimesambaa hivi hata Mahakama inapata shida ya kuzitumia, kwa hiyo, tunaweka tu utaratibu mzuri. Ahsante.

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome kuna ambalo hujaelewa hapo?

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, nimeelewa, lakini naendelea kuelezea. Mheshimiwa *Attorney General* wakati anahitimisha hoja yake alielezea vizuri akasema hata Wizara zinashtakiwa, lakini huwa tunaandika pale *Ministry of Finance and Attorney General versus* Mheshimiwa Salome. *What is so special,* kama tunataka kweli kuacha sheria zisizagae, *what is so special with these tittles?* Kama kweli lengo la *Attorney General* sio kutaka kutengeneza Miungu watu kwenye nchi hii, *what is so special* kwenye haya majina ya *President, Speaker, Deputy Speaker, Prime Minister, what is so special?*

Mheshimiwa Mwenyekiti, kama tunataka kufanya hicho anachotaka kusema, *of which* mimi naamini *it is not true* tuweke basi kwenye yote hadi mawizara ya Serikali, taasisi mbalimbali za Serikali, ikae iandikwe tu *Attorney General versus* taasisi hii, *Ministry* hii. Nakushukuru.

MWENYEKITI: Sawa, umeeleweka. Ila umenishangaza na hilo swali, yaani kwamba, wewe hujui huo uspesheli wa hizo *tittle?* Hata Biblia wewe mwenyewe inakuita ni Mungu. Uko na Mchungaji hapo, ninyi pia ni Miungu kwa hiyo na wewe pia ni kamungu kadogo.

Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Mwenyekiti, nimeanza kwa kueleza msingi katika Sheria ya *Government Proceedings Act,* nikaja kwenye tafsiri ya neno *Government* katika Sheria ya *Fatal Accidents and other provisions,* nikaeleza maana ya *Government.* Katika hoja ya Mheshimiwa Salome sikuona aki-*challenge* hiyo *basis* niliyoitoa na kwa hiyo, sioni hoja yoyote ambayo ameitoa kwa sababu, haku-*challenge* ile hoja niliyoitoa mimi. Ahsante. *(Makofi)*

(Kifungu kilichotajwa hapo juu kilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima bila mabadiliko yoyote)

Kifungu cha 38

(Kifungu kilichotajwa hapo juu kilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima bila mabadiliko yoyote)

Kifungu cha 39

MWENYEKITI: Sehemu ya 10, Kifungu cha 39, Mheshimiwa Godbless Lema?

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, Sehemu ya 10 nina *ammendment. Section 39, 41, 40* nina *ammendments.*

MWENYEKITI: Ngapi? Hebu taja za kwako, Mheshimiwa Salome unazosema unazo?

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, 39(a) *Sub 4,* sehemu ya 10 hiyo.

MWENYEKITI: Hapana, mimi hapa niliyonayo ambayo imesainiwa na wewe ina *(f), 37.* Inafuata, aah aa, kuna *page* ina-*miss* kwenye hii iliyosainiwa.

Waheshimiwa Wabunge kuna ukurasa unakosekana hapo; ni kifungu gani unayo marekebisho Mheshimiwa Salome?

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, nina marekebisho Kifungu cha 39(a)(4).

MWENYEKITI: Sawa. Endelea.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, ahsante. Kifungu hiki cha 39 kinarekebisha Sheria ya Marekebisho ya Sheria ambacho kimsingi wachangiaji, bila kusoma kwa ajili ya wakati, kinaonesha kwamba, *Attorney General* anaweza kumwambia Mwandishi Mkuu wa Sheria afanye urekebu, afanye *revision* ya sheria na baada ya hapo atai-*gazzete* ile sheria na itaanza kutumika. Sasa kazi ya kutunga sheria ni kazi ya Bunge na nimetoka kusema vizuri kwenye mchango wangu.

Ninachoshauri baada ya *Attorney General* kumwambia *CPD* afanye urekebu wa sheria, *revision* ya sheria, sheria ile irudi Bungeni hapa, iletwe, ili tuweze kupata uhakika kwamba, kile kilichofanyiwa urekebu au kilichokuwa *compiled* ni kile ambacho Bunge hili limeazimia. Kwa hiyo, ninashauri yaongezwe maneno yafuatayo kwamba: *"in the newly designated subsection (4) by adding immediately after the word subsection (3) the following words: "Shall within six sitting days of the National Assembly following the making of that revised addition table the laws in the National Assembly for scrutine."*

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome nachelea hapa hata kumsimamisha Mwanasheria Mkuu wa Serikali kwa sababu, umeeleza vizuri kabisa kazi ya kutunga sheria, kama ambavyo kurekebisha sheria, ni kazi ya Bunge. Sheria Bunge lilishatunga, sheria imerekebishwa, ile sheria imeingizwa yale marekebisho iletwe hapa Bungeni *for scrutine? For what?*

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, nikutolee mfano wa Sheria ya Uwekezaji. Sheria ile imefanyiwa marekebisho mengi sana zaidi ya matano, sita, saba. Sheria ile inaenda kuwa *compiled,* ikishakuwa *compiled* inakuwa *gazzetted* inaanza kutumika. *How far* Bunge lako Tukufu litakuwa na uhakika kwamba, kile kilichokuwa *compiled* na *Attorney General* na *CPD* na kimekuwa *gazetted* na kinatumika ndicho kile ambacho kilipitishwa kwenye Bunge lako?

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa hiyo, mimi mapendekezo na hii ni *spirit,* tulikuwa wote kwenye Kamati ya Kanuni...

MWENYEKITI: Umeeleweka Mheshimiwa Salome. Waheshimiwa Wabunge hatuwezi kufika huko kwa sababu, la sivyo kazi zitakuwa haziendi basi, hatuwezi kufika huko. Kama kuna namna yoyote, Mbunge yeyote anapata hisia kwamba, pengine kifungu kimebadilishwa koma kwa sababu, mtakumbuka Bunge hili hata kurekebisha koma kwenye sheria inaletwa hapa, hata nukta inaletwa hapa.

Sasa kweli ofisi nzima na sisi ndio tunaoleta haya marekebisho, itokee mahali hiyo sheria imewekwa tuletewe tena hapa tuhojiwe tena kwa sababu ya yule mtu aliyeingiza kule? Nadhani tusiji-*reduce* huko kwa sababu, sisi tutakuwa tumemaliza ule utaratibu wetu.

(Kifungu kilichotajwa hapo juu kilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima bila mabadiliko yoyote)

Kifungu cha 40

MWENYEKITI: Kifungu cha 40, Mheshimiwa Godbless Lema?

(Kifungu kilichotajwa hapo juu kilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima bila mabadiliko yoyote)

Kifungu cha 41

Mheshimiwa Salome Makamba katika hii Sehemu ya 10, ana marekebisho kwenye *Clause* 41, Mheshimiwa Salome?

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, Sehemu ya 41 ya hii *Law Revisions* inakwenda mbali zaidi, lakini sasa kwa vile umetoa Kifungu cha 39 kilikuwa kinategemeana na Kifungu cha 41, labda nieleze tu. Mheshimiwa *AG* alipoleta mabadiliko ya Kifungu cha 12(1) cha *Law Revisions Act,* nilitegemea *AG* atatupeleka kwenye mkondo wa *assenting of the law* badala ya *proclamation of the law.* Kwa hiyo, kwa vile umefuta mapendekezo yangu katika kifungu cha 39, mapendekezo ya Kifungu cha 40 yanakosa mashiko, kwa hiyo, tuendelee.

(Kifungu kilichotajwa hapo juu kilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima bila mabadiliko yoyote)

Kifungu cha 42

(Kifungu kilichotajwa hapo juu kilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima bila mabadiliko yoyote)

Kifungu cha 43

MWENYEKITI: Mheshimiwa Susan Lyimo kuna wakati aliitwa, sijui kama yupo?

MHE. SUSAN A. J. LYIMO: Mheshimiwa Mwenyekiti, nipo.

MWENYEKITI: Mheshimiwa Susan Lyimo.

MHE. SUSAN A. J. LYIMO: Mheshimiwa Mwenyekiti, nakushukuru. Kwa kweli, nasikitika kwamba, ile sehemu ya kwanza nilikuwa na udhuru, lakini niseme tu kwamba, naomba marekebisho yafuatayo kwenye Kifungu hicho cha 43(2). Naomba kwa sababu, hii habari ya Shule ya Sheria ni *very professional* na kwa maana hiyo nilikuwa napendekeza badala ya neno Waziri, *Minister,* liwe *Chief Justice.*

Mheshimiwa Mwenyekiti, sababu ni kwamba, naamini kwamba, Mawaziri ndio wapo ki-*administrator* zaidi, lakini nilikuwa naamini kwamba, kwa sababu tuna *Chief Justice* na kwa maana hiyo anajua weledi wa hawa watu, kwa hiyo, isiwe ni kazi ya Waziri ku-*exempt* bali iwe ni kazi ya *Chief Justice.*

MWENYEKITI: Ahsante sana. Marekebisho ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali yanasema *Chief Justice.*

Sehemu ya 11...

MHE. SUSAN A. J. LYIMO: Mheshimiwa Mwenyekiti, aah haa, ninayo pia katika hapohapo vile vipengele vinavyofuata (a), (b) na (c), kwanza nashukuru kwamba wameridhia marekebisho *(amendment)* yangu lakini vilevile nilikuwa nadhani kwenye (a) pale *any law officer* kwa maana ya mwanasheria yeyote nilikuwa nadhani ni lazima tuwe na watu wenye *experience* na kama nilivyosikia baadhi ya michango ya watu mara nyingi hata tuna *State Attorney* wengi tunashinda kesi, Serikali mara nyingi inashindwa kesi. Na kwa maana hiyo nilikuwa nadhani ni muhimu sana tuweke

experience walau ya miaka sita kama itakubalika au *AG* aone ni katika kiwango gani tunaweza tukaweka kwasababu tukisema tu *any Law Officer* nadhani haijakaa vizuri.

Mheshimiwa Mwenyekiti, pia kama hiyo imekubalika ina maana na ile namba tatu pale mwisho basi badala ya *Minister* nilikuwa nimesema awe *Chief Justice.*

Mheshimiwa Mwenyekiti, la mwisho, ilikuwa ni ile kifungu cha (c) kuhusiana na *public* na *private* hawa *qualified lawyers.* Ukiangalia ilikuwa inazungumzia tu *public* lakini tuna ma-*lawyers* wengi ambao wapo kwenye *NGOs* kwa mfano tuna wale wa *TGNP, TAMWA, TAWLA* na kadhalika. Kwa hiyo, nilikuwa nadhani ili isiwe ya kibaguzi, tuhakikishe kwamba tunawaingiza *(include)* pia *lawyers* ambao wapo kwenye *private sector* ambao kimsingi wanaweza wakawa wana weledi mkubwa kuliko hawa wa Serikali. Kwa hiyo, mapendekezo yangu yalikuwa ni hayo, ahsante.

MWENYEKITI: Sasa kwasababu hatukuwa tumeyaweka pamoja hapa na Mheshimiwa Salome una marekebisho yanayofanana na Mheshimiwa Susan Lyimo au yamepishana? Aah kama yamepishana basi utapewa fursa. Mwanasheria Mkuu wa Serikali!

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Mwenyekiti, ahsante sana.

Mheshimiwa Mwenyekiti, neno *Law Officer* lina tafsiri yake mahususi katika Sheria hii ya Tafsiri ya Sheria yaani *The Interpretation of Laws Act* na inasema *Law Officer means The Attorney General, The Deputy Attorney General, The Director of Public Prosecutions, The Administrator General, The Solicitor General, The Deputy Director of Public Prosecutions, The Deputy Administrator General, The Deputy Solicitor General, The Chief Parliamentary Draftsman and every legally qualified State Attorney in public service of the rank of or above Senior State Attorney or Senior Parliamentary Draftsman.* Kwa hiyo, hili limeelezwa nafikiri Mheshimiwa Lyimo hapaswi kuwa na shida na hilo.

Mheshimiwa Mwenyekiti, la pili ni hili kama tunaweza tuka-*extend* hiyo *privilege* pia kwa wanasheria ambao wapo kwenye *private practice*. Sasa niliwarejesha kwenye Sheria ya *The Law School of Tanzania* ambayo ilisema *any person after being awarded of course The Bachelor Degree in Law desiring to practice law in The United Republic of Tanzania either as a public servant*. Sasa hawa wote ni *public servants* hawa tayari kwa sababu mtu kuwa *Law Officer you are already a public servant* tunaweza tukasema hatuhitaji tena kumpitisha *Law School* kwa sababu yeye tayari ana *practice or as an Advocate of The High Court of Tanzania.*

Mheshimiwa Mwenyekiti, sasa sioni kwa namna gani *Legal Officer* wa kawaida anayefanya kazi za kisheria huko unam-*exempt* hapa kwasababu kama angekuwa anafanya kazi hizo za Uwakili alipaswa kuwa tayari ameshakuwa *admitted* kama Wakili. Ni *logic* kidogo tu, ahsante sana. *(Makofi)*

MWENYEKITI: Mheshimiwa Susan Lyimo umeelewa maelezo ya Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali?

MHE. SUSAN A. J. LYIMO: Mheshimiwa Mwenyekiti, nimeelewa lakini nilitaka tu atusaidie sasa hawa *private lawyers'* ambao wanafanya kwenye hizi *NGOs* na nini ambao labda wamekaa muda mrefu nao hataweza kuwa *exempted* kwasababu yawezekana baadaye wakaja kwenye *public services.*

Mheshimiwa Mwenyekiti, la mwisho pia ambalo lipo kwenye *amendment* yangu nilikuwa sijalisoma, nilikuwa nimeongeza kifungu kidogo kwamba sasa baada ya hawa *lawyers'* kuwa *exempted* nilikuwa nadhani ni vizuri sana wakawa *gazette* kwenye *public gazette* kwasababu ya *transparency* kwasababu yawezekana kabisa kama hawatakuwa *gazette* maana yake ni kwamba kwanza watu hawatawajua.

Mheshimiwa Mwenyekiti, vilevile kwa huo uwazi *Chief Justice* au *whoever* katika ofisi wanaweza wakawa

wanapeana tu. Kwa hiyo, tulitamani tuone hawa watu wamekuwa *exempted* lakini wawe *gazette* ili wajulikane/ watambulike. Kwa hiyo, ikifanywa bila kuwa *gazette* tunadhani kwmaba kutakuwa na usiri mkubwa na inawezekana pia kukawa na *some kind of* rushwa mtu akapitishwa amekuwa *Advocate* bila kufuata utaratibu. Kwa hiyo, nilikuwa nadhani wawe *published* kwenye *gazette* ili wajulikane na naamini wakijulikana itakuwa ni fahari kwasababu watapata wateja.

MWENYEKITI: Ahsante sana ila hili la rushwa kidogo nadhani nataka kuamini ilikuwa *slip of the tongue* yaani hiyo rushwa anapewa nani sasa *Chief Justice* au nani anayepewa yaani katika hayo mazingira. Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Mwenyekiti, nilitamani nimuombe sana Mheshimiwa Lyimo haya marekebisho au mapendekezo ayalete kupitia kwa Mwanasheria anayejua mfumo pasingekuwa na haja ya kuleta mapendekezo haya kwasababu hakuna haja ya *Chief Justice* ku-*gazette* hawa watu waliokuwa *exempted.*

Mheshimiwa Mwenyekiti, wakiwa *exempted* wanakuwa *admitted;* wanapokuwa *admitted* wanaingizwa kwenye *Roll of Advocates,* daftari la Mawakili, ndiyo hivyo. Kwa hiyo, hakuna shida wala hakuna haja ya kusema ku-*gazette* kufanyaje na *Roll of Advocates* ipo *available* siku hizi hata *electronically* hata kwenye mahakama Jaji anaweza akaona kama huyu mtu anayejitaja kwamba ni Wakili kumbe siyo Wakili hayumo kwenye orodha, ipo wazi ipo kwenye sheria yake Sheria ya Mawakili jambo hilo halina tatizo. *(Makofi)*

MWENYEKITI: Pia kabla sijamuita Mheshimiwa Salome, Waheshimiwa Wabunge zamani utaratibu haukuwa huu wa kwenda *Law School,* hii hapa inavyoonesha kwamba *Chief Justice* atatengeneza Kanuni za namna ya kuendesha hili jambo. Naamini litakwenda vizuri tu maana kabla ya hapo watu tulikuwa tunaenda hukohuko kwa huyo *Chief Justice*.

Kwa hiyo, wengine hatukwenda *Law School* hawa *Junior Officers* ndiyo kidogo mambo yamewapata. Mheshimiwa Salome Makamba

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, pamoja na hayo maneno mazuri aliyoyaelezea Mheshimiwa Susan Lyimo, kwanza napata tabu maneno anayotumia *AG* kwa nini haoni ubaguzi kwenye kifungu hiki, yaani napata tabu kwa nini halioni kwasababu ninaliona na labda nilielezee tutafika wote kwenye *page* moja.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwanza sina hiyo *section* anayoisoma ya *definition* ya nani anaenda *Law School* lakini yeye mwenyewe amesema wazi mtu anaye *desire* ku-*practice* kama *Advocate* kwa hiyo, *it is not an automated process* kwamba kwasababu ume-*serve as a Senior State Attorney you will be an Advocate*, ni mpaka u-*desire.* Na kwenye marekebisho ya sheria wameandika vizuri ni *upon application*, mpaka mtu aombe. Kwa hiyo, nikawa *Senior State Attorney* au nikawa Jaji lakini sitaki kuwa *Advocate.*

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa hiyo, hawa waliopo kwenye *public servant* siyo *automatic* wataenda kuwa Mawakili, wataomba na ndiyo maana nasema kwanza Serikali imeshindwa kuwaajiri wanasheria wote. Mtu anaamua kwenda ku-*volunteer TAMWA* au *TAWLA* au kwenye *institution* nyingine ambayo inafanya kazi za sheria *for ten years* anafanya ile kazi, anatamani awe Wakili lakini *The Law School system* anaweza kuwa *exempted* na anafanya kazi iliyotukuka sasa kwa nini asipewe nafasi ya kuomba kupitia *Chief Justice* badala ya kwenda *Law School* kwasababu amefanya kazi muda mrefu aombe awe *admitted* kwenye *Roll.* Sasa ukakasi uko wapi kwamba...

MWENYEKITI: Ahsante Mheshimiwa, asante sana, Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Mwenyekiti, ninatumaini nilieleza vizuri kabisa kwamba jambo la *exemption* siyo jipya, lipo kwenye sheria ya sasa ya Mawakili

na imetolewa vizuri kabisa kwamba *exemption* inaweza kutolewa katika mazingira fulani fulani kama yalivyotajwa kwenye sheria ile. Nikamwambia sasa hii ilihitaji kuwa *harmonized* na Sheria ya Shule ya Sheria kwasababu huwezi tu ukatoa nafasi huko kwenye ku-*exempt* kwenye yale masharti yote yanayotakiwa halafu usifanye *exemption* kwenye Sheria ya *Law School of Tanzania.* Kwa hiyo, kama nilivyosema jambo la kwanza ilikuwa ni ku-*harmonize* hizi sheria mbili lakini nadhani mambo mengine anayoyauliza nilikwishayatolea maelezo tayari nilipokuwa nahitimisha hoja yangu na kwa *interest of time* sioni kama ni lazima sana kuyarudia, ahsante.

MWENYEKITI: Mheshimiwa Makamba!

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, mimi naomba tu uhoji Bunge lako ili iingie kwenye rekodi. Napendekeza *clause* 40(3) ya Muswada pamoja na hawa *public servant* tuongeze *private* na nimeweka *very clear* kwenye *amendment* yangu hapo. Waongeze *private practicing lawyers* nao wapate fursa kama wanataka kuwa *admitted* waombe *exemption* ya *Chief Justice* kama ambavyo *public* wanafanya.

Mheshimiwa Mwenyekiti, na msingi wangu ni mdogo tu, Serikali haiwezi kuajiri watu wote, wapo watu wanafanya kazi nzuri na wapo kwenye *institution* za *private,* kama Serikali haiwezi kuwa-*track that is another problem*, watafute njia nzuri ya kuwa-*track* hawa watu na uzuri inafanyika kwa *Chief Justice*, hawa watu wanakwenda kwa *Chief Justice* na *Chief Justice* anawaona...

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome...

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Kwa hiyo, wapate hiyo *privilege* ya kuomba...

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome kwenye maelezo Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali ameeleza ni mazingira gani huyu unayesema yupo kwenye *private*

practicing atajikuta mahakamani wakati yeye siyo Wakili? Kwasababu huyu mwingine anaenda mahakamani kwasababu ya ile nafasi aliyonayo, huyu mwingine anaendaje mahakamani wakati yeye siyo ama kwa kwenda kuhudhuria kwa kunibebea mimi *brief* ambaye mimi ni Wakili? *(Makofi)*

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, kazi za wanasheria ni nyingi siyo mpaka uende mahakamani...

MWENYEKITI: Ngoja, kuna hata *legal researchers* hawa wapo wengi, tunaongelea za Wakili na hata hapa tunamu-*exempt* kwasababu anataka kwenda kuwa Wakili, tunaongelea za Wakili. *(Makofi)*

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, ndiyo nasema wapo wanasheria ambao siyo Mawakili wanatamani kuwa Mawakili lakini kwasababu hawapo kwenye mfumo wa Serikali wanakosa hii *privilege* ya kuwa Mawakili. Kwa hiyo...

MWENYEKITI: Hapohapo, umesema wanatamani, wakishatamani lazima waende *Law School* ndiyo kifungu kinavyosema. *(Makofi)*

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, vivyo hivyo hiyo *the same thinking* hebu iweke kwa huyo Jaji au Hakimu unayemtetea hapa ambaye kama ni *public servant* amefanya kazi na anatamani kuwa Wakili kwa nini na yeye asiende *Law School?* Hii unawa-*subject* Mawakili wa *private* peke yao...

MWENYEKITI: Waheshimiwa Wabunge ngoja twende vizuri

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Wanasheria wa *private* basi na huyo Jaji na Hakimu nao waende *Law School...*

MWENYEKITI: Umeeleweka...

MHE. SALOME W. MAKAMBA: ...lakini *the fact* kwamba *you work in the Government* haiwezi kuwa *considered* kwamba wewe ndio unajua sana na unaweza kuwa wakili.

MWENYEKITI: Waheshimiwa Wabunge tuwe tunafuatilia haya maelezo kwasababu ni muhimu yanakaa kwenye kumbukumbu rasmi za Bunge letu, ni muhimu kufuatilia maelezo yanapotolewa na pia tusifikiri tu kwamba ni tunajizungumzia sisi, tuzungumzie wewe utakayekuwa siku unatakiwa kutetewa na Wakili ambaye sasa hivi hapa tunataka kumuweka kwenye mfumo na hana ajualo. *(Makofi/Kicheko)*

Haya jamani Mheshimiwa Salome Bunge huwa linaamua kwa kuhoji na ndicho kitakachofanywa sasa. Sehemu ya 11 na marekebisho ya Serikali inaafikiwa.

(Kifungu kilichotajwa hapo juu kilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima pamoja na marekekebisho ya Serikali)

Sehemu ya 12

Kifungu cha 44
Kifungu cha 45
Kifungu cha 46

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome Makamba kwenye kifungu cha 44.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, kifungu cha 44 nilikifuta kwa sababu nitafuta kifungu cha 45 na kifungu cha 46 kwa hiyo kitakuwa hakina mantiki.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa ridhaa yako niende moja kwa moja kwenye kifungu cha 45. Kifungu cha 45 tulikuwa na mjadala mrefu hapa na nimepata muda wa kupitia, kinaongelea *let me read it.* Kinaongelea *approval* ya *President* kwenye idara mbalimbali za *Commission* za Bunge *if am clear,* najaribu kutafsiri moja kwa moja.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwenye hotuba yangu nilieleza Idara za Bunge ndizo zinatengeneza lile umbo la Bunge lenyewe; Idara ya Fedha, Idara ya Sheria, Idara ya Afya. Idara hizi haziwezi tunapoteua Wakuu wa Idara hizi wapate *approval* udhibitisho wa *President.* Na msingi wangu upo *very clear* kwenye *principle* ya *separation of power* hawa watu ndiyo wanaleta uhai wa utendaji wa Bunge.

Mheshimiwa Mwenyekiti, nilitaka ku-*move schedule of amendment* Mkuu wa Idara ya Sheria anatakiwa awe *very much impartial* kunishauri ni namna gani ninaweza kuikosoa Serikali. Na vivyo hivyo kama ambavyo Serikali hatuwaingilii wanapotengeneza Wizara zao natamani na Bunge lisiingiliwe linapotengeneza idara zake ili tuweze kuwa na *impartiality* katika kutekeleza majukumu yetu; yangu yalikuwa ni hayo na ninashauri ibara hizi zifutwe.

MWENYEKITI: Waheshimiwa Wabunge labda Mwanasheria Mkuu wa Serikali kwasababu wakati ukitoa maelezo ulitoa mengi kwa wakati mmoja kwa hiyo unajua wakati mwingine tunakuwa na *selective listening* kwa hiyo mtu unaweza kuwa hujasikiliza vizuri pale ambapo ulikuwa unaelezea jambo hili.

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Mwenyekiti, Mheshimiwa Salome kwanza ametuchanganya kwasababu amezungumzia mambo mawili na akayachanganya, *approval of departments* halafu *approval of heads of department* au watumishi kwenye zile idara. Sasa labda angetusaidia kwanza anazungumzia lipi kati ya hayo mawili ili tuweze kusaidia, ahsante.

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome sekunde 30.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, niisome tu ilivyo ili tusije tukapotoshana...

MWENYEKITI: Sekunde 30 hazitakutosha, wewe elezea wote tunayo hapa. Nisikilize maana sekunde zako zinazidi kuisha, elezea yaani kile ulichoulizwa eleza.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, hata zikiisha unajua ni hivi yaani *it is not my law it is a country's law,* kama unaona kwamba ninapoteza muda una mamlaka ya kuniambia nikae chini tuendelee yaani *it is not my law.*

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome umeheshimiwa tangu mwanzo, usipende kila wakati kujiona ni *victim,* aah! Usijione *victim* umepewa muda vizuri, huu muda umeulizwa swali dogo na ndiyo nikakupa sekunde 30 kwa ajili ya swali dogo. Sasa hivi unasema kama unapoteza muda maana yake nini? Muda wote hapa tunakusikiliza wewe kwa hiyo, muda wote uliokuwa unapewa?

Please usijione kila wakati ni *victim* aah! *It is wrong,* sawa eeh umepewa sekunde 30 ku-*clarify* ulichoulizwa halafu utapewa nafasi yako ya pili, mwanasheria mbona wewe mwenyewe tena unazikosea hizo sheria.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Si mmeninyima Uwakili.

Mheshimiwa Mwenyekiti, inasema *there shall upon approval by The President* ukisoma sasa baada ya marekebisho itasomeka hivyo *be established by the commission for the purpose of the service such number of departments, sections, units as maybe necessary for effective* nakuendelea *sub two* inasema *the commission may upon approval by The President where the circumstances require (a) increase...*

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome narudia tena, umeulizwa swali *specific* na Mwanasheria Mkuu wa Serikali linatakiwa jibu.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Ndiyo hili nampa

MWENYEKITI: Aah! Hilo siyo jibu, jibu swali. Ulimuelewa swali lake au nikusaidie? Ulimuelewa swali lake? Yaani unazungumzia wakuu wa idara au idara? Sasa wewe unaenda kutusomea yote tena Mheshimiwa tafadhali!

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Naongelea *departments,* idara sasa si ndio *departments, sections, units* na inakwenda mbele zaidi inaongelea kuongeza au kupunguza namba ya hizo *departments* au *units* na ku-*allocate function* kazi za hizo *department* haya yote ili yafanyike yatatakiwa yapate *approval* ya *President.* Ndiyo hayo nataka Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali anifafanulie, ndiyo hayo tu.

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Mwenyekiti, ahsante sana. Kama nilivyosema Mheshimiwa Rais ndiye Mkuu wa Utumishi wote katika Serikali na ana ile *Presidential Implementation Committee,* ndiyo anayopitia miundo yote; siyo kwenye Serikali tu, hata kwenye *Judiciary.* Ndiyo tulikuwa tunasema kwamba na hapa tuiweke vizuri ili ku-*reflect* hayo mamlaka. Ahsante.

MWENYEKITI: Waheshimiwa Wabunge, lazima tufahamu, hata idadi yetu humu ndani Mheshimiwa Rais akiamua kupunguza Majimbo, anapunguza, wala hiyo habari haiji hapa. Kwa hiyo, siyo hoja tu ya *departments,* kule nje hata idadi ya Majimbo kisheria ni Rais anayefanya hivyo, kwa sababu anakuwa amepima uzito wa kubeba huo mzigo. Kwa hiyo, ni mambo yale ambayo lazima uviangalie hivi vyote kwa pamoja. Kwenye hii sehemu hapa nimeona pia jina la Mheshimiwa Ruth Mollel.

MHE. RUTH H. MOLLEL: Mheshimiwa Mwenyekiti, ahsante. Nilikuwa nataka nipate ufafanuzi kutoka kwa *AG* kwamba kwa miaka yote Bunge limekuwa linatengeneza Idara na *Units* zake zenyewe bila kupeleka *PIC.* Ni kitu gani ambacho sasa hivi kimetokea ambacho kinalazimisha sasa Bunge litoe hiyo *autonomy* yake ya kutengeneza idara na *units* zake mpaka kupata ridhaa ya Rais wakati zamani haikuwepo? Kitu gani kimebadilika?

MWENYEKITI: Mheshimiwa *AG* nilitaka kukujibia, lakini kwa sababu umeshasimama, haya Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Mwenyekiti, hapa hatuko kwenye *debate,* tuko kwenye *stage* ya kupitia kifungu kwa kifungu. Marekebisho ya Mheshimiwa Ruth Mollel alivyoyaleta kwa kadri ya *schedule of amendments* yake ni ku-*delete* tu the *whole clause.* Kwa hiyo, hayo anayoyaleta sasa pengine siyo muda wake, yalipaswa kuletwa au kuzungumzwa wakati wa *debate.*

Mheshimiwa Mwenyekiti, ahsante.

MWENYEKITI: Waheshimiwa Wabunge, pamoja na hayo, nitawapa fursa, naona mmesimama huko. Tusome Katiba yetu Ibara ya 36 inatoa mwanga juu ya haya yote hapa tunayoyazungumza. Fungua kwenye kishkwambi, ndiyo maana tulikuwa tunampongeza Spika. Fungua kishkwambi...

MBUNGE FULANI: Imezima.

MWENYEKITI: Aaah, sasa hilo ni suala lako. Utembee na *charger.* Ndiyo maana nimekwambia kifungu gani? Mheshimiwa Naibu Waziri wa Utumishi na Utawala Bora.

NAIBU WAZIRI WA UTUMISHI NA UTAWALA BORA: Mheshimiwa Mwenyekiti, nakushukuru kwa kunipa nafasi nami kidogo nielezee hoja ya Mheshimiwa mdogo wangu Salome Makamba na Naibu Waziri Ofisi ya Rais Utumishi, nimeona hoja zao zinafanana katika masuala mazima ya Utumishi wa Umma.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwanza lazima tuelewe kwamba katika ile *Part Four* ya *Public Service Act* kwa maana ya Sheria ya Utumishi wa Umma, ile sura ya 298 kama ilivyorejewa katika mwaka ule wa 2019 watumishi wote wa Umma kama alivyosema Mwanasheria Mkuu wako chini ya Mheshimiwa Rais mwenyewe. Hata hivyo sheria hii inasomwa kwa pamoja na Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania katika Ibara ya 36 ambayo inampatia mamlaka Mheshimiwa Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kufanya masuala yote ya Watumishi wa Umma. *(Makofi)*

Mheshimiwa Mwenyekiti, ahsante. *(Makofi)*

MWENYEKITI: Ahsante sana. Mheshimiwa Hawa Ghasia ulikuwa umesimama.

MHE. HAWA A. GHASIA: Mheshimiwa Mwenyekiti, ahsante sana. Nilitaka nimjibu Katibu Mkuu wangu, Mheshimiwa Mama Ruth Mollel, kwa sababu nimewahi kufanya naye kazi; mimi nikiwa Waziri, yeye alikuwa Katibu Mkuu.

Mheshimiwa Mwenyekiti, ni kwamba suala la miundo ni suala la Ofisi ya Rais Menejimenti ya Utumishi wa Umma ambayo iko chini ya Rais. Naye anafahamu kwamba kila Idara ya Serikali huwa inapendekeza tu muundo lakini *approval* inatoka Ofisi ya Rais, analifahamu hilo.

Mheshimiwa Mwenyekiti, lakini alitaka kujua kilitokea nini? Bunge la Kumi sisi hapa tumewahi kupendekeza miundo; idara kwenye hili Bunge zilikuwa zinakaribia 20. Katibu wa Bunge, Naibu Katibu wa Bunge Utawala, Naibu Katibu wa Bunge. Unapozungumzia muundo, maana yake unazungumzia bajeti. Kwa hiyo, lazima kuwe na *center* ambapo ndiyo inatoa maamuzi na siyo kila mtu. Kwa sababu miundo mingine ni suala la kugawana vyeo; na unapogawana vyeo ujue unaiumiza Serikali. Ahsante. *(Makofi)*

MWENYEKITI: Ahsante sana.

Waheshimiwa Wabunge, hakuna kilichobadilika, ni kwamba kinawekwa tu vizuri. Kimsingi ndiyo utaratibu uliopo, ndiyo maana sasa hivi hamwaoni hao Manaibu Katibu wa Bunge kwa sababu huo muundo ulikuwa haujawa *approved* bado. Ndiyo utaratibu ulivyo, hakuna kitu kimebadilika mahali popote.

Haya, Katibu ananiambia kwenye 45 (a) kuna neon 's' hapo kwenye "*Presidents*" badala ya "*President*" na anasema kwenye marekebisho ya Serikali imerekebishwa

hiyo. Kwa hiyo, Sehemu ya 12 marekebisho ambayo yamefanywa ni hayo ya 's' yamefanywa na *amendment* ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Katibu tuendelee.

(Sehemu ya 12 iliyotajwa hapo juu ilipitishwa na Kamati ya Bunge Pamoja na Marekebisho yake)

MWENYEKITI: Katibu tuendelee.

Sehemu ya 13
Kifungu cha 47
Kifungu cha 48
Kifungu cha 49

MWENYEKITI: Sehemu ya 13, marekebisho ya Mheshimiwa Salome Makamba.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru. Kwenye Sehemu hii ya 13 nimefuta kifungu cha 47, 48 na 49 kwa hiyo, 47 inakufa moja kwa moja. Hii ndiyo sheria inayohusiana na *Presidential Affairs*.

Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu cha 48(2) kwamba Rais atashitakiwa baada ya kuacha *(cease)* nafasi ya kuwa Rais ni *unconstitutional.* Kinakinzana na Ibara ya 45(2) ambayo inaonesha kwamba Rais anaweza akashitakiwa wakati wowote na kuna utaratibu ambao umewekwa kwenye Katiba wa kumshtaki Rais wakati wowote. Ndiyo maana akina Ado Shaibu na Mheshimiwa Zitto Kabwe waliweza kufungua kesi. Kwa hiyo, kwa sababu hiyo nashauri kifungu hiki kifutwe.

MWENYEKITI: Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Mwenyekiti, naomba nikiri kwamba sijamwelewa Mheshimiwa Salome Makamba anazungumzia sheria ipi? Kwa sababu vifungu au Ibara za Muswada zinakwenda kurekebisha sheria fulani mahsusi. Sasa angeweza kutusaidia kwanza ile sheria mahsusi ambayo inarekebishwa na kifungu

hiki na hoja yake ni nini katika hiyo sheria mahsusi tunayotaka kuirekebisha; ili rekodi zikae vizuri. Ahsante.

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome, Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali anaomba ufafanuzi. *(Kicheko)*

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, Kifungu cha 48 cha Muswada kinarekebisha *Presidential Affairs Act* na wanarekebisha sheria hiyo kwa ku-*amend section six* kwa ku-*delete sub-section three* na ku-*substitute for the following.* Nasema kwa Kiingereza kwa sababu ndivyo ilivyoandikwa hapa.

Mheshimiwa Mwenyekiti, *sub-Section two* ya huu Muswada sasa inasema: "*the civil proceedings instituted pursuant to this section shall be instituted after the President ceases to hold office of the President.* Hapo pamoja na vifungu vingine vinavyoendelea, ndipo ambapo nasema inakinzana na Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania Ibara ya 45(2), inayosema; "wakati wowote Rais atakapokuwa bado ameshika madaraka yake kwa mujibu wa Katiba hii, haitaruhusiwa kufungua mashauri Mahakamani kuhusu jambo lolote alilolitenda au alilokosa kulitenda yeye binafsi kama raia wa kawaida ama kabla au baada ya kushika madaraka, ila tu kama angalau siku 30 kabla ya shauri kufunguliwa Mahakamani Rais atapewa na atakuwa ametumiwa kwanza taarifa ya madai kwa maandishi kwa kufuata utaratibu uliowekwa kwa mujibu wa sheria iliyotungwa na Bunge...." na kuendelea na kuendelea. Ni hayo tu.

MWENYEKITI: Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Mwenyekiti, ahsante. Ni kweli kwamba sehemu hii ya sheria hiyo ya *Presidential Affairs* ilitoka kwenye Ibara ya 46(2) na hii inahusu masuala ambayo atakuwa ameyatenda yeye mwenyewe binafsi bila ya kuhusisha madaraka yake ya kuwa Rais.

Mheshimiwa Mwenyekiti, sasa nisome kidogo halafu nieleze changamoto iliyokuwa hapo au iliyopo hapo. Inasema: "wakati wote Rais atakapokuwa bado ameshika madaraka yake kwa mujibu wa Katiba hii haitaruhusiwa kufungua Mahakamani shauri kuhusu jambo lolote alilolitenda au alilokosa kulitenda yeye binafsi kama raia wa kawaida ama kabla au baada ya kushika madaraka ya Rais."

Mheshimiwa Mwenyekiti, hapo kulikuwa na shida kidogo ya uandishi kwa sababu unazungumzia atakapokuwa bado ameshika madaraka, lakini baadaye inazungumzia kumshitaki kwa jambo alilolitenda kabla ya kushika madaraka au baada ya kushika madaraka.

Mheshimiw Mwenyekiti, sasa hiyo inakuwa na *contradiction.* Kunapokuwa na shida kama hiyo, basi sheria inatungwa ili kuliweka sawa. Tukasema tuchukue tu kipindi cha baada ya. Ahsante.

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa mara ya kwanza *AG* ameanza kukubaliana name. Hatuwezi kutatua *contradiction* iliyoko kwenye sheria kwa kutunga sharia. Kama Katiba haieleweki, *AG* ni mwalimu wangu mzuri, tunatakiwa tukaiandike vizuri, lakini hatuwezi kufanya hivyo na ndiyo maana unaona *automatically* kwa kufanya hivyo wamepoka haki ya msingi iliyopo kwenye Katiba ya mtu kumshitaki Rais.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa hiyo, kama anadhani kuna jambo halieleweki, utaratibu uko wazi, alete mabadiliko ya Katiba tufanye mabadiliko ya Katiba, lakini tusimnyang'anye mwananchi fursa ya kumshitaki Rais kwa makosa aliyoyafanya kabla au wakati yuko madarakani. Hapo tunakinzana na Katiba.

MWENYEKITI: Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Mwenyekiti, nimeshalisema hili kabla katika hitimisho langu leo. Vifungu vyote vya Katiba siyo *self-executing,* unahitaji sheria nyingine ili kuvifanya viweze kutekelezeka. Unapotengeneza hiyo sheria nyingine, kama kwa mfano kuna changamoto kama hii, unarudi kuangalia *intention* ya Bunge, kwa sababu mpaka sasa tulipo hapa na kwa msimamo wa Katiba hii ni Bunge ndiyo linafanya pia marekebisho ya Katiba.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa hiyo, hiki kinachofanyika ni sahihi kabisa kwa sababu kinawezesha kifungu hicho cha 46(2) kiweze kuwa *executed.* Vinginevyo, kama ilivyo hivi, huwezi ukakifanyia kazi kwa sababu ya hiyo *contradiction* niliyoisema. Kwa hiyo, kinachofanyika hapa kiko sahihi kabisa kwa misingi ya sheria na misingi ya Katiba.

Mheshimiwa Mwenyekiti, ahsante. *(Makofi)*

MWENYEKITI: Waheshimiwa Wabunge kwa sababu ameshasimama Mheshimiwa Salome mara mbili tayari; na uzuri Ofisi ya *AG* hata kama sisi Wabunge hatutakuwepo, tutakuwa tuko *busy* huko, nao watakuwepo wakiendelea na kazi, nadhani kwa maelezo uliyoyatoa ni muhimu sasa hivi vifungu, kwa sababu hata kile tulichokisoma kwamba atakapokuwa anashitakiwa labda Rais na wale viongozi wengine waliotajwa pale, atashitakiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali, yaani watashitakiwa kwa jina la Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Sidhani pale kama ilikusudiwa kwamba atakuwa ni Rais aliyepita kwamba ndio atashitakiwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali ama vipi.

Kwa hiyo, nafikiri kwa sababu ninyi mtaendelea kuwepo, ni vizuri kuviangalia hivi vyote kwa pamoja kwa muda wenu ili nafasi ijayo huko mbele mwangalie sasa ili hiki kifungu kiwe kimekaa vizuri. Hata kama Katiba hairekebishwi lakini sheria zetu ziwe zimekiweka hiki kifungu kwa namna ambayo kimekusudia ili kufikia lile lengo ambalo hiki kifungu kilikuwa kimekusudiwa.

Waheshimiwa Wabunge, kwa muktadha huo...

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Kwa *opinion* yako umekataa.

MWENYEKITI: Nimekataa nini yaani? Aah, *opinion* yangu siyo; yaani unamaanisha nimekataa ulichokisema wewe?

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Maana yake, umekubaliana nami.

Nisikilize vizuri, kwa sababu wewe ulichosema ni kwamba hiki kitu kifutwe hapa. Nami ninachosema, mimi siwezi kufuta hapa, kwa sababu kufuta lazima nihoji Bunge. Ndiyo utaratibu uliopo, yaani maamuzi siwezi kusema mimi hapa halafu ndiyo yamepita. Lazima nihoji.

Kabla sijasema hayo ya kuhoji, namwambia Mheshimiwa *AG* akaangalie hiki kifungu cha Katiba na haya marekebisho yaliyopendekezwa na ile sheria yenyewe. Ndiyo maana na wewe alikwambia msomee ile Sheria ya *Presidential Affairs Act,* ulitaka kusema nini? Sasa bahati mbaya huna nakala hapo ili umsomee kile kinasemaje na marekebisho ambayo yameletwa.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: Mheshimiwa Naibu Spika, unajua una mamlaka makubwa sana. Kama unaona kabisa una *doubt,* kwa sababu hii inaenda ku-*infringe a basic right* inayokandamiza haki ya msingi. Kama unaona una wasiwasi, kwa nini usimshauri *AG* akitoe kifungu hiki halafu atakileta wakati mwingine tukiwa tayari.

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome, huo siyo utaratibu. Nimesema tangu nikiwa pale juu wakati wa Bunge. Sasa hivi ni Kamati...

MHE. SALOME W. MAKAMBA: *I have done my job madam.*

MWENYEKITI: *Eeh, thank you very much.*

Sasa ni wakati wa Kamati, nimesema tukiwa Bungeni utaratibu wa kutunga sheria upo. Kwa hiyo, hakuna namna ya kupita huku, kuingia huku. Ndiyo maana hata koma kama haijaletwa hapa italetwa wakati unaofaa. Nasi hapa hatuna hiyo nafasi ama niseme mimi sina nafasi ya kuangalia hivyo vifungu vyote ili sasa niseme tutaenda hivi. Hapana, utaratibu siyo hivyo.

MHE. SALOME W. MAKAMBA: *(Aliongea nje ya microphone)*

MWENYEKITI: Mheshimiwa Salome naomba ukae. Muda wako umekwisha kikanuni. Sawa sawa mama eeh! Eeh, nadhani tumeelewana vizuri. Mheshimiwa Mwanasheria Mkuu, nadhani tumeelewana vizuri.

Waheshimiwa Wabunge, nitawahoji hii Sehemu ya 13 pamoja na marekebisho ya Serikali.

(Sehemu ya 13 ilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima pamoja na Marekebisho yake)

Sehemu ya 14

Kifungu cha 50
Kifungu cha 51

MWENYEKITI: Sehemu ya 14, Mheshimiwa Sannda umesimama lakini sina marekebisho yako wala sina marekebisho ya mtu mwingine. Kwa hiyo, kikanuni unanipa wakati mgumu na kwa hiyo, naomba ukae.

Siwezi kukupa fursa, lakini hoja yako naifahamu na nadhani ulimsikia Mheshimiwa *AG* alichosema. Hoja yako ni Kifungu cha 111 kwa sababu hapa imerekebishwa 116, alishakusikia na alishakujibu. Kwa hiyo, huwezi kupewa nafasi, kanuni zetu zinakataza. Ulitakiwa uwe umeshasema marekebisho, nami sitaki kujikuta hayo mazingira ya kwenda kinyume na kanuni mimi mwenyewe tena msimamizi wa kanuni.

(Sehemu ya 14 ilipitishwa na Kamati ya Bunge Zima bila Mabadiliko yoyote)

NDG. MOSSY LUKUVI - KATIBU MEZANI: Mheshimiwa Mwenyekiti, naomba kutoa taarifa kwamba Kamati ya Bunge Zima imemaliza kazi yake.

MWENYEKITI: Bunge linarejea.

(Bunge lilirudia)

NAIBU SPIKA: Waheshimiwa Wabunge, tukae. Mtoa hoja taarifa.

TAARIFA

MWANASHERIA MKUU WA SERIKALI: Mheshimiwa Naibu Spika, kwa mujibu wa kanuni ya 89 (1) ya kanuni ya kudumu za Bunge Toleo la Januari, 2016 napenda kutoa taarifa kwamba Kamati ya Bunge Zima imeupitia Muswada wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na. 3) wa Mwaka 2020 *(The Written Laws (Miscellaneous Amendments) (No. 3) Bill 2020)* ibara kwa ibara na kuukubali pamoja na marekebisho yaliyofanyika.

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba kutoa hoja kwamba Muswada wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na. 3) wa Mwaka 2020 *(The Written Laws (Miscellaneous Amendments) (No. 3) Bill 2020)* kama ulivyorekebishwa katika Kamati ya Bunge Zima sasa ukubaliwe. Naomba kutoa hoja.

NAIBU SPIKA: Waheshimiwa Wabunge, hoja imeungwa mkono. Sasa kwa utaratibu wetu nilipaswa niwahoji, lakini kura zimeshapigwa hapa na Wabunge wengi waliopiga kura wamekubali Muswada huu. Kwa hiyo, hoja hii imeungwa mkono. Kwa hiyo, nimwite Katibu.

NDG. RAMADHANI ISSA ABDALLAH - KATIBU MEZANI:

Muswada wa sheria kwa Ajili ya Kufanya Marekebisho katika Sheria Mbalimbali Zipatazo 13 kwa Lengo la Kuondoa Upungufu Ambao Umejitokeza katika Sheria Hizo Wakati wa Utekelezaji wa Baadhi ya Masharti katika Sheria Hizo *(A Bill for An Act to Amend Certain Written Laws)*

(Kusomwa Mara ya Tatu)

NAIBU SPIKA: Waheshimiwa Wabunge, Muswada umeshasomwa kwa Mara ya Tatu. Kwa muktadha huo, sisi kama Bunge tumefika mwisho wa kazi yetu ya kutunga sheria kwa Muswada huu. Maana yake ni kwamba Bunge limeshapitisha Muswada wa Sheria ya Marekebisho ya Sheria Mbalimbali (Na. 3) wa mwaka 2020 *(The Written Laws (Miscellaneous Amendments) (No. 3) Bill of 2020).* Kwa hiyo, tunaamini kwamba Muswada huu utakapofika kwa Mheshimiwa Rais na kwa mujibu wa Katiba yetu ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Ibara ya 97, basi naye atachukua jukumu lake la kusaini ili uwe sheria. *(Makofi)*

Nichukue fursa hii kumpongeza Mwanasheria Mkuu wa Serikali na wale ambao wanamsaidia pamoja na Waziri wa Sheria kwa kazi nzuri. Tunawatakia kila la heri kwenye zoezi zima la kuhakikisha sheria hizi ambazo zimetungwa kwanza zinawafikia walengwa kama mlivyosikia changamoto hapa ili wafahamu kwamba kuna marekebisho, lakini pia yale ambayo Wabunge wameyasema ni muhimu yakafanyiwe kazi. Kwa hiyo, tunawatakia kila la heri na tunaamini kwamba yote yataenda vizuri. *(Makofi)*

Waheshimiwa Wabunge, baada ya kusema hayo, kwanza namwomba Mheshimiwa Jenista, Mwanasheria Mkuu wa Serikali na Waziri wa Sheria tuonane hapo nyuma kidogo.

Baada ya kusema hayo, naahirisha shughuli za Bunge mpaka kesho saa 3.00 asubuhi.

(Saa 1.25 Usiku Bunge liliahirishwa hadi Siku ya Alhamisi, Tarehe 11 Juni, 2020 Saa Tatu Asubuhi)